

આ પુસ્તકના અર્થનો વિસ્તાર.

તકલ ૨૦૦૭ કાગળ પ્રમાણ તથા બાબતોનું કુલ ૧૦૦

વ્યવસ્થા, વિજ્ઞાપન આદિ .. ૧૫૧

સંશોધન અનુવાદ વિગેરેના .. ૭૭

લેટ પુસ્તકના .. ૧૨૭

કુલ અર્થ ૧૦૫

: મુદ્રણસ્થાન :

શાહ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

લલ્લુભાઈ બીરડીંગ

રાજકોટ.

અર્પણ

શ્રી રાજકોટ સંઘને શ્રીમદ્દેવનાચાર્ય પ્રત્યશ્રી

૧૯૦૮ શ્રી જ્ઞાનિરસાસન મહારાજના

સં. ૧૯૯૨ ના રાજકોટ આનુભાસની

અર્પણ યાદગીરી અર્થે સમ્મેલ

સ મ પ ણ.

લી.

આપનો

હો દેસા સ ય નિ.

આ પુસ્તકના ખર્ચનો હિસાબ.

નકલ ૨૦૦૭ કાગળ છપાઇ તથા ગ્રામ-પ્રીત ૩૬. ૩૫૦	
બચસ્થા, વિજ્ઞાપન આદિ	„ ૧૨૫
સંશોધન અનુવાદ વિગેરેના	„ ૭૦
ભેદ પુસ્તકના	„ ૧૦૦

કુલ ખર્ચ ૧૪૫

અર્પણ

શ્રી રાજકોટ સંઘને શ્રીમજ્જેનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી

૧૦૦૮ શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજના

સં. ૧૯૯૨ ના રાજકોટ ચાતુર્માસની

અપૂર્વ યાદગીરી અર્થે સપ્તેમ

સ મ પ્ ણ,

લી.

આપનો

છો ટે લા લ ય તિ.

નિવેદન

શ્રી દિનેશ્વર શ્રાવક-મંડલ (૨૧લામ) નરસી નવમ પુષ્પ
'અનાથ-અનાથ નિર્ગુપ'નું આજ્ઞાંતર જૈન-જૈનેશ્વર જનતાની એવામાં
રસુ કૃત્તાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે.

શ્રી મહાકાક સંપત્તિ અત્યંત આગ્રહ ભરી નમ વિનંતિને
શ્રીકારી પરમ પૂજ્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જ્ઞાનદિગ્ગજાલજી મદાગજી
કાશિયાવાડમાં પધારીને દેશ, જાનિ, અને પૂર્વ પશ્ચિમે દિતકર અને
મદનપૂર્વ વ્યાખ્યાનો આપી રહ્યાં છે. વિશેષમાં મુજરાની ભાષા
જાળુનાર જૈન-જૈનેશ્વર જનતાને એઓશ્રીનાં જનપૂર્વ વ્યાખ્યાનો કે
જે ઉપરથી દિન્દી ભાષામાં તેનાં પ્રકાશન થયાં છે તેમના લાભથી
વંચિત ન રહે એ હેતુથી મુજરાની અનુવાદ પ્રકાશન કરવામાં આવે છે.

આ અનુવાદ કરવામાં 'શ્યામકવારી જૈન'ના તંત્રી શ્રીપુત્ર
જીવનલાલ જીવનલાલ સંપત્તિએ પછો પરિચય લીધો છે અને બાહુજ
શીખતાયો સુંદર રીતે કાર્ય જનવ્યું છે. એ બદલ એમના અગ્રે
અત્યંત આભારી છીએ.

આ માટે "ભૂમિકા" લખી આપનાર રા. રા. સુશ્રાવક
પ્રાજ્ઞજીવન મોરારજી શાહનો ઉપકાર અગ્રે આ પ્રસંગે પ્રશંસિત
હરીએ છીએ.

આ પુસ્તક છપાવવામાં આ પ્રેસના માલિક રા. રા. દિમિતલાલ
સહજુભાઈની પબ્લીશ મદાયના તથા સમયોચિત સહાય અમોને
મળી છે તેને માટે અમો તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

અમને મંપૂર્ણ આશા છે કે અમાગ આ સાહિત્ય પ્રચારના આ
સાદમને જનતા ઉત્સાહથી વધાવી લઈ મૂર્તિમંત સહકાર આપશે.

આપનો,
રાજમંદ,
તા. ૨૮-૧૧ ૧૯૩૬.
છોટેલાલ યતિ
સંચાલક,
જીવન કાર્યાલય-અજમેર.

પ્રસ્તાવના.

(દિલી આવૃત્તિમાંથી).

સનાથ કોણ છે અને અનાથ કોણ છે, આ વાતનો મંચારમાં મોટો વિવાદ રજા કરે છે. આ વિષયમાં જુદા જુદા માણસો પોતાની સમ્મતિ જુદી જુદી દર્શાવે છે. કેઈ પનાગાનને સનાથ ગણે છે, ધન વગરનાને અનાથ કહે છે, કોઈ પુત્ર, કકાવ (સ્ત્રી) વગરના સનાથ માને છે, જોને એ નથી લેતાં, તેને અનાથ સમજે છે. વળી કોઈ શારીરિક ગળસંપત્તને સનાથ સમજે છે. રોગી, અશક્ત માણસો તેમની દૃષ્ટિમાં અનાથ છે. આ પ્રમાણે આ વિષયમાં 'જેટલાં મહોં તેટલાં મતો' એ કહેવત ચરિતાર્થ થાય છે. પરંતુ ખરીદીને સનાથ કોણ છે અને અનાથ કોણ છે, આ ગાયતના નિર્ણયની સમીપમાં પહોંચવું, એ સાધારણ મનુષ્યો માટે અતિ મુશ્કેલ છે. આ વાતનો નિર્ણય તો કોઈ એવા મહાપુરુષોજ કરી શકે છે, કે જેઓ રાગ-દ્વેષ ત્યાગી ચૂક્યા હોય, અથવા એ માર્ગના ઉચ્ચ પથિક હોય. મહામુનિ સનાથી એવાજ મહાપુરુષ હતા. આ વિષયમાં તેમણે જે મંતવ્ય પ્રગટ કર્યું—સનાથ કોણ છે અને અનાથ કોણ છે—એનો જે નિર્ણય રજુ કર્યો તે કોઈ પણ દૃષ્ટિથી અને કોઈને પણ અમાન્ય નથી થઈ શકતો. મહામુનિ સનાથીએ આપેલો નિર્ણય શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વીસમા અધ્યયનમાં છે.

પુત્ર્યશ્રીનાં વ્યાખ્યાનમાંથી નીકળેલાં સાહિત્યનો અધિક પ્રચાર થાય, અને જ્યાં લોકો એવા સાહિત્યનો લાભ લઈ શકે, એ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને મદ્રાસ નિવાસી શ્રીમાન શેઠ પુનમચંદ્ર તારાચંદ્ર જેલગએ આ પુસ્તકની છપાઈ, કાગળ આદિની લાગતી કિંમત પૈકી અર્ધું ખર્ચ પોતાની પાસેથી આપીને આ પુસ્તક અર્ધા કિંમતે જ વેચાવ્યું છે. મંડલ, જેલગજીની આ ઉદારતા માટે તેમને અભિનંદન આપે છે અને આશા રાખે છે કે સમાજના અન્ય સભ્યોના પણ જેલગજીની ઉદારતાનું અનુકરણ કરીને સાધારણ માણસોને આવા ઉત્તમ સાહિત્યનો લાભ આપવામાં સહાયતા કરશે.. ઇત્યદય્ *

રતલામ	}	લવદીય,	
અપાડી પૂર્ણિમા		વર્દમાન ચીતલિયા	ત્રેસીડન્ટ
સં. ૧૯૯૧ વિ.		બાલચંદ શ્રી શ્રીમાલ	સેક્રેટરી.

આ પ્રસ્તાવના હિન્દી આવૃત્તિની છે.

ભક્ત ગનાઓ કે ને ભક્તિને વશે જે શબ્દ લખવા પ્રેરાયો। હું. આ વિઝૂનિએ ૬૦ ગાથાઓમાંના ન્યાયપુરુષર મોક્ષ માર્ગની દૃષ્ટિએ, એવાં તો ગૂઢ રહસ્યો અમળગ્યાં કે તેની મુખકથામાં ૧૬૦ ઉપરાંત દિવસો વ્યતીત થયા તે. એ એ ગમૃતધારાનો ધોધ અસ્ખલિત વળાં ૮ કરે છે. આ વિઝૂનિ તે પરમ પુનિત, સાધુમાર્ગી જૈન ગ્રંથદાયકમાં સિદ્ધ સમાન, પુન્ય મહાશય શ્રી જૈનાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ ત્રી જયાદિર-લાલજી મહારાજ આદેશ છે. એઓ વારંવાર જાગૃતતા હતા કે આ ૬૦ ગાથાનાં રહસ્યો ૧૪ પૂર્વી ગણધરો, દ્વિવાદ જાતાઓ પણ વાણીથી પ્રકાશના પ્રકાશનાં મેંકડો વર્ષ વીની જન્ય તે. એના અગાધ મહાત્મ્યનો પાર જ ન આપી શકે તો હું તે કોણુ માત્ર! ધન્ય છે એ આચાર્ય મહાશયની (મહાન વાણીને ને ગૂઢ રહસ્યને જાગૃતાની અપાર શક્તિ ભરી હતી છતાં) દર્શાવાયેલી હૃદયગત લગુન. ને અને ધન્ય છે અપાર મહાત્મ્યથી ભરેલી ૬૦ ગાથાઓને, અસ્ખલિત અને ચકોર-ચકંતી પેડે એક ટેક તેમજ ધ્યાનથી સાંભળનારી રાજકોટ સદેસી દળરોની સંખ્યાવાળી જનતાને!

હું પામર પણ એજ વ્યાખ્યાન શૈલિમાં ભારી શક્તિ પ્રમાણે જ્ઞાનપ્રોત થયો અને તેથી એજ આચાર્યની કૃપા ને ભક્તિના ગમે —

જલ્પ છુતં છુતવતાં પરિદામ ધામ ।

સ્વદ્ ભક્તિરેષ મુચરીકુદતે ચલાન્મામ ॥

એ ન્યાયે આજે સનાય-અનાયના અગાધ રહસ્યપૂર્ણ વિગયની ભૂમિકા નાટે કંઈક લખવા તત્પર થયો છું. —

ઉત્તરાર્ધવન મુતનુ આ ૨૦મું અધ્યયન મેં અને બીજા કે જેઓને તીર્થ દેગાળી પર અપાર પ્રીતિ-રુચિ-અદા છે તેમજે અનેક દાઃ અનેક વ્યાખ્યાતા પામે સામગ્ર્યુ હશે, અનેક પુસ્તક-પાનાંપથી વાંચ્ય પણ હશે, પણ આ મહાત્માએ જે ખૂબી, જે જડા,

૪૮ બાપ, જે નિરુપદ્રેશી, નમન જે દેવ અને આપણા આપણા અર્થે, શ્રીનામનોને ગુરુચરણ, આચરણ, આરોધરણ, પશુ ન્યાયકારને આપણે દર્શન કરાવ્યાં ને નો આરી અને પશુની દુષ્ટિ એ આ પ્રથમ અંગુલિનિર્દેશક છે. અને રૂપને દર્શન ને અંગુલિ ચરણ, અંગુલિ રૂપી, ખીછ અંગુલિને નિર્દેશ પશુ ન્યાય એમ અને નો આ કાવચ બાંધે છે. સજ્જેટમાંના—સંયત્ ૧૪૪૨ ના—આર્તમાયલી અને મંગલમય વાનપ્રાણો છે પણ ને મોમાં આવીશ તીર્થકરેલી પ્રાર્થનાનો અતિ આકર્ષક ભાગ, આ અનાથી મુનિનું ચરિત તેમજ શંક શુદ્ધર્શનનાં અતિ આકર્ષી કરાણીયામાં દર્શનાં એ વચ્ચે નો આખ્યાન પ્રદેશમાં અતિ અનોખી આવ વાલી આનંદની—મંગળની અવધિ કરી છે ! !

પૂજ્યશ્રીએ આપેલાં દિંદી બાપમાં જે જે આખ્યાનો, મહિતા, પ્રતાપો પ્રગટ થાય છે. ત્રિશંતસાગરનું મંગલ કરીને મોની—અન-કણિકાઓ શ્રોતાગણ પાસે, જ્ઞાન સૂર્યથી પ્રકાશિત હૃદયસૂત્ર પર અનેક આકારે રચના કરી મૂકાય છે, તેનું જ આ પરિણામ છે; એટલે અનેક શ્રોતાઓને તે તે પ્રકાશનો દિંદીમાંથી ગુજરાતી બાપમાં પ્રગટ કરવાને દટલાવ થયો તેથી જ આ ખીજું પ્રકાશન, ગુજરાતી બા અને ગુજરાતી લિપિમાં પ્રગટ કરાવી પ્રકાશકે, લેન લલના હે સારો ઉપકાર કર્યો છે.

આ ચરિત્રમાં અનેક જવાહિરો છે, તેનો હવે સંક્ષેપે દર્શ કરવા હું ઇચ્છા રાખું છું.

(૧) સંસારમાં અનાથની ગણના નીચે પ્રમાણે ગણાય છે.

૧ દ્રવ્યે અનાથ તે નિરાધાર, મંદ લિખારી.

૨ ભાવે અનાથ તે ઉપરના લિખારીઓ પાશુ હો અને સંસારની શિલ્પિની હવહતા તવંગરો પાશુ હો.

પુરુષાર્થને સતત કેળવે, તે આજીવન સુખ પામે. જ્યોત્સ્નાની, અર્થે
 ભાષકર દુઃખ અપાવતર આજીવન સુખ પામે. વિષ્ણુની નીચે
 અતિ સુખદ-આરમ્ભ સંનિદાના નિદા આપે. કર્મની સંસ્કારોથી
 કર્મના અંતર મર્મમાંથી જ મરીતી. તેના અંતર અંતર સુખ
 શુભમાં ફરજત પામુ તે એવી તો મહા પંચાંગ અને અજ્ઞાન
 પ્રતિમાથી. એટલે મહાન સંકલ્પો કે જે મરીતો. તેનાથી
 આગુવાર થઈને જ કહે-પણ સંસારિક એક પુરુષના પાપ એ
 ન કહે. આ અતિ ઉચ્ચ સંકલ્પ પણ શું ન કરે? દિવાનિરૂપ સંકલ્પ
 હોય તો કેવલ દયા પણ પડી શકે. પણ એટલો ઉચ્ચ સંકલ્પ
 હતો છતાં જો હતો તે પણ એટલો ઉચ્ચ હતો કે પોતાનું પાપ
 આવ્યું; ધારું દળ એટલે શરીરના દુઃખથી છટકાના બાળ કરતા
 શરીર સાફ થાય તો હું મારો પોતાનો અને સર્વ કર્મોના ના
 થઈ વિચરું-એ દળની સિદ્ધિ થઈ એમ અનુભવાનું છે. શરીર
 વેદના મુક્ત થાય તો હું એક કરોડ સોનારોડોનું દાન કરું, પા
 લાખ ગાયોની રક્ષા કરું, સો સદાચન મહાનું, પાંચસો આનાયાદ
 સ્થાપું, વગેરે સંકલ્પો કરતાં, પોતે એકલો જ સંસારી વિરહ
 થઈ મહાન પુરુષાર્થ એવી, જિનપ્રણિત માર્ગ પ્રવર્તુ, એ બાળ
 સંકલ્પ અતિ ઉચ્ચ, અતિ અકરીર અને અતિ આકર્ષક છે; તેને
 વિજયી છે; તેને જ આદ્યો, તેને જ સ્વીકાર્યો એ બાળ પણ આમાં
 સ્પષ્ટ દક્ષિત થાય છે; માટે એ દળની પ્રાપ્તિ પછી પણ એજ પુરુષાર્થ
 વધવાનું ચાલુ રાખી તરત પંચારનેહોડી, મહાનિષંઃ-મહાનિર્ગન્ધ થય

અ.કે કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિનાં સત્તામાં રહેલ કર્મદળના જે
 અશુભ સંગ્રહ છે તે તમામને શુભ કરવાની શ્રીમાન તીર્થંકરે
 આ એકજ દવા ગતાવી છે કે-નિષ્કામ સંકલ્પ કરો. અને તે
 દળદાયી કરવા આત્મપુરુષાર્થ દ્વારા, અને એમ
 ત્યાગને મોખરે રાખે, તેમજ એને માર્ગ સતત વહે—

આપણે જગત્ દરેક આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક ઉપાધિ વખતે આ પ્રમાણે મહાસંકટો વિચરે તો જગત્તો દાઝનો વ્યવહાર કેટલો મરળ, મીઠા, સોધો ને સુખકર થઈ જાય ! પણ તેમ બીજાનું જીવો તો શું, પણ અનીચ ઉચ્ચ રિદ્ધિના ધણી, ઝેરા સર્વે મનુષ્યોથી પણ થતું નથી, થશે નહિ અને થતું નથી, તેથી જ આ જગત્ દનું—છે અને દશે જ; છતાં એટલું એ.કે.સ કે જેઓને આ લોકમાં અને પરલોકમાં દેવે પછી દમેશ સનાથ થતું છે વા રહેવું છે તેમણે, કાંઈને કાંઈ મમયે, અનાથી ભગવાનશ્રીએ પ્રત્યેક્ષી અનાથતાનો પંથ-મદાનિર્મયનો માર્ગ લેવો જ પડશે.

(૫) જે અનાથ છે તે પોતાનો પણ નાથ નથી તેથી કાંઈનો નાથ થઈ શકે નહિ, પોતાનો નાથ પ્રથમ થાય તો જ સર્વ જગત્જીવોનો નાથ થાય.

(૬) અનંત સિદ્ધો પોતે પોતાના ને પરના નાથ થયા તેથી જ મિદ્ધ સુખ-ઉત્તમ આભદશામાં રમણુનાનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું.

એવી રીતે સૌ સનાથ થશે તો જગત્ થંભી જશે વા જગત્ વ્યવહાર આલી શકે નહિ તેની ચિંતા કરવામાં તમે ન પડતાં તમે તમારું આધી ર્યો.

(૭) શરીરની વેદનાની પેડે કાંઈ પણ ઉદ્ધિયોની અનિ ધોર વેદના હોય, માનસિક તીવ્ર દુઃખો હોય તે સર્વે સંકટમાં, શ્રી અનાથી ભગવાને ચીત્રો પાડ્યો છે તે જટીચુરીએ આપણે આલીએ એટલું તેમના જેવું અનુપમ સુખ સેવીએ.

સુઆત્માની પૌદ્ગલિક કે આંતરિક સમવસ્થા એ ખરું સુખ નથી, કંપવસ્થા કરોડ વસ્તો આંગણે હોઈને ધાર્યું સાંસારિક કળ આપે તે ખરું સુખ નથી; પણ ખરું સુખ, આત્મામાં રહેલાં કર્મ દત્તકંત ઉગારી, આત્માને આત્મા રૂપે પરિણુમાવવામાં છે તે વાત

પરાયર શ્રદ્ધાપર્વક નવન રૂપે બાળીને તે પાત્ર નવનમ આંસુ આપ
 અનુભવ સુખ, અગમ્ય સુખ, અપારિત સુખના પદો અને તેની સાથે
 ત્રણે લોકનાં પૌરુષિક સુખને મૂકીને તેને અતિમ સુખને એક
 અંશ વધે. અરે! ખરી રીતે કદાં તે આપે મળેલી સુખના પીઠ
 ન થાય, કારણકે આ અંગેની વ્યવસ્થા દુહી ને, કદાંકે સોનામયોરોડ
 ઢગના ઢગ દોય અને એક નમ્ર પારસમણિની એક રાજ કોણી
 કાણી દોય તે કંઈ કદાંકે સોનામયોરોડ. પારસમણિની લગ્નરૂપે આપે
 ખરી કે? અરે, એની તૃણના કચ્છી એવજ એ પારસમણિની લગ્ન
 કરવા પરાયર છે; કદાંકે સ્ત્રીઓના પાવચ્છાન-પ્રેમને એકમ કરીને
 પણ કંઈ, ઉદરમાં ધારનારી, જનની અને ઉછેરનારી માતાનો એક
 સેકન્ડના પ્રેમની સાથે તે સગ્ગાવી મક્કમ? કદી નહિ. તેજ રીતે આ
 આત્મિક સુખનો આનંદ અને આંશિક સુખનો આનંદ છે. સરળ
 મણી જ ન થાય, તેથીજ આપા અનુભવી સુખના સાદાત્મ્ય મરિતો
 શ્રદ્ધાજ રાજથી જોડાએ અને તે મેળવવા મહાનુભાવોના પંથે પગડાં
 માંડવાં કે જેથી ધીરે ધીરે એ રસની આખાણી થતી જાય.

(૯) પરમ ત્યાગનો સત્સંકલ્પ કરી, પોતાનાં દુઃખ કાઢ નાંદ
 કરવા ઇચ્છે તે તે નિષ્કળ ન જ જાય, સદ્ગતિ માગ. નિષ્કળ
 જાય તે કાંતો તે સંકલ્પ નિષ્કામ-નિષ્પરિગ્રહી-અનાસક્ત ન હો
 વા તેમાં કાંઈ કચાશ હતી.

(૧૦) માટે આપણે પોતે સનાયતા પ્રાપ્ત કરવી, સંપૂર્ણ નહિ
 તે જેટલી અને તેટલી હાથ કરવી, મનુષ્યજીવમાં તે કાર્ય જેટલું
 જનશે તેટલું ખીજ લવોમાં જનપું મહાન કલણ છે. વળી જનધર્મથી
 વૃક્ષની છાયા નીચે જેટલું જનશે તેટલું જનર ધર્મના નેત્ર દેહજ
 નહિ અને, માટે આવેલ ઉત્તમ તકનો લાભ લઇને, માર્ગાનુસારી
 જનો, સમ્યક્તવી શ્રાવક જનો, સાધુ જનો, કંઈક વધ્યા, વધ્યા ને

મને આ પ્રવચનના પ્રભાવથી અલ્પવ્ય લાભ થયો અને તે
હું ઉપર પ્રમાણે કંઈક લખી મારો ભાવ, જેન મદાત્માને :
ધરં છું; હું એમનાં વ્યાખ્યાન અને તેમાં આવેલા ચમત્કારી વિ-
સાથે સરખાઉં તો અત્યંત પામર ન બાનું છું, તોપણ ઉપર ગત
લક્ષતામરના છદ્દા શ્લોક પ્રમાણે જેમ તેમ લખી શક્યો છું
તેઓશ્રીનો ન પ્રતાપ છે.

મારી સૌ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને, તેમજ મનર નનસમ
આગ્રહપૂર્વક વિનતિ છે કે આપ અનેક કારણોને અંગે, આ પૃથ્વ
ના ચેતનાપૂર્ણ વ્યાખ્યાનનો લાભ લેવા ન પધાર્યા હો તો
તેમના વ્યાખ્યાનમાંથી જેવાએલા સારરૂપ આ “સનાથ-અ-
નિર્ણય,” “મહાનિર્ણય અધ્યયન” વા “ત્રેણિક
અનાથી મહામુનિનો સંવાદ.” નામના પુસ્તકને આદિથી
લગી ગરાગર શાંતિથી અને તેવાજ સ્થાન ને સમયમાં વાંચી
તો નરર અનહદ લાભ અને દિવ્ય મુખની ઝાંખી સૌ સૌની પ
પ્રમાણે થશેજ થશે.

તથાસ્તુ; ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

રાજકોટ, દીવાનપરા.

જૈન ધર્માભ્યાસી

સંવત ૧૯૯૩ કાર્તિક

પ્રાણુજીવન મોરારજી

એકાદશી મંગળ.

॥ श्री ॥

અનાથ-અનાથ નિર્ણય

અથવા

સનાથી ઐત્તિક સંવાદ.

‘સનાઈનાં કોઈ પણ પ્રાણી, અનાથ દેવેવાની કે અનાથ
ની ઇચ્છા સંજના નથી. જ્યાં લોકો અનાથ દેવેવા
ને કોઈ અનુષ્ઠને અનાથ દેવેવામાં આવે, તે
‘ધણું’ દુઃખ અથવા અપમાન જેવું લાગે. આ
‘‘ ઉ કે, અનાથના પ્રશ્ન ઉ, જેને કોઈ ઇચ્છતું
ઉલટું અનાથને સૌ કોઈ પસંદ કરે. ઉ.
કોઈ તિરસ્કાર કરતું નથી. પરંતુ જોવાનું એ
તા અને અનાથતા કોને કહે છે ?

‘ લોકો, પોતાના પર કોઈ રક્ષક, મહાયક
કરનાર ન હોય. એને અનાથતામાં ગણે છે.
‘તે જેનો કોઈ રક્ષક નથી, કોઈ મુગા મળેથી
પરિજન, જેની મહાયતા કરનાર નથી, અને
‘ કે જનસમૂહનો કૃપા પાત્ર નથી, તે પ્રાણીને
અનાથ કહે છે. એથી ઉલટું, જે પ્રાણી
અતિ રક્ષક છે, જેને કોઈની
અને જેના પર કૃપા કરનારા

મને આ પ્રવચનના પ્રભાવથી અલબ્ધ લાલ થયો અને તેથી જ હું ઉપર પ્રમાણે કંઈક લખી મારો લાવ, એજ મદાત્માને ચરણે ધરું છું; હું એમનાં વ્યાખ્યાન અને તેમાં આવેલા ચમત્કારી વિસ્તાર સાથે સરખાઉં તો અત્યંત પામર જ લાગું છું, તોપણ ઉપર ગતાવેલા ભકતામરના છઠ્ઠા શ્લોક પ્રમાણે જેમ તેમ લખી શક્યો છું તે તેઓશ્રીનો જ પ્રતાપ છે.

મારી સૌ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને, તેમજ ઇતર જનસમાજને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ છે કે આપ અનેક કારણોને અંગે, આ પૂજ્યશ્રી-ના ચેતનાપૂર્ણ વ્યાખ્યાનનો લાલ લેવા ન પધાર્યા હો તો જરૂર તેમના વ્યાખ્યાનમાંથી જે આએલા સારરૂપ આ “મનાથ-અનાથ નિર્ણય,” “મહાનિર્ઋથ અધ્યયન” વા “શ્રેણિક અને અનાથી મહામુનિનો સંવાદ.” નામના પુસ્તકને આદિથી અંત લગી બરાબર શાંતિથી અને તેવાજ સ્થાન ને સમયમાં વાંચી જ્ઞેશે તો જરૂર અનહદ લાલ અને દિવ્ય સુખની ઝાંખી સૌ સૌની પાત્રતા પ્રમાણે થશેજ થશે.

તથાસ્તુ; ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

રાજકોટ, દીવાનપરા.

જૈન ધર્માભ્યાસી

સંવત ૧૯૯૩ કાર્તિક

પ્રાણજીવન મોરારજી શાહ.

એકાદશી મંગળ.

॥ શ્રી ॥

સુનાથ-અનાથ નિર્ણય

અથવા

સુનાથી ંશ્વિક સંવાદ.

અંશારનાં કોઈ પણ પ્રાણી, અનાથ રહેવાની કે અનાથ જાનવાની ઇચ્છા રાખતા નથી. બધા લોકો અનાથ રહેવા ઇચ્છે છે. જો કોઈ મનુષ્યને અનાથ હોવામાં આવે, તો તેથી તેને ઘણું દુઃખ અથવા અપમાન જોવું લાગે. આ પરથી ક્ષપ્ત છે કે, અનાથતા ખરાબ છે, જેને કોઈ ઇચ્છતું નથી. એથી ઉલટું અનાથને સૌ કોઈ પસંદ કરે છે. અનાથતાનો કોઈ તિરસ્કાર કરતું નથી. પરંતુ જોવાનું એ છે કે અનાથતા અને અનાથતા કોને કહે છે ?

અંશારના લોકો, પોતાના પર કોઈ રક્ષક, સહાયક તેમજ કૃપા કરનાર ન હોય. અને અનાથતામાં ગણે છે. વ્યક્તિગત રીતે જેનો કોઈ રક્ષક નથી, કોઈ સગા સંજોગથી તેમજ મિત્ર પરિજન, જેની સહાયતા કરનાર નથી, અને જે કોઈ વ્યક્તિ કે જનસમૂહનો કૃપા પાત્ર નથી, તે પ્રાણીને સારી જનો અનાથ કહે છે. એથી ઉલટું, જે પ્રાણીનો કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ રક્ષક છે, જેને કોઈની સહાયતા મળેલી હોય છે. અને જેના પર કૃપા કરનારા મોબદ છે.

આ કથાને કહેનાર વંકતા, શ્રી મુખમોસ્વામી-જેઓ ભગવાન મહાવીરના પાંચમા ગંભીર અને પદ્મશિષ્ય હતા-છે, અને શ્રોતા, શ્રી જંબૂસ્વામી છે. એ જાને, મહાનુભાવોને પરસ્પર ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ છે. શ્રી મુખમોસ્વામીએ શ્રી જંબૂસ્વામીને કહ્યું છે કે, “અર્થ અને ધર્મની તરફ લઈ જનાર શિક્ષા (સફળતા), હું સિદ્ધ અને સંયતિને નમસ્કાર કરીને કહું છું. નમે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.”

સિદ્ધ અને સંયતિને નમસ્કાર કરીને વક્તા મહોદયે, કથાનું મંગળાચરણ કર્યું છે. પ્રત્યેક શુભ કાર્યમાં મંગળાચરણ કરવું, એક અતિ જરૂરનું કર્તવ્ય મનાય છે. મંગળાચરણ પછી વક્તા મહોદયે, શ્રોતા મહોદયને બોધ સાંભળવા માટે સાવધાન રહેવાની સૂચના આપી છે.

શ્રી મુખમોસ્વામી દ્વારા કરવામાં આવેલ મંગળાચરણ પરથી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, શ્રી મુખમોસ્વામીએ મંગળાચરણમાં સિદ્ધ અને સંયતિને જ નમસ્કાર કેમ કર્યો? અરિહંત. આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર કેમ કર્યો નહિ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સિદ્ધ અને સંયતિને નમસ્કાર કરવાથી અરિહંત, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને પણ નમસ્કાર થઈ જાય છે. અરિહંતની ગળના સિદ્ધમાં પણ થઈ શકે છે, અને સાધુઓમાં પણ થઈ શકે છે. હવે જ્ઞા માત્ર આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય. આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય તે સાધુજી હોય એટલે એમની ગળના સાધુઓમાં થવી જોઈએ છે.

મંગળાચરણ કરીને તેમજ શ્રોતા મંદિરદ્યુતે સાવધાનીથી
શ્રવણ કરવાની સૂચના દઈને, શ્રી સુધર્માસ્વામી કહેલા ગાથા:-

પશ્યસ્વર્ગો રાગા, મેણિત્રો મગદાદિવો ।

વિહારજત્તં નિજ્જાત્રો, મંદિકુચ્છિન્નં નિવંડુણં ॥૨॥

ભાવાર્થ:—ઘણા રત્નોને ધારણ કરનાર અથવા ઘણા રત્નોના
માલિક, મગધાધિપતિ રાજા શ્રેણિક દીપ્તને માટે નીકળ્યો અને
મંડીકુક્ષ નામના જાગમાં આવ્યો.

શ્રી સુધર્માસ્વામીએ, ધર્મ તરફ ગતિ કરવાનો સાચો
ઉપાય આ કથા દ્વારા બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. પ્રત્યેક
કથાના પ્રારંભમાં કથાનું પાત્ર, સ્થાનાદિનો પરિચય આપવો
આવશ્યક છે. આ કથાના બે પાત્રો છે. એક મહારાજ
શ્રેણિક અને બીજા મહામુનિ સ્નાથી.

આ ગાથામાં વક્તા મહોદયે કથાના એક પાત્ર-મહારાજ
શ્રેણિકનો પરિચય આપ્યો કે, તે મગધ દેશનો રાજા અને
ઘણા રત્નોનો માલિક હતો. અથવા સંપત્તિશાળી હતો.
રાજા શ્રેણિકનો પરિચય આપીને, વક્તા મહોદયે કથાનો
પ્રસંગ બતાવ્યો છે કે આ કથા કયા પ્રસંગોને કારણે
બની? એને માટે કહ્યું છે કે તે રાજા શ્રેણિક વિહાર-
માનસિક વિનોદ માટે નીકળીને મંદિકુક્ષ નામના ઉદ્યાન
(જાગ)માં આવ્યો. અર્થાત્ આ વર્ણનનું સ્થાન મંદિકુક્ષ
ઉદ્યાન હતું. એ ઉદ્યાન કેવું હતું એને માટે સુધર્માસ્વામી
કહે છે:—

નાળાદુમ્મચાદણં, નાળારચ્ચિન્નિર્મેયિયં ।

નાળાદુમ્મચાદણં, વન્નાણં નંદણોચયં ॥૩॥

ભાવાર્થ:—અનેક પ્રકારનાં રૂપ અને હવાઓથી બનેલું એક દેશન અનેક પ્રકારનાં પુષ્પોથી નંદનવન મનું સુશોભિત હતું. અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ એ વિશાળમાં વિશાળ કર્ણો કર્ણો.

આ રીતે જાગની શુંકરનાનું વર્ણન કરીને શ્રી મુખાર્જુન દેવાળી કહેવા લાગ્યા:—

તસ્ય સો પાસદં સાદું, સંજયં મુસમાદિયં ।

નિસન્નં રુચિમૂલમ્મિ, મુકુમાલં મુરોદયં ॥૪॥

ભાવાર્થ:—રાત્રિ એવિધે, એ જાગમાં એક રક્ષની નીચે, સમાધિ મદિન, નિષ્ક્રમ એવિધા એક માધુને જોવા, જેમનું શરીર શુક્રમાર તેમજ ભોમ ભોમવચા થોમ હતું.

તસ્ય રુચં તુ પાસિત્તા, રાદણો તંમિ સંજય ।

અરુચંતપરમો આસી, અડલો રુચિવિમ્બો ॥૫॥

ભાવાર્થ:—એ માધુનું હૃદય અને અનુપમ રૂપ દેખીને, રાત્રિ એવિધને ધાતુ આશ્ચર્ય થયું.

કેમકે વિશિષ્ટ પ્રકારની વસ્તુ કે વાત, જે કદી દેખી કે સાંભળી ન હોય, તે દેખવા-સાંભળવાથી પણ આશ્ચર્ય થાય છે. સામાન્ય વસ્તુ કે વાત દેખવા-સાંભળવાથી આશ્ચર્ય થતું નથી. જો આ સુનિવૃત્ત રૂપ આધારણ હોત, તો રાત્રિ એવિધને આશ્ચર્ય ન થાત. કેમકે તે પોતે પણ ઘણા મુદ્દા હતો. એના રૂપને દેખીને કેટલીક સાધ્વીઓ,

ચેલણા રાણીના બાળ્યની, આવેા મુંદર પતિ મળ્યા ગદ્ય પ્રશંસા કરતી હતી. તથા પાતાનાં તપ અને સંયમનાં કારણે ભીષ્મ ભવમાં આવેાજ મુંદર પતિ મેળવવાની ઇચ્છા કરતી હતી. આ રાજા શ્રેણિક કે જેનાં રૂપની કેટલીક સાધ્વીઓ પણ પ્રશંસા કરતી હતી, તે રાજા મુનિના રૂપ દેખી આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યાં, એથી જુદલું છે કે તે મુનિ અનુપમ મુંદર હતા. રાજા શ્રેણિકે, જે કદાચ કોઈ ભીષ્મ જે મુનિના જેટલાજ મુંદર દેખ્યા હોત, તો તેને આશ્ચર્ય ન થાત, કેમકે પછી તેને માટે મુનિત્વ રૂપ અપ્રતિ (અદ્ભુત) ન રહેત, પણ સામાન્ય રહેત.

રાજા શ્રેણિક આશ્ચર્ય આવે વિચારવા લાગ્યો કે, આ બાગમાં અચારનવાર આવ્યા હશે છું, પરન્તુ આ મુનિના બેચવાથી બાગ જેટલો મનોહર થઈ ગયો (લાગે છે), તેટલો મનોહર તે બાગ સુધી કે કદી નહોતે ગાત્રમ પડે છે કે, જે પ્રમાણે ચંદ્રમા, તારાઓને તેજસ બનાવે છે અને ચંદ્રમાએ આપેલા પ્રકાશથી તારાઓ સમૃદ્ધ પણ પ્રકાશિત બની રહે છે તે પ્રમાણે આ મુનિ પણ બાગનાં વૃક્ષાદિને સૌંદર્ય આપી રહ્યાં છે અને મુનિ આપેલા સૌંદર્યથી બાગ પણ રમ્ય અને મનોહર થઈ રહેલ છે. આ મુનિનાં રૂપની સમાનતા કરવામાં ઇંદ્રાદિ રૂપ પણ નમર્યા બની શકતા નથી.

મુનિના રૂપથી આશ્ચર્યચકિત બનેલો રાજા શ્રેણિક મનમાં કહેવા લાગ્યા:—

અહો વળો અહો મંદ, અજ્ઞાત મોમયા ।

અહો મંતો અહો મુતો અહો મોમે અમંગયા ॥૬॥

વાચાર્થ :—અહા: આ આપનો વર્ણ (મં) કેવો છે ! મંતુ ૧૫ કેવું છે ! મંતો મંગલતા અને મીનગતા છે ! કેવી કામ છે ! કેવી નિર્મંગલતા છે ! અને મોમાર્થી મેં નિષ્પદતા છે !

ત્યાગવા લાયક જૂરાં કાચોને ત્યાગીને, એ કાચોથી બચતા રહેનારને ‘આર્થ’ કહે છે. એ થયે આર્થ મુજબનો સમુચ્ચય અર્થ. વળો જે ત્યાગવા યોગ્ય વિષયનાં જૂરાં કાચોને ત્યાગી, તે જૂરાં કાચોથી બચતો રહે છે, તેને તે વિષયના આર્થ કહે છે. જેમકે ધર્મ-આર્થ, ગમાજ-આર્થ આદિ. રાજા એલિઝે એ મુનિને ‘આર્થ’ માન્યા, એથી એ તો ખુદકુ છે કે, રાજા એલિઝે બાળુનો હતો કે, જોગ, લોભ, અશ્રમા, વિશ્વામૃધાત આદિ દુર્વિષયો ત્યાગવા યોગ્ય છે, અને એથીજ તે એલિઝે રાજા એ દુર્વિષયોને ત્યાગનાર પ્રતિ માનની દૃષ્ટિએ જોતો હતો.

વર્ણનો અર્થ રંગ છે. રંગમાં પણ આકર્ષણ હોય છે. સારો રંગ, દૃઢવને, પોતાની તરફ ખેંચીજ લે છે. મનુષ્યનો સારો થા નરસો રંગ, શરીરના કાળાધોળાના ભેદથી નથી હોતો, પરંતુ મદાચાર અને દુરાચારના ભેદથી હોય છે. સદાચારનાં પાલનથી, શરીર પર એક વિશેષ પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ રંગ ખીલી નીકળે છે, જે દેખનારને લલચાવ્યા વિના રહેતો નથી. દુરાચારીનો વર્ણ એનાથી વિપરીત હોય છે. અનેક વસ્ત્રામૃષણ ધારણ કરવાથી તેમજ

કૃત્રિમ ઉપાયોથી સુંદર રંગ બનાવવાની પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં પણ દુરાચારીના શરીરનો રંગ, દેખાડનારને પોતાની તરફ લલચાવવામાં અસમર્થ બને છે.

રૂપનો અર્થ આકૃતિની સુંદરતા છે. બીજાને લલચાવનાર, બીજાના હૃદય પર પોતાનો પ્રભાવ પાડનાર રૂપ જ વાસ્તવિક રૂપ છે.

સરળતા, ક્ષમા અને નિર્લોભતા પણ અહિંસા પરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. વિવેકવાનની દૃષ્ટિમાં, સરળ અને કપટી, ક્ષમાશીલ અને ક્રોધી, નિર્લોભી અને લોભી જુદા રહેતા નથી. ચતુર મનુષ્ય ક્રોધને દેખીનેજ બાણી લયે છે કે આ કેવો છે?

ક્રોધ રાગી મનુષ્ય પોતાની રાગવાળી વસ્તુ અથવા જેના પર તેને રાગ છે તે મનુષ્યને દેખવાથી તેને સુંદર માની લયે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ તે મનુષ્ય દ્વારા સુંદર મનાયેલ વસ્તુ યા વ્યક્તિ વાસ્તવિક રીતે સુંદરજ છે એમ કહી શકાતું નથી. કેમકે તે રાગ રાખનાર, તે પદાર્થ (વસ્તુ) યા વ્યક્તિ સાથે રાગ હોવાના કારણેજ સુંદર માની રહેલ છે-નહિ કે તેની વાસ્તવિક સુંદરતાને કારણે. ઉદાહરણ અર્થે-સુવર વિદ્યાને સુંદર માને છે, પરંતુ વિદ્યા સુંદર વસ્તુ છે એ વાત કોઈ સ્વીકારશે નહિ. સુવરને વિદ્યા પર રાગ છે, એ કારણે તે વિદ્યાને સુંદર માની રહેલ છે. વસ્તુતઃ તેમાં ખાત્રા યોગ્ય સુંદરતા નથી.

રાજા હેલિફને જો મુનિ થઈ ગયો. હોન અને શ્રી
રાજાથી તે મુનિના માર્ગ, કુપને મુંદર આવનાર હોન
ના નાં ચાલ જુદી હતી, થોડું જાણને આ મુનિ પર
રાજ ન દેનાં. રાજા હેલિફ પાને પણ મુંદર દેનાં, અને
વચ્ચાકાર થઈ પડેલા દેના, પણ શ્રી મુનિનાં માર્ગ
પર કોઈ વચ્ચે દેને કે નહિ હોય, એમ છતાં પણ જાણને
જા મુનિ આજુબાજુ મુંદર જાણ્યા, એમો રૂપ છે કે શ્રી
મુનિનું જ્ઞાનાવિદ્ય રૂપજ અનુષંગ હતું.

રૂપ રંગમાં પણ એનું આકર્ષણ દીવ છે કે આકર્ષિત
અર્થ પાને પોતાનેજ જુદી અથ છે કહેવામાં આવે છે
કે એક વાર જોડાણની જોડીઓ કોઈ વિદ્યાર્થિ રથાન પર
દીપક મગાસાવવા મળે હતી, જેટલામાં તે તરફ દુષ્ટ
આવી ગયા દુષ્ટનું રૂપ, છતાં તેમને જોડીઓ પોતાને
જોડી રીતે જુદી ગઈ, કે એમણે દીપકની જતો મજાસાવવાને
જદલે પોતપોતાની આંગળીજ મજાસાવી દીધી. એમને
એ પણ ખબર ન પડી કે, એમ આમારી આંગળી મજાસાવી
દેવા હોય કે દીપક આજ પ્રમાણેની વાત મુમુક્ષુમાનોના
પરમગુરુ યમુકને માટે પણ કહેવામાં આવે છે કે યમુક
પણ મુંદર દેના એક વાર કેટલીક સ્ત્રીઓ, જેઓ યમુકની
પાને ઉભી રહીને યમુકને એક રહી હતી તેમને એક એક
લોભ દાપવા માટે આપવામાં આવ્યું. તે સ્ત્રીઓ, યમુકના
પરથી અજાણને, પોત પોતાને જો રીતે જુદી ગઈ હતી કે,
તેમણે લોભને જદલે પોત પોતાની આંગળી દાપી લીધી.
અને એ સ્ત્રીઓને આ જાણતની ખબર પણ ન પડી.

ગોપીઓ અને આ સ્ત્રીઓને, કૃષ્ણ તથા યુગુક્તના રૂપ પર આ પ્રમાણે આકર્ષિત થવામાં મોહનું કારણ પણ હોઈ શકે છે, પરંતુ રાજા શ્રેણિકને આ મુનિનાં રૂપ પર આકર્ષિત થવામાં આ કારણ પણ ન હતું, બદલે રાજા શ્રેણિક આ વળતે ણોદ્ભવ-મતાવલમ્બી હતો, એથી તેનામાં જૈન સાધુઓ પ્રતિ વિશેષ ભક્તિ પણ ન હતી. કેટલીકવાર તે જૈન સાધુઓનો તિરસ્કાર કરવાની નિષ્કળ કોશિશ પણ કરી ચૂક્યો હતો. જૈન સાધુઓ પ્રત્યે ભક્તિ ન હોવાથી અને તેમનું અપમાન કરવાની ભાવના હોવાથી પણ રાજા શ્રેણિક, એ મુનિના રૂપથી એવી રીતે આકર્ષિત તેમજ પ્રભાવિત બન્યો કે તેને એ યાદજ ન રહ્યું કે આ મુનિ રાણી ચેલણાના શુરૂઓમાંના છે, જેમને અપમાનિત કરવાની એ ઘણીવાર કોશિશ કરી છે. રાજા શ્રેણિક આ બાગમાં માત્ર માનસિક વિનોદને માટેજ આવ્યો હતો, પણ પૂર્વસંચિત પુણ્યના પ્રતાપે અહીં તેને સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ નવાની હતી, તેથી તે પોતાના હૃદયના હુલાવોને ભૂલી ગયો અને—

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं ।

नाइदूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छई ॥७॥

ભાવાર્થ:—રાજા શ્રેણિક, એ મુનિનાં ચરણોને વંદન કરીને, એમની પ્રદક્ષિણા કરી, અને ગાડુ નજીક નહિ તેમ ગાડુ દૂર નહિ એવી રીતે બેસીને, હાથ જોડી તે આ મુનિને પૂજવા લાગ્યો.

તે ક્ષત્રિય રાજા કે જે પોતાનું મસ્તક પ્રાણ જતાં પણ ખીજા કોઈની પાસે વિશેષેકરીને જેના પર પ્રેમ

નખી એવા દેહની આગળ ઝુકાવતો ન હતો. તે રાત્રીએ મુનિના પગમાં પોતાનું શિર ઝુકાવ્યું. વળી મુનિની પ્રદક્ષિણા કરીને તે સ્વચ્છતાનુસાર એ રીતે બેઠો કે બાહુ નજીક નહિ તેમ બાહુ દૂર નહિ, એમ કરીને રાત્રી શ્રેણિક હાથ બેઠીને મુનિને પૂછવા લાગ્યો:—

તરુણો સિ અર્જુનો પન્વડઓ, ભોગકાલમ્મિ સંમયા ।

હવદ્વિઓ સિ સામણે, ઇયમકું સુમેમિતા ॥૮॥

લાવાર્થ:—હે આર્જ, હું એ સાંભળવા ઇચ્છું છું કે આપ બોગને ત્યાં આ તરુણરથમાં સંવસમાં કેમ તત્પર થયા ।

રાત્રી શ્રેણિક અત્યાર મુધી એમ સમજે છે કે, મનુષ્ય-શરીર અને વિશેષેકરીને યુવાવસ્થા માત્ર ભોગનેજ અર્થ છે. એની પ્રાપ્તિનું બીજું કોઈ કારણ નથી. આ સમજ પરથીજ એને આ તરુણ મુનિને દેખી એમ જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ કે એમણે ભોગને છોડી, દીક્ષા કેમ લઈ લીધી? અર્થાત્ એમને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ હતું, ભોગ ભોગવવાની કે ભોગપ્રાપ્તિની તેમને અનુકૂળતા ન હતી, એથી દીક્ષા લીધી છે કે હઠવશ-માત્ર આ મનુષ્ય શરીર તથા આ યુવાવસ્થા તેમજ મુંદસ્તાનું અપમાન કરવા માટે-સયમ લીધો છે.

રાત્રી શ્રેણિકના આ પ્રશ્ન પરથી તો એ અર્થ નીકળે છે કે, તે તરુણાવસ્થાના ભોગને યોગ્ય સમજતો હતો, સયમને યોગ્ય નહોતો સમજતો અને ભોગનેજ ઉત્તમ

માનતો હતો. સંયમને ઉત્તમ માનતો ન હતો. છતાં પહેલાં તેણે મુનિના રૂપરંગ સાથે મુનિની ક્ષમા, સરળતા આદિની જે પ્રશંસા કરી છે તે પર વિચાર કરવાથી માલૂમ પડે છે કે તે સંયમનેજ ઉત્તમ સમજતો હતો, ભોગને ઉત્તમ સમજતો ન હતો. આ રીતે આ જાને વાતો પર અપર વિરોધી ઠરે છે. એથી સંભવ છે કે રાજા શ્રેણિક સંયમનેજ ઉત્તમ માની રહ્યો હોય અને મુનિ પાસેથી સંયમ લેવાનું કારણ જાણી લેવા માટે તેણે સંયમના વિરોધી પદ્યને ગ્રહણ કર્યો હોય અને એટલા વાસ્તેજ તેણે યુવાવસ્થાને કેવળ ભોગને લાયક ગતાવી હોય.

રાજા શ્રેણિકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે મુનિ કહેવા લાગ્યા—

अनाद्योमि नद्वारायं, णाहो मज्झ न विज्जई ।

अनृदसं नृदि वायि, कंचि नाभिसमेमहं ॥१॥

જાવાબ—જે અનાદ્ય, જે અનાથ હતો. મારા પર કોઈ એવું નથી કે કોઈ ન હતો કે જે મારા પર કૃપા રાખે. તેમજ નાં મારા પર કોઈ નથી તથા મોટી વસ્તુની રક્ષા કરે. કોઈ એવું નથી કે જે મારા પર ક્રોધ કરીને મને થોડું પાડે.

મુનિના ઉત્તરનો અભિપ્રાય એ છે કે મારા માથે કોઈ ભાર નથી. કોઈ કૃપા કરીને મુખ આપનાર ન હતો. મારા માથે કોઈ, એટલા માટે મેં સંયમ લઈ લીધો. મારા મુનિના આ ઉત્તરથી સાધારણ બુદ્ધિવાળા સ્વાભાવિક રીતે એવું સમજે કે, જે મારા પર કોઈ એથી સાધુ ગર્વ

અર્થે: પરન્તુ મનાથી મુનિના ઉત્તરમાં અતિ ઘટ ૧૨૨
કહેતું છે જે આગળ રૂપા મળે.

માત્ર દેવગિરિ, મુનિના કૃપ, રંગ ધીવન વગેરેને રોળીનેજ
આશ્રયમાં પડ્યો હતો અને આશ્રયોપીત બનીનેજ રંગે
મુનિને આ પ્રશ્ન પણ કયો હતો, પરન્તુ મુનિના ઉત્તરથી
માત્ર આશ્રય ઘટવાને બદલે બિલકુલ વધારે વધી ગયું.
જે વિચારવા લાગ્યો કે, જેને રોળીને દુઃખમનનાં દુઃખમાં
પણ આનંદ થાય તે અનાથ કેવી રીતે દોષ શકે? મું
નનામાં ગુણબાદક તેમજ શોદ્યકોપાગ્રકનો અભાવ
થઈ ગયો છે કે જે આવા શરણ, મુદર અને મુલુવાન
મુવદને નાથ કે મિત્ર ન મળ્યો, મું બુદ્ધિમાન તેમજ
વિચારવાન હોદાંની સંભારમાં કાંઈ ખોટ પડી ગઈ છે કે
નાથ અથવા મિત્રના અભાવે આમને દીક્ષા લેવી પડી!
આ પ્રમાણે મુનિના ઉત્તરથી આશ્રયમાં પડીને:—

તઓ મો પરમિઓ રાયા, સેણિઓ મગહાદિયો ।

एव ते इद्रिमतस्म, फह णाहो न विज्जई ॥૧૦૥

“આવાર્થ — મુનિનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રેણિક રાજા દગી પડ્યો
અને મુનિને કહેવા લાગ્યો કે જે આ પ્રશ્નની ત્રદિથી સંપત્ત છે,
તેને નાથ ન દોષ એ કેમ જની શકે?”

સંસારના ઘણા હોડો, ધન વૈભવાદિનેજ ત્રદિ માને
છે પરન્તુ પોતાને અનાથ કહેનાર આ મુનિની પાસે એક
પંચાની પણ સપત્તિ નથી. બીજી તરફ રાજા શ્રેણિક

“ભાવાર્થ” :—કે ભવનાતા ગંધતિ ! હું આપનો નાથ થાઉં છું. આ મનુષ્ય ભવ અને દુર્લભ છે. માટે જાતિ મિત્ર સાથે મળીને ભોગ ભોગવો.”

રાજા શ્રેણિક દહે છે કે હે સંયતિ ! પહેલાં તો એ મંભવ ન હતો કે આપ જેવા ઋદ્ધિમંપન્નને કોઈ નાથ નહિ હોય. કદાચ આપનું કથન યથાર્થ હોય અને આપે અનાથ હોવાનાં કારણે સંયમ લીધો હોય, તો હવે, હું તમારો નાથ બનું છું. હવે તો આપ અનાથ રહેતા નથી, એટલા માટે જીઠો, અને મારી સાથે થાલો. આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ આ રીતે સંયમમાં વિતાવવા માટે નથી, પણ પુણ્યથી મળેલાં ભોગોનો ઉપભોગ કરવા માટે છે, એટલા માટે સંમારના ભોગ ભોગવો. હું આપનો નાથ બની જવાથી આપને કોઈ પણ પ્રકારના ભોગોની તંગી રહેશે નહિ. હું આપને પરાધીન બનાવવા માટે આપનો નાથ નથી બનતો, પણ આપની અનુકૂળતા (સુગવડ)ને માટે, આપનું દુઃખ મટાડવાને માટે અને આપને ભોગશ્રામગ્રીઓ પૂરી પાડવાને માટેજ, આપનો નાથ બની રહ્યો છું. એટલા માટે આપ વિના વિલંબે મારી સાથે થાલો. મને પણ આપના નાથ બનવામાં ષૂઝ આનંદ થાય છે. દુઃખ તો એ છે કે આપ મને પહેલાં ન મળ્યા. જો પહેલાંજ મળી ગયા હોત તો આપને સંયમ લેવોજ ન પડત.

રાજાના આ કથનમાં કોઈક રહસ્ય છે. “મારો કોઈ નાથ ન હતો. એથી હું સંયમમાં પ્રવર્તિત થયો.”

એ પ્રમાણેની મુનિની, આ વાત પર રાજાને વિશ્વાસ આવ્યો નહિં. તેણે મુનિનાં કથનની ચત્રાર્થતા જાણવા માટે, કોઈ ગીજ્ઞ ઉપાયને બદલે મુનિના નાથ બનવાના ઉપાયનું અવલંબન લેવાનું તેણે ઉચિત માન્યું. તેણે વિચાર્યું, કે જો મુનિનું કથન સત્ય હશે તો હું નાથ બનુંજ છું. મારા નાથ બનવાથી જો તે સંયમનો ત્યાગ કરી મારી સાથે આવશે તો મને એક અદ્વિતીય ઋદ્ધિસંપન્ન વ્યક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. અને જો કદાચ આ મુનિએ માત્ર બહાનું બતાવવા માટે પોતાને અનાથ તરીકે ઓળખાવ્યા હશે, તો મારા આ કથનથી મારી ઉદારતાનું દિગ્દર્શન થતાંની સાથેજ, મુનિની વાતનું સાચું રહસ્ય પણ સ્પષ્ટ થશે. એ ઉપરાંત હું રાજા છું. કોઈ પોતાનું દુઃખ મારી સામે જાહેર કરે, તો તેનાં દુઃખને મટાડવું એ મારું કર્તવ્ય છે. આ મુનિએ અનાથતાનાં દુઃખથી દુઃખિત બનીને દીક્ષા લીધાની વાત કહી છે, એથી પણ જો હું તેનો નાથ ન બનું, એની અનાથતા ન મટાડું, તો પછી હું રાજાજ શેનો? જો વૃક્ષ, તાપથી પીડિત પ્રાણીઓને છાયા આપીને શાંતિ ન પહોંચાડી શકે તો તે વૃક્ષ શાનું? એટલા માટે ‘હું તમારો નાથ બનું છું’ એ પ્રમાણેનું મારે કહેવું, એ મારું કર્તવ્ય પણ છે. એ રીતે અનેક કારણોને દૃષ્ટિમાં રાખીનેજ રાજા શ્રેણિકે મુનિને આ કહ્યું કે ‘હું તમારો નાથ બનું છું.’

રાજા શ્રેણિકે, ભોગોના ત્યાગી મુનિને ભોગ ભોગવવાને માટે આમંત્રિત કરીને એક પ્રકારની મુનિની આશાતના

કરી, છતાં પણ એ મુનિ રાજા પર ક્રોધાયમાન ન થયા, તેમ
તેમણે રાજાની વાતથી કશુંયે દુઃખ પણ અનુભવ્યું નહિ.
તે જાણતા હતા કે મેં જે અભિપ્રાયથી મને પોતાને અનાથ
કહ્યો, તે અભિપ્રાયને રાજા જાણતો નથી એથી તે મારે
નાથ બનવા તૈયાર થયો છે. અને મને જોગોની લાલચ આપી
રહ્યો છે. રાજાની વાતના ઉત્તરમાં મુનિએ રાજાને કહ્યું:—

अप्पणा त्रि अणाहोऽसि, सेणिया मगहाहिवा ।

अप्पणा अणाहो मन्तो, कस्स नाहो भविस्ससि ? ॥१.२॥

ભાવાર્થ:—હે મનુષ્યાધિપ શ્રેષ્ઠિક, તું પોતે પણ અનાથ છે,
જ્યારે તું પોતે પણ અનાથ છે, તો પછી મારે નાથ કેવી રીતે
બની શકીશ ?

મુનિની આ વાત સાંભળીને:—

एवं युतो नरिंदो सो, सुसंभेनो मुविन्दिओ ।

वपणं अस्सुयपुच्चं, माट्टुणा विम्भयंनिपो ॥१.३॥

ભાવાર્થ:—પૂર્વે કદી કંઈ પાતેથી સાંભળી ન હતી એવી વાત આ
મનિના મુખથી સાંભળીને, ગમ્મ શ્રેષ્ઠિકને એટલું તો આશ્ચર્ય થયું
કે તેનું ચિત્ત મગમગાઈ ગયું.

રાજા શ્રેષ્ઠિકને, એક તો મુનિના રૂપ રંગાદિથી તો
આશ્ચર્ય થયું હતું, તે સાથે બીજું પણ એ આશ્ચર્ય થઈ
રહ્યું હતું કે આવા શિદ્ધિમાન અનાથ કેમ! એટલામાંજ
મુનિના આ કથને બીજું પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કર્યું. તે
નિશ્ચય લાગ્યો કે મેં મારા અમાધાન કરવા, મારું આશ્ચર્ય

સાચું કૈલિદાસ, પેલાનાની અમુક મ ઇન્દ્રિયે કાઢે, પેલાને
સાચું જાણી કાઢે છે, તે દિશાએ છે કે કમડી જાણે કાઢે
નહીં અથવા છે, અને કેવું અથવા જુદું કાઢે જાણે કાઢે
કાઢે જાણી કે કે જાણી કાઢે નહીં. અઠવાડિયાં ૧૯૧૯
જે, અથવા જ્યાં અથવાને માટે મેં કાઢેનાં જાણે કાઢેનાં
અથવા જાણી નહીં, તેમ જ્યાં અથવા માટે જાણે જાણે
જાણી જાણેનાં અથવા મેં કાઢે નહીં. અથવા જાણે અથવા
કે કાઢેનાં જાણી? સાચું કૈલિદાસની દિશામાં અનાથ કેવું કે
કે કાઢેનાં જાણે જાણી અથવાને માટે અથવા જાણે નહીં.
જાણે જાણે, જાણે કાઢેનાં જાણે અનાથ જાણે છે, જે
કાઢેનાં, કાઢેનાં, તેમજ મિત્રની દિશા: પરંતુ કાઢેનાં
જાણેનાં જે કાઢેનાં જાણે જાણે અનાથ મિત્રને જાણી છે.

સાચું કૈલિદાસ વીર રંગો. વીરપુરુષો દુદયના બાંધને
દુદયની સાથે નહીં, પરંતુ રૂપે રૂપે તેને પ્રગટ કરી
કે છે. સાચું કૈલિદાસ અનાથ એનેજ માનતા કે જે દુદય,
કુદૃષ્ટ તેમજ મિત્ર વચ્ચેના દિશા, એટલા માટે મુનિની
વાત તેને અમલ લાગી. મુનિની વાત જાણી તેને જે
જાણે થયો, તે જાણે તેણે જુદાથી સાચું નહિ, પણ તે
વીર રંગો, તેમજ તેણે રૂપે કરી દીધું કે મુનિએ અમલ
તા ન જાણે જાણે! વીર પુરુષો વિના બીજા કાઢે
જા કાઢે રૂપે જાણે કાઢેનાં સાચું કરી સાચું નહીં.
વીરનું દુદય અથવા દિશા છે, તેમજામાં સાચું દિશા છે,
અથવા તેના કાઢે પણ કાઢેનાં કે જાણી જાણેનાં દુદયના

ભાવેને છુપાવતા નથી; પરંતુ સ્પષ્ટ પ્રગટ કરી દે છે. એ સિવાય જેનાથી મનુષ્યો પોતાનો ભ્રમ દૂર કરવા ઇચ્છે છે, તેમની સામે પોતાના મનોગત ભાવોને છુપાવવા એ ઉચિત નથી. એમ કરવાથી ભ્રમનું નિવારણ મુશ્કેલ બની જાય છે.

રાજાની વાત સાંભળીને, અને વધુમાં રાજાએ મુનિ પર મૃપાવાદનો દોષ ચકાવ્યો એ ઉપરાંથી, એ મુનિને રાજા પ્રત્યે કિંચિત પણ ક્રોધ, દ્વેષ કે તિરસ્કાર થયો નહિ. એ મુનિ જાણતા હતા કે રાજામાં મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન) છે, એથી એ ધન અંપતિ આદિ ન હોય તેમાંજ અનાથતા માની રહ્યો છે, અને એજ કારણે તે મારા ‘તું પોતે પણ અનાથ છે’ એ કથનને અસત્ય જાણી રહ્યો છે. જ્યારે તે અનાથતાનાં સ્વરૂપને સમજશે ત્યારે તે પોતેજ પોતાને અનાથ માની લેશે. અત્યારે તો તે પોતાના મતાનુસાર કહી રહ્યો છે અને હું મારા મતાનુસાર કહી રહ્યો છું. મારે મારો અભિપ્રાય એને સમજાવવો જોઈએ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મુનિ રાજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા:—

न तुमं जाणसि अणाहस्स, अत्थं पुत्थं च पत्थिवा ।

જહા અણાહો ભવઈ, સણાહો વા નરાહિવ! ॥૧૬॥

મુણેહમે મહારાય, અવ્વક્કિલ્લેણ ચેયસા ।

જહા અણાહો ભવઈ, જહા મેયં પવત્થિયં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ:—હું પૃથ્વીપતિ, હું નરાધિપ, તમે નાય શબ્દનો અર્થ અને તેની વ્યુત્પત્તિ જાણતા નથી, અને એ પણ જાણતા નથી કે

અનાથ અને મનાય કેમ કહેવાય છે? એટલા માટે જે મદાગમન, અનાથ કોને કહે છે અને મેં આપને અનાથ કયા આશયથી કહ્યા છે એ એકાગ્ર ચિત્તે સંભળો:—

મુનિએ રાજા શ્રેણિકને પૃથ્વીપતિ, નરાધિપ અને મહારાજા કહીને સંબોધન કર્યું છે. આ પ્રમાણેના સંબોધનોથી એ મુનિએ રાજા શ્રેણિક પાસે એ સ્પષ્ટ કર્યું કે તું રાજા છે, પૃથ્વી તેમજ મનુષ્યોનો સ્વામી છે, અને એ કારણથી તારી પાસે ધન વૈભવ પણ પુષ્કળ છે, એ હું જાણું છું. એમ જાણવા છતાં પણ મેં તને અનાથ કેમ કહ્યો? એ વાત મારી પાસેથીજ સાંભળ. અત્યારે તો તને મારી વાત અસત્ય લાગે છે. પરંતુ ‘નાથ’ શબ્દનો અર્થ અને અનાથતા-અનાથતાનો ભેદ (નિર્ણય) જાણી લેવાથી તને મારી વાત સત્ય લાગશે. અનાથતા-અનાથતાનો ભેદ હું માત્ર વિદ્વાતાની સહાયતાથીજ નહિ જતાવું, પણ અનુભવયુક્ત ભેદ જતાવીશ. અનાથતા કોને કહે છે અને તે કેવી હોય છે, એ હું મારા પોતાના પરથીજ જતાવું છું.

મુનિએ રાજા શ્રેણિકને સાવધાન કરવા માટે કહ્યું છે, કે તું અવિચિત્ર અથવા એકાગ્ર મનથી—ધ્યાનપૂર્વક મારી વાત સાંભળ! ખરી રીતે તો જ્યાં મુખી ચિત્ત સ્થિર ન હોય ત્યાં મુખી કોઈ પણ વાત એ સમયે સમજતી નથી. સ્થિર ચિત્તે માંભળેલી વાતને શુદ્ધિ એજ પ્રમાણે જલદી સહજ કરી દે છે કે જે પ્રમાણે સ્થિર જળ પ્રતિબિંબ જતાવવા મા વિલગ કરતું નથી ખળખળ વદી જતાં જળમાં, અનેક

અમોઘ સ્વરૂપે સમુદાયનાં સભ્યોનાં સ્વરૂપને બદલે નવરૂપે
 કે જે સૌને એકે મિત્રે બનાવી દેવાનું છે એવાં એવાં સભ્યો
 વિષય વિશેષે એવાં સભ્યોનાં સ્વરૂપને બદલે નવરૂપે એવાં સભ્યો
 પાસે છે, એવાં સભ્યોનાં સ્વરૂપને બદલે નવરૂપે એવાં સભ્યો

સાહિત્યનાં સભ્યોનાં સ્વરૂપને બદલે નવરૂપે એવાં સભ્યો
 નવરૂપે સભ્યોનાં સ્વરૂપને બદલે નવરૂપે એવાં સભ્યો

કોમળી માન નગરી, પ્રગતિ પૂર મેલતી ।

તથા પ્રાચીન વિદ્યા નગરી, પ્રગતિપૂર્ણ નગરી ॥૨૮॥

ભાષાનાં :—કોમળી નગરી નગરીની પ્રગતિપૂર્ણ નગરી પ્રગતિ
 દત્તી, પ્રાચીન કોમળી નગરી પ્રગતિપૂર્ણ નગરી પ્રગતિ
 દત્તી, તે નગરીમાં માન વિદ્યા કોમળી નગરી પ્રગતિ
 પૂર સંગમ દત્તી (પ્રગતિ પૂર નગરી પ્રગતિપૂર્ણ નગરી)

કોમળી નગરીની પ્રાચીનતા બતાવવામાં, સુનિર્મિત
 હેતુએ નગરીની વિશેષતા બતાવવામાં છે. પ્રાચીન નગરીમાં
 જે વિશેષતા હોય છે, તે વિશેષતા નવીન નગરીમાં નથી
 હોતી. સુનિર્મિત કથન છે કે કો કોમળી નગરી પ્રાચીનથી
 પણ પ્રાચીન હતી અને બધી તરફથી ઉન્નત (ઉદયમાન) હતી.

કોમળી નગરીની વિશેષતા બતાવવામાં પ્રાયઃ બે
 પ્રકાર છે. પહેલું કારણ તે સંસ્કૃત અભિમાન વધારવાનું
 છે. સંસ્કૃત શ્રેણિક અત્યાર સુધી પોતાનાં સંસ્કૃત નગરીને
 પ્રગતિશીલ સમજે છે, પણ સુનિર્મિત કોમળી નગરીની
 પ્રાચીનતાના વર્ણનથી સંસ્કૃત એ બતાવ્યું છે કે તે
 નગરીનો સંસ્કૃત છે, તે નગરીથી પણ કોમળી નગરી

ગમરે હિતન છે. ભીલું આગળ આવનાર વર્તુનથી પણ આ પ્રાચીનતા તેમજ વિશ્વેશ્વરના કૃતકારક મુદર પરિવ્રજ પડે.

પિતાના નિરાશ્રયતાનો પરિવ્રજ આપીને મુનિને, પિતાના નિરાશ્રયતા અંગપથી હૌશ્યથી નાનીને પાતાનું જન્મસ્થાન પણ બતાવી દીધું. એક વાતમાં ભીલુ વાતનો અંગપ બતાવનારને 'અર્થાપનિ અત્રકાર' કહે જ. મુનિએ પાતાના જન્મસ્થાનનો પરિવ્રજ અર્થાપનિ અત્રકાર દાસજ આપ્યો છે. એ પ્રકારે પિતાને ધનિક બનાવીને મુનિએ પાતાને માટે પણ એ બતાવી દીધું કે હું ધન્ય ધનવાન હતો. મુનિએ મા, ભાઈ, ગણેન, સ્ત્રી આદિનું વર્તુન પણ જોજ પ્રમાણે કર્યું છે. અને અર્થાપનિ અત્રકાર દાસ પાતાના સાંસારિક જીવનનો પરિવ્રજ આપ્યો છે.

જન્મસ્થાન તેમજ પિતાનો પરિવ્રજ આપીને તે મુનિ હવે એ બતાવે છે કે, હું દેવી રીતે અનાથ હતો, યૌથી પહેલાં તો શબને પાતાની શરીર અંગપથી અનાથતા અંગજાવીને એ બતાવે છે કે, જે શરીરને તું ધણું મુંદર બતાવે છે, જે સુવાવર્યાને તું ભોગને ચોખ્ય માને છે, એ શરીર તેમજ સુવાવર્યા તરફથી હું દેવી રીતે અનાથ હતો એ જો. અને તું તારા પાતાનેજ માટે વિચાર કે મારીજ માફક તું પણ અનાથ છે કે નહિ! તે મુનિ કહેવા લાગ્યા—

પદમે વષ મહારાય, અતુલ્યા મે અચ્છિવેયણા ।

અદોન્યા વિઝ્ઞો દાહો, સવ્વંગેસુ પત્તિવા ॥૧૫॥

1. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ (The probability of getting heads on both coins is $\frac{1}{4}$.)
 2. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ (The probability of getting tails on both coins is $\frac{1}{4}$.)
 3. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ (The probability of getting heads on the first coin and tails on the second coin is $\frac{1}{4}$.)
 4. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ (The probability of getting tails on the first coin and heads on the second coin is $\frac{1}{4}$.)

[illegible]

યુવાવસ્થાના પ્રારંભમાં ઉત્પન્ન થયેલી આંખોની યે
દેવી હતી એ જતાવવા મુનિ કહે છે-

सत्त्वं जहा परमतिक्खं, सरीर विवरंतरं ।

पविसिज्ज अरी कुद्धों, एवं मे अच्छिंवेयणा ॥२०॥

સાવાર્થ:—કોપાયમાન થયેલો શત્રુ, શરીરનાં છિદ્રોમાં શસ્ત્ર ધોંચે અને એ વખતે જેવી વેદના થાય તેવી જ વેદના આંખોમાં થઈ રહી હતી.

મુનિ કહે છે-રાજા, તારા કથનાનુસાર યુવાવસ્થામાં આંખો ઓંચોદય જોવા માટે હતી, પરંતુ આંખોમાં જોડણી બધી વેદના થઈ રહી હતી કે ઓંચોદય જોવાને બદલે હું જો કહોતો હતો કે આ આંખો છેજ શા માટે? આ પ્રમાણે યુવાવસ્થાને માટે પણ, હું જો કહોતો હતો કે સમજ નથી પડતી કે આવી નિર્ભયી યુવાવસ્થા કેમ આવી, કે જેના આવવાથી જ ભારી આંખોમાં આ પ્રકારની વેદના થવા લાગી. હવે રાજા તુંજ કહે કે હું જો તરફથી અનાથ રહ્યો કે અનાથ? જો હું જો તરફથી સનાથ હોત, તો એનાથી મને દુઃખ જ કેમ થાત? હું યુવાવસ્થા અને આંખો તરફથી અનાથ ન હતો. જો રીતે મારી તરફથી યુવાવસ્થા અને આંખો અનાથ હતી. હું તો જો નહોતો ઇચ્છતો કે આ યુવાવસ્થામાં આંખોને આ પ્રકારની પીડા થાય. હું તો જો ઇચ્છતો હતો કે આ યુવાવસ્થા અને આંખો દ્વારા મુખ મળે, જોઈ રીતે યુવાવસ્થા અને આંખો પણ મુખ જ ઇચ્છતી હતી, પરંતુ ન તો માફ ધાયું થયું કે ન તો યુવાવસ્થા અને આંખોનું ધાયું થયું. આવી સ્થિતિમાં હું જોમના તરફથી કંઈ રીતે સનાથ રહ્યો અને યુવાવસ્થા તેમજ આંખો પણ મારી તરફથી કંઈ રીતે સનાથ રહી?

હે રાજા, આંખોમાં આ પ્રકારની પીડા હતી; શરીર દાહથી બળી રહ્યું હતું. એના પર પણ:—

તિપં મે અન્તરિચ્છં ચ, ઉત્તમં ચ પીટદ્ ।

ઈંદ્રાસણિ સમા ઘોરા, વૈયળા પરમદારુણા ॥૨.૧॥

ભાવાર્થ:—હૃદય, કમર તથા મસ્તકમાં એટલી ગંધી અસાચ તેમજ દારણ વેદના થઈ રહી હતી, કે જેવી ઇંદના વળાધાતથી વેદ વેદના થાય છે.

સુનિ કહી રહ્યા છે કે મારી આ આંખોમાં જેમ શત્રુ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ઘોંચતો હોય, તેજ રીતે શરીરમાં જેમ જવાળા લાગી હોય અને હૃદય, કમર તથા મસ્તકમાં જાણે ઇંદ્ર વજ્ર મારતો હોય, તેવી દારણ પીડા થઈ રહી હતી. સુનિના આ કથનનો હેતુ રાજાને એ બતાવવાનો છે કે તું બાહ્ય શત્રુઓને જીતવા માટે સેનાબળ રાખે છે પરંતુ જે શત્રુઓ શરીરની અંદર રહીનેજ આ પ્રકારની પીડા ઉપજાવે તેને જીતવાને માટે તારી પાસે શો ઉપાય છે? જે શત્રુઓ ગ્રમ્ ચક્ષુથી દેખાય છે એનો તો તું કદાચ નાશ પણ કરી શકે, પરંતુ જે શત્રુઓ પોતાના શરીરની અંદર રહેતા છતાં પણ દેખાતા નથી, એનો તું કેવી રીતે નાશ કરી શકે? આ ઉપરાંત વેદનાના સમયે, શરીર આંખો વગેરે શત્રુનું કામ કરી રહ્યાં હતાં કે: મિત્રનું? ને મિત્રનું કામ કરી રહ્યાં હતાં, તો પછી વેદનાજ શાન હોય? અને જો શત્રુનું કામ કરી રહેલ હોય, તો પછી હું તેમના તરફથી સનાથ કેવી રીતે રહ્યો? રાજા, તું મારા નાથ બનવા તૈયાર થયો છે, પરંતુ મારા કથન પરથી તું તારા પોતાને માટે પણ વિચારી લે, કે તું તારા શરીર તરફથી સનાથ છે કે અનાથ? સંસારમાં આત્માનો નિકટમાં નિકટ સંબંધી શરીર છે. આ નિકટ સંબંધી શરીર તરફથી પણ હું કેવી રીતે અનાથ હતો અને તું

જુ દેવી કીને અનાથ છે, ને એ. શું આ અનુભવ-શક્તિ
 ૧૩ સ્થિત છે? એ નથી ના, જે પોતે અનાથ છે-જે
 પોતે પોતાનીજ રક્ષા કરવામાં અશક્ત છે ને મારે.
 ૧૪ દેવી કીને જાની શકે? જો કીને શરીર પાત્ર આધી
 ૧૫ સનાથ દેવી કીને શક્તિ? એ હું શરીરનો નાથ
 જાન, તો શરીરમાં પેદનાજ કેમ થવા દેન?

જે રાજા કદાચિત્તું એમ કહી શકે કે રાજાને
 ૧૬ ઔપધાદિથી નિર્મૂળ (નાથ) પાત્ર કરી શકાય છે, તો
 માંબજ:—

સ્વદ્વિપા મે આયરિયા, વિજ્ઞામત નિગિચ્છયા ।

અપીયા સરથ પુન્યા, મન્તમૃત્યુવિસારયા ॥૨૨॥

આવાર્થ:—૧, ૨ અને જડીમુદ્રીથી રામ મટાગ્યામાં નિપુજ,
 ચિહ્નિયાને મારે ઉપચોગી સાચ તેમજ અમ્બના કુશળ વિદ્યાન
 આચાર્ય ચિહ્નિસક મારી ચિહ્નિયા કરવા મારે આમ્યા.

મુનિએ શરીરમાં રાજોત્પત્તિ બતાવીને, શરીર તરફની
 અનાથતા બતાવી હતી; પરન્તુ એના વિષયમાં શ્રેણિક
 રાજા એ કહી શકતો હતો કે રાજો તો કુશળ વેદો
 મારફત મટાડી દેવામાં આવે છે. રાજા શ્રેણિક દ્વારા
 કહેવામાં આવનારી વાતનું મુનિ પહેલેથીજ નિરાકરણ
 કરી દે છે. તે કહે છે કે હે રાજા, તું એમ ન સમજ,
 કે હું વેદો વગેરેના ઉપચારને અભાવે વેદના લોગવી રજા
 હતો. એ હું પહેલેથીજ કહી ચૂક્યો છું કે કૌશળી
 નગરી પ્રાચીનથી પણ પ્રાચીન હતી. એની પ્રાચીનતાને

દારણે એમાં નેરોંગા પણ આપવા જોઈએ હતા. તે વેળે આર્થ, મધ્ય વિદ્યામાં પણ નિમગ્ન હતા. અને સર્વિશ્વ વડે ઔપધ કરવામાં પણ કરાવ હતા. એના અનુભવ એટલો તો વિસ્તૃત રહ્યો કે તે સર્વોચ્ચ દેવતાના કાલ નિવાન લાગી કે અને એકજ ચાર મંત્ર સંકલન કે દવા આપવાથી તે રોગને મટાડી દે.

તે મેં તિગિન્દ્રં કુન્વંતિ, યાતુણામં જગદ્દિપં ।

ન ચ દુઃસ્વા વિમોચંતિ, પસા મગ્ગ પ્રગાદ્યા ॥૨૩

ભાવાર્થ:—એ વૈદ્યાચાર્ય અને નિરોગી કર્યા માટે રોગનું નિવ કરવા ઔપધિ આપવા. પથ્ય (પરોક્ષ) પચાવવા અને ચાલ કરાવવા લાગ્યા, અથવા યમન, વ્યુત્થાપ, મર્દન અને રોદન (પર્શન લાગવો તે) અથવા અંદાન, અંધન, દ્રેપન અને મર્દન એ મ પ્રકારથી ભારી ચિકિત્સા કરવા લાગ્યા, પણ અને દુઃખમુક્ત ન કે શક્યા. આ પ્રકારની ભારી અનાયતા હતી.

મુનિ કહી રહ્યા—રાજા, આ પ્રકારે ભારા માટે મો આચાર્યો દ્વારા ઔપધોપચાર થયા, પરંતુ મારો રોગ ગયો નહિ. હવે બતાવ કે હું વૈદ્ય, ઔપધ આદિ તરફ પણ અનાથ હતો કે નહિ અને તે તરફથી તું પણ અનાથ છે કે નહિ ?

મુનિની વાત સાંભળીને, રાજા શ્રેણિક વિચારે છે. વાસ્તવિક રીતે જો શરીરમાં રોગ થાય તો વધુમાં વધુ તે મટાડવાને માટે ઔપધોપચારદિજ કરવામાં આવે છે. બીજું શું કરવામાં આવે ? છતાં જો ઔપધોપચારથી પણ

।ગ ન જાય, તો હું શબ્દ દોષા છતાં પણ શું કરી
હું? ઔપધાદિથી બધાના રોગ પણ જતા નથી, એ
ને તો દોષ બદાશી ગમ્ય મારનો દોષ, તો નેને
।કલામાં આવે છે. પરન્તુ પોતાના શરીરની અંદરથી
।અ મારનારને શી રીતે દોષી શકાય? એ નરકથી તો
મરેખર હું પણ અનાથજ છું.

મુનિ કહે છે—રાત્ર, વેદ આદિ તરફથી તો હું
બનાથ હતોજ, પણ ઔપધ મંત્રાદિનો આશ્રય લેનાર,
તેના બગ ઉપર પોતાને અનાથ માનનાર એ વેદ પોતે
પણ અનાથ ન હોય, તો ઔપધ મંત્રાદિનો આશ્રયજ
કેમ લેવ? એણે એ ઔપધ મંત્રનો આશ્રય લીધો છે તે
ઔપધ મંત્ર તેને પોતાને પણ કહ્યુજ નથી કરી શકતાં.
એ પ્રમાણે જ્યારે વેદ પોતે પણ અનાથ હોય, તો પછી
તે મને કહ્યુજ કરીને અનાથ કેવી રીતે બનાવી શકે?

અહિં એ પ્રશ્ન થાય છે કે મુનિનાં શરીરમાં રોગ
થયો એ પરથી તેમણે શરીર તરફથી અનાથતા મિલ
કરી; પરન્તુ બધા લોકોના શરીરમાં તો એવો રોગ થતો
નથી. ઘણા લોકો બિણકુલ સ્વસ્થ પણ હોય છે, એવી
દશામાં, શરીર તરફથી ઓ અનાથ જ છે એમ કેમ કહી
શકાય? એજ પ્રમાણે વેદની ઔપધાદિથી, મુનિનો રોગ
ગયો નહિ તો તેથી શું થયું? છતાં બીજા લોકોનો રોગ
જતો પણ રહે છે એવું જોવામાં આવે છે, તો પછી વેદ
અથવા ઔપધાદિ તરફથી પણ આ અનાથતા કેવી રીતે

ગર જ શરીરને રોગ થેરી પળે છે, એથી સિદ્ધ થાય છે. કે આત્મા તરફથી શરીર પણ અનાથ છે. બે પ્રમાણે મુનિના શરીરની તરફથી આત્માને અને આત્મા તરફથી શરીરને અનાથ કહેવું એ ખિલકુલ યોગ્યજ છે. જે શરીર આ સમયે રોગી નથી, તે પણ અનાથજ છે; કેમકે હમણા રોગ ઉદયમાં ન આવ્યો. તેથી શું ? પણ શરીરમાં રોગ તો અવશ્ય છેજ. અને જો શરીરમાં રોગ છે, તો તે અવશ્ય ઉદયમાં આવશેજ. હુમલો ન કરનાર-ચૂપચાપ મેસી રહેનાર બલકે સ્વાધીનતા સ્વીકારનાર-શત્રુઓની વચ્ચે રહેનાર કોઈ માણસ જેમ શત્રુ રહિત નથી કહેવાતો, તેમ હમણા રોગ ઉદયમાં નથી આવ્યો તેથી શરીરને રોગ રહિત માની શકાતું નથી. શત્રુ રહિત તો એ કહેવાય કે જેને શુભ પ્રકટ, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ, બળવાન કે નિર્જાન-કોઈપણ શત્રુ નથી. એ પ્રમાણે જ્યાંમુખી શરીરમાં રોગ શુષ્કપણે છે ત્યાંમુખી શરીર, રોગ રહિત નથી. અને જે શરીર પોતેજ રોગગ્રસ્ત છે, તે પોતેજ અનાથ છે, તે આત્માની અનાથતા દેવી રીતે મટાડી શકે ? અને આત્મા પણ જ્યારે રોગોથી શરીરની રક્ષા નથી કરી શકતો, તો પછી તે શરીરનો નાથ દેવી રીતે બની શકે ?

મુનિની દષ્ટિમાં, ઔષધમંત્રાદિ બાણવાની અને એ વટે બીજાના રોગ મટાડવાની પ્રવૃત્તિ કરનાર-અથવા રોગ મટાડનાર વૈદ્ય પણ અનાથ છે. કેમકે એવા હોડોને પોતાને પણ રોગોનો ભય છે, તથા જે ઉપચારો વટે તેઓ

ખીજને રોગ મુક્ત કરવા ઇચ્છે છે, એ ઉપચારો વડે તેઓ પોતે પોતાનો રોગ મટાડવામાં પ્રાયઃ અસમર્થ રહે છે. એ રીતે વૈદ્ય પોતે પણ અનાથ છે અને જે ઔષધમંત્રાદિનો તેમણે આશ્રય લીધો છે તે ઔષધમંત્રાદિ પણ અનાથ છે. જે ઔષધમંત્રાદિ અનાથ ન હોત, પણ સનાથ હોત, તો જે લોકોએ એનો આશ્રય લીધો છે, તેઓ અનાથ શા માટે રહેત ?

આત્મા, સ્વયં અનાથ છે, એથી તે પોતાના નિકટ સંબંધી શરીરને પણ રોગાદિથી બચાવીને સનાથ નથી બનાવી શકતો. આમ છતાં પણ પોતાની અનાથતાનું લક્ષ છોડીને તે સનાથ બનવાને માટે વૈદ્યાદિને શરણે જાય છે, પરંતુ વૈદ્યાદિ પોતે પણ અનાથ છે, એથી તે ઔષધાદિને શરણે જાય છે. આ પ્રમાણે પરંપરાથી એ બધા અનાથજ ઠરે છે, અને જે પોતાની અનાથતા મટાડી શકતાં નથી, તે ખીજને સનાથ કેવી રીતે બનાવી શકે ?

આત્માનું શરીરમાં રહેવું, એ આત્માની પહેલી નિર્ણયતા છે. શરીરમાં રહેવું એ આત્માની અનાથતાનુંજ કારણ છે. વળી પોતે પોતાને શરીરનો નાથ માનીને પણ શરીરમાં રોગ થવા દેવો, એ આત્માની બીજી નિર્ણયતા છે. પૂર્ણ બળવાન-સનાથ આત્મા શરીરમાં રહેતોજ નથી, તે તો શારીરિક બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. એવા પૂર્ણ બળવાન આત્માની અપેક્ષાએ મધ્યમ દરજ્જાનો બળવાન આત્મા, શરીરમાં તો રહે છે, પરંતુ શરીરમાં રોગ

વરા દેનેા નથી. એજ નિર્ણય આનામા શરીરમાં-
થ છે, અને ને પત્તુ તેની (આનામી) નિર્જગતાને કારણે.
આને માટે ઉપચાર તો એ છે કે જે નિર્જગતાને કારણે
જ આચેા છે, ને નિર્જગતાનેજ નજ કદી દેશે, પરન્તુ
મા ન કરનાં વૈધાદિને શરૂ કરતું, એ આનામી જોશ
નિર્જગતા છે. દાગ દોવા છતાં આત્મા, વૈધાદિને શરૂ
થો અને ઔપધાદિના ઉપચારથી દાગ મટી પત્તુ નથો,
પારે પત્તુ આનામી નિર્જગતામાં રૂઢિ થાય છે અને
આત્મા વધારે અનાથતામાં પડી બચ છે: કેમકે પડી
આત્મા એ શ્રમજવા લાગે છે કે માફે અરિનરૂ વૈધ-
ઓપધાદિની કૃપાથીજ છે. આ રીતે આનામ, પોતાનું જગ
પ્રમાવનો બચ છે અને વૈધ ઔપધાદિને આધિન બનનો
બચ છે. મારાંશ્ર એ છે કે વૈધ ઔપધાદિથી બંને દાગ
મટી પત્તુ જતો દોય, પરન્તુ જોથી આત્મા મનાથ નથી
મનતો, પત્તુ જોની અનાથતા વધે છે. આત્માની અનાથતા
મટીને, આત્મા અનાથ કેમ જાની શકે છે, એ વાત આ
મુનિએ આગળ બતાવી છે.

મુનિએ અવસ્થા, શરીર, વૈધ અને ઔપધાદિની તરફથી
તો આત્માની અનાથતા સિદ્ધ કરી દીધી, હવે તેઓ-કહે
છે કે સજ્જ, જે તું એમ ધારતો દોય તો વૈધાદિ એ ધન
ન મળવાને કારણે સારી રીતે ઉપચાર નહિ કયો દોય,
અથવા ધનનો વ્યય ન કરી શકવાના કારણે મારી-સારી
ઓપધીઓ તથા પરદેશની વસ્તુઓ નહિ મળી શકી

મિત્ર, કે મારા સગા-પિતૃત્વ વગરની મારી મિત્ર વગરના
નહિ, મારું મિત્ર, મારા જે મારે પણ માંડવડા--

પિતા મેં સન્ન માનું તિ, દિનિ દિ સ્વ વામના ।

નય દુનલા વિમોચનિ, પુત્રા મન્મથ ખ્યાલના ॥૨૪॥

આવાર્થ :—મારા પિતા, મારા મોટે-મોટે દુનય મનના ઉત્તર
માટે-પરનું સર્વસ્વ આપી દેવા તૈયાર હતા, મને પણ મારો મેં
દુનય મન ન કરાવી શક્યા. આ પ્રયત્ને મારી અનુભવના હતી.

રાત્ર, એ હું પહેલેથીજ કહી ચક્રોએ મું કે મારા પિતા
અઢળક લક્ષ્મીના સ્વામી હતા. મળ્યાના પિતાઓ એ
પણ હોય છે કે જેઓ સંતાનો કરતાં દ્રવ્યને અધિક
સમજે છે, સન્તાનને દુઃખી તેમજ અત્યુચ્ચતા ચતાં જે
શકે છે, પણ ધનનો વ્યય થતો જોઈ શકતા નથી. પરંતુ
મારા પિતા આવા ન હતા. તેઓ સંતાન કરતાં ધન
તુરંત સમજતા હતા. મારી માંદગીને વળતે તે વધારે
વધારે જોટલું કરી શકતા હતા કે આરા આરા વેદ્યો
ખોલાવી તેમની પાસે મારો ઉપચાર કરાવે, મારા ઉપચાર
દ્રવ્યનો વ્યય કરે અને મારી આશ્રીનો પ્રબંધ કરે. મ
પિતાએ આ બધું કર્યું. એમણે મોટા મોટા વૈદ્યાઓ
ખોલાવી મારો ઉપચાર કરાવ્યો, બહુ મૂલ્ય ઔષધિ
અપાવી, મને સાજો કરી દેવાના બઢલામાં પોતાના ઘ
સર્વસ્વ આપી દેવા તૈયાર થયા, મારી સેવામાં પણ કે
પ્રકારની ખામી રહેવા ન દીધી, છતાં પણ તે માઝું દુઃ
મટાડી શક્યા નહિ. હે રાજન, આવી દશામાં

તા અને ધન તરફથી પણ અનાથ કેવી રીતે રહ્યો? રીતે મારી તરફથી પિતા પણ કેવી રીતે અનાથ દા? મારી તરફથી પિતા ત્યારેજ અનાથ થઈ શકત કે ત્યારે મારા તરફથી તેમને સુખ પ્રાપ્ત થાત અને પુત્રના સંવ્યાનુસાર હું તેમનું દુઃખ મટાડત. પણ દુઃખ મટાડીને દુઃખ દેવાને બદલે, હું પિતાને વધારે દુઃખી બનાવી રહ્યો હતો, એની ચિંતા વધારી રહ્યો હતો, એમના ધનનો ખર્ચ કરાવી રહ્યો હતો. અને એમના પર કામનો બોલો નાખી રહ્યો હતો. જ્યારે જન્મ આપનાર પિતા પણ મને અનાથ ન કરી શક્યા, ન હું તેમને અનાથ બનાવી શક્યો. તો પછી હે રાજા, તું મારો નાથ બનીને મને અનાથ કેવી રીતે બનાવી શકીશ, એનો વિચાર કર.

સુનિની વાત સાંભળીને, રાજા શ્રેણિક વિચારે છે કે, ખરેખર, આ વાત સાચી જ છે. હું મારા પુત્રો પર અભિમાન કરું છું, પરંતુ એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવાથી, હું પુત્રોની અને પુત્રો મારી રક્ષા કરવામાં કેમ સમર્થ બની શકે? કદાચ બાહ્ય શત્રુઓનું આક્રમણ થવાથી હું તેમની અને તેઓ મારી રક્ષા કરવાની પ્રવૃત્તિ કરી પણ શકે છે, પરંતુ સુનિનાં શરીરમાં જે રીતે રોગરૂપી શત્રુઓ આક્રમણ કરતા હતા, તેજ રીતે મારા અથવા પુત્રોના શરીરમાં આક્રમણ કરે તો હું અથવા પુત્રો શું કરી શકિયે? વધુમા-વધુ વૈદ્યાદિદ્વારા ઉપચાર કરાવી શકિયે; પરંતુ ઉપચારથી કાયદો ન થાય તો શું કરિયે?

અને જ્યારે હું પુત્રોનું, અને પુત્રો મહાદે હુઃખ દૂર કરી શકે-સુખી ન બનાવી શકે-તો પુત્રોની તરફથી અને મારી તરફથી પુત્રો સનાથ કેમ રહે? એજ પ્રમાણે હું મારી સંપત્તિ-લક્ષ્મી પર અભિમાન કરું છું, ધન કારણે હું મને પોતાને સનાથ માનું છું, પરંતુ એ સમયમાં દ્રવ્યનું પણ રક્ષણ નથી કરી શકાતું. જો કદા દ્રવ્ય એવે વખતે રક્ષણ કરી શકત, તો આ મુનિને મ એટલો દ્રવ્ય કરવામાં આવ્યો, છતાં પણ તે સુખી કે ન થયા? મુનિનું મને અનાથ કહેવું બરાબર જ છે. સાચું હું અનાથ છું, અને જ્યારે હું પોતે પણ સનાથ ન થયારે આ મુનિનો નાથ કેમ બની શકું?

મુનિએ અવસ્થા, શરીર, વૈદ્ય, ઔષધાદિ, પિતા અ દ્રવ્ય તરફથી અનાથતા સિદ્ધ કરીને રાજાને એ બતાવી દીધું કે એ બધા તરફથી તું પણ અનાથ છે. હવે તે કોઈ ઇ-રાજા, તું કદાચ એમ કહે કે પિતા કરતાં માતા પુત્ર પર અધિક રુનેડ હોય છે, તેથી તે પુત્રની આ વાકરી કરી શકે છે, તમારે માતા ન હોય એટલા મને રાજા મુક્ત ન થઈ શક્યા, પરંતુ રાજા, મારે માતા હતી. દેટલીક પુત્રોની માતાઓ પુત્રોને બાળક મૂકીને મરી જાય છે, પરંતુ મારી માતા જીવતી હતી, અને:-

માતા(દિ) મે મહાગાય ! પુત્રસોગદુઃક્રિયા ।

ન ચ દુઃખ્યા વિમોગ્ધા, એમા મજ્ઞ વ્રણાદ્યા ॥૨૫॥

પ્રાર્થિ:—તે જગતના, આવી માણ, માણ દુષ્ટ, દુષ્ટ ને દુષ્ટ
ની હતી. અને પછી તે અને દુષ્ટને કોઈકે કોઈ ને, કોઈ
ની આગળના હતી.

મુનિ કહે છે—માણ, કેટલાક નેરોની માણ છે, જે, જે, જે
કુળા પ્રાણે પ્રાણ મરણની નામો, કેટલીક માણને કોઈકો
ના નિષ્કુલ દાસ છે કે પાતાના પુત્રને માટે જે નામ છે
પરંતુ માટે માણા બની ન હતી. માટે માણા જે
પર બનીજ કૃપા માણની. માણ પર દેખ્યાં દાસ માણની.
અને અને દુષ્ટને ને દુષ્ટને અને દુષ્ટને અને દિવસ માણ
માટે મિત્રા કૃપા, માટે આકરી કૃપા, માટે દુષ્ટ
મટાણને માટે—અને કૃપા જનાવવા માટે પ્રાણે જનાવવા
ઉપાય કરતી, છતાં પછી તે માટે દુષ્ટ ન મટાડી શકી.
માણની દાસ, માણની કૃપા, માણની આકરી અને માણનું
માણ માટે દુષ્ટ કરવું, એ જાણ માણ માટે કાંઈક કામમાં
ન આવ્યું બલકે માણને દુષ્ટને કૃપાને હું વધારે દુષ્ટ
થતો હતો. હું વિચારતો હતો કે માણને દુષ્ટને જનાવવાના
કારણથી હું જ છું. જે પ્રમાણે માણનું દુષ્ટને થવું માટે
માટે દુષ્ટવર્ધક તો થયું, પણ અને દુષ્ટ મુજબ ન કરી
શકી. માણ શરીરમાં જે વેદના થઈ રહી હતી, તેને માટે
કોઈ પણ રીતે મટાડી ન શકી. એ કદાચ કોઈ બાદ
શત્રુ માણ શરીર પર આઘાત કરતો હોત, તો માટે માણ
પાતાનો પ્રાણ આપીને પણ એ શત્રુથી મારી રક્ષા કરત,
શત્રુના આઘાતને પાતાના ઉપર સહી હોત, પણ માણ
શરીરમાં જ પાછા રહેલા શત્રુના આઘાતોથી તે (માટે

માતા) સ્થાન ન કરી શકી. તે પ્રયત્ન દે રાજા. હું મારી માતા તરફથી પણ અનાય રહેતા.

સજન, માતાની તરફથી હુંજ માત્ર અનાય ન હતો. પણ મારી તરફથી માતા પણ અનાય હતી. પુત્રનું કર્તવ્ય છે કે તે માતાને સુખી બનાવે, નથા તેનું દુઃખ દૂર કરે. મારી માતા સર્વ પ્રકારે સુખી હતી. તેને પુત્ર-વધુ હતી, ગદા તેની આજ્ઞા માનતા હતા અને પિતા પણ તેના પર પ્રસન્ન રહેતા. ઘરમાં પણ કોઈ પ્રકારની ખાટ ન હતી. છતાં પણ મારી વેદનાને કારણે માતા દુઃખી બની ગઈ હતી, હું તેના સુખચંદ્રને બચા કરી જનારો રાહુ બન્યો હતો. તેને સુખ પહોંચાડવું તો દૂર રહ્યું પણ મારી વેદનાથી હું તેને વધારે દુઃખી કરી રહ્યો હતો. મારે લીધે તેનો સમસ્ત સુખી સંસાર દુઃખમય બની ગયો હતો તે મૃત્યુના દુઃખથી પણ અધિક દુઃખ અનુભવી રહી હતી.

હવે સુનિ, રાજા શ્રેણિકને એ બતાવે છે કે મારા પુણ્યથી મને ભાઈ પણ મળ્યો હતો. સંસારમાં જેટલું કઠિન ભાઈનું મીલન હોય છે એટલું કઠિન ખીલ કોઈનું મીલન નથી, હા, જે લોકો ધન વૈભવને જ અધિક માને છે, તેમની દૃષ્ટિમાં તો ભાઈ વેરી સમાન હોય છે. તેઓ સમજે છે કે, ભાઈએ માતાના ઉદરમાં આવીને, મને માતાના દૂધથી વંચિત કરી દીધો, જન્મ લઈને માતા પિતાના સ્નેહમાં ભાગ પડાવ્યો, અ... થઈને

વહેંચી લીધું. આ પ્રકારના લોકો બાઈને વેચી માને છે. પરંતુ એવા લોકોની ખોટ નથી કે જેઓ બાઈને સ્વયંતુષ્ટ માને છે, તથા એમ સમજે છે કે સંસ્કારમાં બીજા બધાનું મળવું સહેલ છે, પરંતુ બાઈનું મળવું મુશ્કેલ છે. તુલસીદાસજીએ સમાયજીનાં લંકાકાંડમાં લક્ષ્મણના મૂંઝેલ યવાથી, વિલાપ કરતા રામને કહ્યું.

“માન પિતા જગ દોતમ જના, મિત્રઈ ન જગત સહોદર માત.” ॥

અર્થાત્-સંસ્કારમાં માતા-પિતા તો વારંવાર મળે છે, પરંતુ સજો બાઈ મળતો નથી.

મુનિ કહે છે—

માયરો મે મહારાય ! સગા નિઢરુણિટ્ટગા ।

નય દુક્ત્વા વિમોચંતિ, एता मज्झ अणाइया॥ ૨૬॥

બાવાર્થ:—મે મહારાજ, મારો સહોદર (એકજ ઉદરથી જન્મેલો) નાનો અને મોટો બાઈ પણ મને દુઃખથી ન હોયથી સકો. એવી મારી અનાથતા હતી.

હે રાજા, સંસ્કારમાં બાઈની સમાન કોઈ સહાયક માનવામાં આવતો નથી, એટલા માટે તું એમ કહી શકે છે કે તમારે બાઈ ન હોવાથી, તમને કોણ સહાય કરે? પણ રાજા, સાંભળ-મારે બાઈ પણ હતા, અને તેય નાવજાતનાં નહિ, પણ સહોદર-સગા બાઈ હતા. મારાથી વડીલ બાઈ પણ હતો અને મારાથી ન્હાનો પણ હતો. ને મારા બાઈઓ લોચી ન હતા. જો તે લોચી હોત

શનુ મારી મેલા-મુજામાં લાગી રહેતી અને મારી દુઃખ મટાડવાનો ઉપાય ક્યાં કરતી, કિન્તુ તે બહેનો મારી દુઃખ ન મટાડી શકી. એ રીતે હું બહેનો તમ્મથી પણ અનાથ હતો.

શબ્દ એલિકે, પોતાની અનાથતાનું કારણ જનાવવાં મુનિને એ પણ કહ્યું હતું કે મારે શબ્દીઓ છે. શબ્દની આ વાતનો ઉત્તર આપવા માટે મુનિ કહે છે કે:-હે શબ્દ, કદાચ તું એમ કદીશ કે દુઃખમાં જો પ્રમાત્ર સદાચતા કરવાવાળું બીજું કોઈ હોતું નથી. તમારે સ્ત્રી નહિ કોય, તેથી તમારે હજી શબ્દન કરવું પડતું હશે, પરન્તુ:—

મારિયા મે મહારાય, અણુત્ત મણુવ્વયા ।

અંયુપુણ્ણોદિં નયમેદિં, હં મે પરિસિંવર્દિ ॥૨૮॥

આવાર્થ:—હે મહારાજ, મારી પત્ની પતિવ્રતા હતી, અને મારા પર અનુગ્રહ હતી. તે મારા દુઃખથી એ રીતે દુઃખી હતી કે સદા તે રોવા કરતી અને મારી જાતીને પોતાના આમુખોથી ભીંજાવ્યા કરતી.

અન્ન પાણં ચ ણ્ણાણં ચ, ગંપમાહુવિલેયમં ।

મય નાયમનામં વા, સા વાલા નોવધુંજદ ॥૨૯॥

આવાર્થ:—એ નયમીવનાએ, મને દુઃખમાં રેખીને અન્ન ખાવાનું પાણી પીવાનું, કેમકે અન્નનાદિ સુખથી કંચનાં લેખન કરવાનું, અને મુંગસાદિ નજવાનું જોડી દીધું હતું એ વાત ન્હોતી કે કુષ્ટતાઓની જેમ પતિમક્તિ દેખાડવા માટે તે ઉપરોક્ત વસ્તુઓના ઉપભોગ મારી જનજનો ન હતી દોષ અને પાછળથી કરતી દોષ પણ ન તો ન પ્રત્યક્ષ એ વસ્તુઓના ઉપભોગ કરતી, કે ન તો પરોક્ષ રીતે ન વસ્તુઓના ઉપભોગ કરતી

સ્વર્ગપિ મેં મહારાગ ! રામાપ્રોમે ન રિદ્ધ !

ન વ દુરવ્યા વિયોર્વાદ, પુમા મન્દ્ર પ્રજાદયા ॥૩૭॥

ભાવાર્થ : એ . રી . પત્ની, એક સમયે મારે પણ પત્ની પાસેથી
જે ન જતી જતા પણ ન રહે ફળમથ ન કરી ગયા. એવી
મારી અનાથના હતી.

આ કથનથી મુનિ, રાજા શ્રેણિકને બતાવી રહ્યા
હો કે રાજા, તું તારી રાણીઓના ભરંસે, તને જોનારે
અનાથ માની રહ્યો છે, પરંતુ મારી પત્નીઓ મારે મારે
જે કાંઈ કર્યું છે તેથી વિશેષ તારી રાણીઓ શું કરી શકશે ?
આવી પત્ની હોવા છતાં પણ હું જ્યારે અનાથ હતો તો,
રાણીઓ હોવાથી તું અનાથ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

રાજા, મારી પત્ની તરફથી હું અનાથ હતોજ, પરંતુ
મારી પત્ની પણ મારા તરફથી અનાથ જ હતી. સંસાર
વ્યવહાર અનુસાર મારી પત્ની પ્રત્યે મારું જે કર્તવ્ય હતું
કે મારે તેને સુખ આપવું, દુઃખોથી તેનું રક્ષણ કરવું,
પરંતુ હું તે કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં અસમર્થ રહેવાની
સાથેજ મારા દુઃખથી મારી પત્નીને પણ દુઃખી કરી રહ્યો
હતો. આ રીતે તે પણ મારી તરફથી અનાથજ હતી.

“ રાજા તું પોતે પણ અનાથ છે,” મુનિના આ કથનથી
રાજા શ્રેણિકને આશ્ચર્ય થયું હતું અને તેણે મુનિના કથનને
અસત્ય તરીકે ઓળખાવતાં કહ્યું હતું કે મારે હાથી,
ઘોડા, નોકર-ચાકર, ગામ, નગર અને રાણીઓ છે છતાં
હું અનાથ કેવી રીતે છું ? તેના આ કથનથીજ મુનિએ

પોતાની અનાથતાના વર્ણન દ્વારા રાજા શ્રેણિકને એ ગતાવી આપ્યું કે “આ પ્રકારે તું પણ અનાથ છે.” પોતાની અનાથતાનું કારણ ગતાવીને મુનિએ રાજા શ્રેણિકનેજ અનાથતા શિદ્ધ નથી કરી પરંતુ તેને એ પણ ગતાવી આપ્યું કે જેને બરોસે તું તને પોતાને સનાથ માને છે, તે પોતે પણ અનાથ છે. અર્થાત્ તુંયે સનાથ નથી અથવા તું જેનો નાથ બની રહ્યો છે તેજ સનાથ નથી. જેઓ તારે બરોસે પોતાને મનાથ માની રહી છે, તેઓ પણ એજ રીતે અનાથ છે, કે જે રીતે મારા બરોસે પોતાને મનાથ માનનારા મારા માતા-પિતા, બહેન, સ્ત્રી અને બાઈઓ અનાથ હતા.

મુનિ કહે છે, રાજા, જે પ્રમાણે તું મનુષ્યજન્મ અને ધુવાવસ્થાને વિશેષ કરીને ભોગને અર્થે માને છે એજ પ્રમાણે હું પણ માનતો હતો. જેમ હાથી, ઘોડા, પનાદિ હોવાથી તું તને પોતાને સનાથ માને છે, તેમ હું પણ મને પોતાને મનાથ માનતો; પરંતુ જ્યારે મારા શરીરમાં વેદના ઘર્ષ, ત્યારે તે બધાની કસોટી થઈ, અને તે બધા મનાથ કરનારા નહિ પણ અનાથતા વધારનારાજ હયાં.

રાજા, મારી પીડા કોઈ પણ રીતે ન મટી, ત્યારે, હું વિચારવા લાગ્યો કે જેમના કારણે હું મને પોતાને મનાથ સમજી રહ્યો છું, તેઓ મને દુઃખમુક્ત દેન કરી શકતા નથી? વિચારના વિચારના મને માલમ પડ્યું કે એ માતા-પિતા, બાઈ-બહેન સ્ત્રી અને વૈદ્યાદિ પોતાને અનાથ છે, ને પછી એ મને મનાથ કેવી રીતે બનાવી

શકે? મેં મારાં દુઃખને એ બધાં પર ઘટાવીને જોયું, મારી માફક એ બધાનો સંબંધ પણ જોયો, તો મને જણાયું કે મારીજ માફક એ લોકો પણ અનાથતા વધારનારી વસ્તુને આધિન પડેલાં છે.

માતા-પિતાદિ સંબંધીનાં વર્ણન દ્વારા, મુનિએ પોતાના નીતિપૂર્ણ સામાજિક જીવનનો પણ પરિચય આપ્યો છે. એમણે એ પણ બતાવ્યું છે કે, તેમનું સામાજિક જીવન કેવું નીતિપૂર્ણ હતું. નીતિને અનુસરીને, માતા પિતાનું પુત્ર પ્રત્યે, ભાઈનું ભાઈ પ્રત્યે, બહેનનું ભાઈ પ્રત્યે અને સ્ત્રીનું પતિ પ્રત્યે શું કર્તવ્ય હોય છે, મુનિએ એનું પણ દિવ્યદર્શન કરાવ્યું છે.

આધ્યાત્મિક જીવનનું મૂળ, નીતિપૂર્ણ સામાજિક જીવન છે. જો કે આત્મા સુખી તો અધ્યાત્મિક જીવનથી જ હોઈ શકે છે, તોપણ નીતિપૂર્ણ સામાજિક જીવનના અભાવમાં આધ્યાત્મિક જીવનને માટે ક્ષેત્ર તૈયાર નથી થતું. એ વાત જુદી છે કે નીતિપૂર્ણ સામાજિક જીવન થોડીજ વારનું હોય, પણ આધ્યાત્મિક જીવનની ઉત્પત્તિને માટે તેનું અસ્તિત્વ જરૂરનું છે. મુનિનું સામાજિક જીવન નીતિ માટે તેનું અસ્તિત્વ જરૂરનું છે. મુનિનું સામાજિક જીવન નીતિ પૂર્ણ હતું, અંથી તેમનામાં આધ્યાત્મિક જીવન ઉત્પન્ન થવામાં વાર ન લાગી.

મુનિનું કથન સાંભળીને રાજા શ્રેણિક તેમને કહેવા લાગ્યો કે આર્ચ, હે સર્વાતિ, આપના વચનોએ મારા

દુઃખનો આ મત ઉતારી દીધો કે હું અનાથ છું. મને હું આ વાતને બરાબર સમજી ગયો કે હું જે અપતિ દેવવપર મને પોતાને અનાથ માની રહ્યા છું તે અપતિ દેવ અનાથ અનાથનાર નથી; પણ અનાથના સધારનારી છે. હવે કૃપા કરીને જો મનાથો કે અપતિ જે વેદના જોડણા ઉપાયો કરવાથી પણ નહીં ગઈ, તે વેદના કેવીરીને મળી અને વાસ્તવિક રીતે અનાથ અનાથનો ઉપાય કર્યો છે.

મુનિ જોડણા:— હે, રાજા, જ્યારે તમામ પ્રકારના ઉપાયો કરવા છતાં મારા શરીરની વેદના ન મળી, ત્યારે હું જો વેદનામાં પડ્યો પડ્યો અને પોતાનેજ વિચારવા લાગ્યો કે આટલા ઉપચારો થવાથી પણ મારી પીડા કેમ ન મળી? જો આ પીડા ભૌતિક કારણોથી છે, તો ભૌતિક ઉપાયથી તેનું શમન (શાંત પાડી દેવું) પણ થવું જોઈએ. ભૌતિક ઉપાયોમાં કોઈ પ્રકારની ખામી ન રહેવાથી પણ મારા શરીરનો રોગ મટ્યો નહિ અને હું મુખી ન થયો, એથી સ્પષ્ટ છે કે આ વેદના ભૌતિક (પંચમહાભૂત સંબંધી, શારીરિક) કારણોથી નહિ, પણ આધ્યાત્મિક કારણોથી છે. આ રોગો થવામાં મારા પૂર્વ સંસ્કારોનો અવશ્ય સંબંધ છે. મારી સાથે પૂર્વના કોઈ એવા સંસ્કાર છે કે જેના કારણે મને રોગ વેરી રહ્યો છે. (પડી રહ્યો છે.) મેં મારા મનમાં જો નિર્જન્ય કર્યો કે આ રોગ આધ્યાત્મિક કારણોથીજ થયો છે, બાહ્ય કારણોથી નથી થયો. આ નિર્જન્ય પર આવનાંની સાથેજ, દુઃખમાં જો પ્રશ્ન થવા

લાગ્યો કે જે પૂર્વ સંસ્કારનાં કારણ આ રોગ થયો છે તો શું હું પહેલાં પણ હતો? જે હું પહેલાં ન હતો, તો એ પૂર્વ સંસ્કારો કોતર કેમ? એથી અવશ્ય હું પહેલાં પણ હતો. છતાં જે હું પહેલાં પણ હતો, તો નથી ખબર કે આવાં કેટલાયે દુઃખ મારે સહન કરવા પડ્યા હશે, એ પ્રમાણે મારા મનમાં અનેક પ્રશ્નો થયા હાયા અને હું પોતેજ તેનું સમાધાન કરવા લાગ્યો. અન્તમાં,

તોઽહં એવાહંસુ, દુઃખગાહુ પુણો પુણો ।

વેયણા અણુમવિડં જે, સંસારમિ અણંતમ્ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ:—રોગ ન મટવાથી, વિચાર કરતાં મને વિશ્વાસ આવ્યો કે આ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા, મેં આ પ્રકારની વેદના વારંવાર અનુભવી છે.

હું રાજન, આ પ્રકારે વિશ્વાસ થવાથી, હું એમ વિચારવા લાગ્યો કે સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું અને વારંવાર એવું કષ્ટ ભોગવવાનું કારણ શું છે? આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરતાં થકા, હું એ સિદ્ધાન્ત પર આવ્યો કે મોડને આધિન બનીને, આત્મા સાંસારિક પદાર્થો દ્વારા પોતે પોતાને સનાથ બનાવવા ઇચ્છે છે; પરંતુ એ સાંસારિક પદાર્થોથી જેમ જેમ સંબંધ વધતો જાય છે, તેમ તેમ આ આત્મા અનાથ બનતો જાય છે, અને એ અનાથતાજ સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર તેમજ એવા અથવા એથી પણ અધિક દુઃખનો અનુભવ કરવાના કારણભૂત છે.

કે. આ અંદરના મનસુખને ત્યાગ કરીને, વિદ્યાર્થ મનસુખ
 માંધવામાં આવે. માતા પિતા, આર્થ-વર્ણન, સ્ત્રી આદિને
 પોતાના ન માનતાં, સંસારના સમગ્ર પાપનિર્માને પોતાના
 માનવામાં આવે. એ પ્રમાણે, દેવતા માતા પિતાની વ્યક્તિના
 અથવા વધારે સમુદાના યાત્રી રહેવાને બદલે સંસારના
 પ્રાણી માત્રના યાત્રીને રહેવામાં આવે. માત્ર એમનાગીજ
 પોતાને સનાથ ન માનતાં, સંસારના પ્રાણીમાત્રની પોતાને
 સનાથ માનવામાં આવે. અને માત્ર એમનાગી નાથ ન
 રહેતાં, સંસારના પ્રાણી માત્રનો નાથ રહેવામાં આવે.
 ભૌતિક પદાર્થોનો વિદ્યાર્થ ન કરતાં, પોતાના આત્માનોજ
 વિદ્યાર્થ કરવામાં આવે, ભૌતિક પદાર્થો પરથી મગત્ય
 તોડી દેવામાં આવે, તો આ અનાથતા મટી શકે છે.
 પ્રાણી માત્રને પોતાનો નાથ યનાવવા માટે, તેમજ પ્રાણી-
 માત્રના નાથ યનવા માટે, ક્રોધ, લોભ, ઇન્દ્રિય-લોભુષતા
 અને આંરલસમાંરલને ત્યાગવાની તેમજ દમ્ભા, ઇન્દ્રિય-
 નિશ્ચલ, નિરાંલતા અને નિર્લોભતા વગેરેને અપનાવવાની
 (જીવનમાં વિકસાવવાની) આવશ્યકતા છે. ત્યાંસુધી એમ
 ન કરવામાં આવે ત્યાંસુધી અનાથતા મટી શકતી નથી.
 આ નિર્ણય પર પહોંચતાજ, મેં મારા મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે:-

સહં ચ જહ્ મુચ્ચેજ્જા, વેયણા વિડલા હતો ।

સ્વન્તો દન્તો નિરારમ્મો, પવ્વણ્ણ અણગારિયં ॥૩૨॥

ભાવાર્થ:—જે હું એકવાર આ મહાન વેદનાથી મુક્ત યતી જાઉં
 તો હમાવાન, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, તેમજ નિરાંલ યતીને હું
 અગુનાર ધર્મનો સ્વીકાર કરું.

ન લેવી પડી. સહાયતા લઈએ પણ કોની? માતા-પિતાદિ પોતેજ મોહની નિદ્રામાં દુસ્રાઈ પડ્યાં હતાં. જો કે હું એ રોગ રૂપી ચોરોને મારે ત્યાં પહેલાં પણ રહેવા દેવા ઇચ્છતો ન હતો, પરંતુ પહેલાં હું મોહની નિદ્રાથી બેશુદ્ધ હતો, અને સાથેજ અનાથ પણ હતો. સૂતેલા અશક્તનો લય કોણ રાખે? એટલા માટે મારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ એ રોગ રૂપી ચોર, મારા શરીર રૂપી ઘરમાં પેચી રહ્યો. મોહનિદ્રાથી જાગીને પણ જો હું અશક્તજી બની રહેત, અને મને પોતાને અશક્ત ન ધનાવતો તો તે રોગ રૂપી ચોર ન લાગત. કેમકે જાગતા રહેલા અશક્તની વાત કોણ માને છે? પણ જાગતાની સાથેજ મેં મને પોતાને અશક્ત ધનાવી દીધો અને મારી શક્તિનું પ્રદર્શન કરતા થકા-અથવા તો એ કહેતા થકા, કે હું હામાવાન, ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર, તેમજ નિરાંત્રી બનીને અનગાર (અંયતિ) થઈશ. -મેં રોગ રૂપી ચોરોને દમદાર દીધી, મારી દમદારીની સાથેજ તેઓ નાસી ગયા.

રાજ્ય, વેદનાના જોરે, મને ઘણા દિવસોથી ઊંઘ આવતી ન હતી, પરંતુ મેં જેવોજ આ સંકલ્પ કર્યો કે વેદન મટી જવાથી હું અનગાર થઈશ, તેવીજ મને ઊંઘ આવતી થઈ. મને ઊંઘ આવેલી જાણીને, મારા માતા-પિતાદિને બહુજ પ્રસન્નતા થઈ. જે રોગીને ઊંઘ નથી આવતી તેને રોગ અસાધ્ય મનાય છે. મને ઊંઘ નહોતી આવતી, એથી મારા ઘરવાળાઓ મારા રોગ અસાધ્ય માનીને હુઝી થઈ

હતા હતા. પરંતુ મને બિંધ આવી જવાથી, મારા ઘરવાળાઓ
જાણી ગયા. તેઓ એમ સમજવા લાગ્યા કે હવે
મારો પુત્ર, ભાઈ કે પતિ સ્વસ્થ (નિરાગી) થઈ જશે.
મેં વખતે મારા ઘરના માણસોને કહેલો હતો કે
મેં હું કંઈ કહી શકતો નથી. મારા ઘરના માણસો,
મને બિંધમાં સૂઈ રહેલો જાણતા હતા, પરંતુ હે રાજ,
મારી આ નિદ્રા ખીલજ પ્રકારની હતી. એ બધા મને
સૂતેલા અને પોત-પોતાને જાગૃત સમજતા હતા, પણ
મારી સમજથી, હું જાગી રહ્યો હતો અને તે બધા
સૂઈ રહ્યા હતા.

પોતાની મુખ્યત્વે અને ઘરના માણસોની જાગૃતિ એ
બેમાં મુનિ જે અંતર જતાવી રહ્યા છે તે ગીતાના ખીલ
અધ્યાયમાં નીચેના કથનાનુસાર છે.

या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

तस्यां जागर्ति भूतानि ना निशा पाश्यतो मुनेः ॥

અર્થાત્:—બધા લોકો જેને શાત સમજે છે, એમાં મંચમી
પુરુષ જાગતા રહે છે અને જેમાં આખું જગત જાગે છે, એને
તત્ત્વજ્ઞાની મુનિ શાત સમજે છે. ખલજન એ, કે મંચરમાં લપટાયલા
લોકો જેને તત્ત્વ સમજે છે તેને જ્ઞાની લોક અસ્તિ સમજે છે. અને
જે તત્ત્વની વાત, મંચરમાં લપટાયલા લોકોથી જણાવવી હોય છે
તેને જ્ઞાની લોક સ્પષ્ટ દેખે છે.

મુનિ પણ આજ વાત કહી રહ્યા છે. તે કહે છે કે
રાજનું ઘરના માણસો અને સૂતેલા અને પોતાને જાગૃત

સમજના હતા. પરન્તુ ગરબો-રડા રીતે તેમ હું વાળે
હતો અને તેઓ રાઈ રવા હતા. પરન્તુ જેમ જેમ
મનાયના સમજના હતા તેમ હું મનાયના માની રહ્યો
હતો, અને જેને હું મનાયના માની રહ્યો હતો તેને મેં
દોષો તારીજ માફક મનાયના માનવા હતા. પણ તું મેં
તને પાનાનો મનાય માનીને, મારા નાન પનપાને તેવાર
થયો છે, પરન્તુ વાસ્તવિકરીને તું પણ મનાય જ છે.
મનાય નથી. તારી દિશમાં અમે (માથા) રાંધેલા છીએ
અને તું જાગી રહ્યો છે. પણ ખરીરીને તો અમે જાગી
રહ્યા છીએ અને તું સૂતેલો છે.

હે રાજન, રાત્રી વ્યતીત થવાથી, અથવા સૂર્યોદય
થવાથી મેં જોયું કે માઈ શરીર તો ઝેજ છે, પરન્તુ
એમાં કિંચિત્ પણ વેદના નથી. આ જોઈને મને એ
વાત પર વિશ્વાસ આવી ગયો કે રાગોને, મેંજ રાખ
મૂક્યા હતા, તેથી જ તેઓ રહ્યા હતા. પિતા, માતા
બહેન, ભાઈ, સ્ત્રી, ધન, વૈદ્યાદિ અને ઔષધાદિથી સનાય
બનવાની મારી ભૂલ પણ મને સમજવામાં આવી; મને
એ વાત પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો કે, સર્વાંશને
ત્યાગવાથી, ઇંદ્રિયોનું દમન કરવાથી અને ક્ષમાને અપનાવી
અનગાર ધર્મમાં પ્રવર્જિત બનવાથી જ સનાય બની શકાય
છે. તેમજ પ્રત્યેક દુઃખ અનાથનેજ સતાવે છે, સનાથને
સતાવતું નથી. શક્તિસંપન્ન મનુષ્યો આગળ રાગાદિ
પ્રત્યેક દુઃખ, લયગ્રસ્થ બનીને જ રહે છે.

અહિં પ્રથમ ઉદ્ભવે છે કે જો મનાથી મુનિનો રોગ, સંયમનું ચિન્તવન કરવાથી જ માત્ર ચાલ્યો ગયો, તો પછી સંયમી છવોને કદ કેમ લોગવવું પડે છે? ઉદાહરણ તરીકે-મુનિશ્રી ગજમુકુમારનું આગથી બચવું.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે જેને સંસારના લોકો શાંત સમજે છે, તે જાનીઓને મન દિવસ છે, અને જેને સંસારના લોકો દિવસ સમજે છે તે જાનીઓને મન શાંત છે. એ પ્રમાણે સંસારના લોકો મુનિ શ્રી ગજમુકુમારજીનું આગથી બચવાનું માને છે, એને માટે કદ સમજે છે; પરંતુ ગજમુકુમાર મુનિ એને કદ નહોતા સમજતા, પણ મુખ સમજતા હતા. અને માથા પર આગ મૂકનારને, પોતાના લક્ષ્ય (સાધ્ય વિંદુ) પર પહોંચ્યાનાર સહાયક માનતા હતા. એમને તો, યતીરને વહેલામાં વહેલી તકે ત્યાગી દેવાનીજ ઇચ્છા હતી. જો તેમની એ ઇચ્છા ન હોત, તો તેઓ રમશાનમાં કેમ જાત? અને પોતાના માથા પર અગ્નિ મૂકવાજ કેમ હેત? અગ્નિ મૂક્યા છતાં પણ જો તેઓ અગ્નિથી કદનો અનુભવ કરતા હોત, તો ઇચ્છા કરવાથીજ માત્ર અગ્નિને શીતળ કરી શકતા હતા. એમનામાં એવી શક્તિ હતી, કે ચિન્તવવાથીજ અગ્નિ શાંત થઈ જાય. આ શક્તિ હોવા છતાં પણ, એમણે અગ્નિને શીતળ કરવાની ઇચ્છા ન કરી; એનું કારણ એ છે કે તેઓ અગ્નિથી દુઃખનો અનુભવ નહોતા કરતા, પણ એ વિચાર કરી મુખ માની રહ્યા હતા કે, હું મારા પવેશની નજીક સત્પર

પહેંચી રહ્યો છું. આ પ્રમાણે જ્યારે અગ્નિથી ળળનાર મુનિજ ળળવામાં હુઃખ નહોતા માનતા, તો પછી એમ કહેવાય કે સંયમી ગજસુકુમાર મુનિને કષ્ટ થયું ! સંયમીને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ હોતુંજ નથી. સંયમનો સ્વીકાર કરનારા, કષ્ટને જીતી લિયે છે. તેઓ પોતાને માટે કષ્ટોનું અસ્તિત્વ પહેલેથીજ દૂર કરી દે છે, ત્યાર પછીજ તેઓ સંયમ લિયે છે.

સનાથી મુનિના રોગ, સંયમની ઉચ્ચભાવનાથી મટયો. મંત્ર ઔપધથી ન મટયો, કે માતા-પિતાદિની સેવા મુશ્વપાથી કંઈ લાભ ન થયો. એ વાત ઠીક છે પરન્તુ એનો એ અર્થ નથી કે ઔપધાદિથી રોગ મટતોજ નથી, અથવા વૈદ્ય રોગોને મટાડી જ શકતા નથી એથી માતા-પિતા વૈદ્યાદિને માંદાની માવજત કરવાની જ જરૂર નથી; જો ઔપધાદિથી રોગ મટતોજ ન હોય તો વૈદ્ય રોગીને સ્વસ્થ (નિરોગી) કરી જ શકતો ન હોય અથવા માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી આદિની બરદાસથી લાભ થતોજ ન હોય, તો તો કોઈ કોઈનો ઉપચાર પણ ન કરે, તેમ કોઈની સેવા બરદાસ પણ ન કરે. એનાથી પણ લાભ થાય છે, એનાથી પણ રોગ મટે છે, પણ ઉપાયોથી રોગ મટીજ જાય છે એ નિશ્ચિત (સિદ્ધ) વાત નથી. એથી કેટલાકને લાભ પણ થાય છે અને કેટલાકને લાભ નથી પણ થતો. એ સિવાય આ પ્રકારે મટી ગયેલો રોગ, હંમેશાંને માટે ગયો એમ પણ કહી શકાય નહિ.

તેમ શારીરિક દેગ મળી જવાને કારણે આનામાં અનાથ જ
 બની જાય છે એમ પણ નથી સંશયની ઉચ્ચ જાણનારી
 મદી જનાર દેગ નિશ્ચિનરૂપે આજેના જાય છે અને
 આત્મા પણ અનાથતામાંથી નીકળીને અનાથ બની જાય
 છે. તાત્પર્ય એ કે ઔષધ-પરિચર્યા આદિથી લાભ ન
 થવાને કારણે, દેાની ઔષધાદિથી પરિચર્યા (સેવા) નજ
 હરથી, એમ સમજવું જોઈ છે. બલે દેગ જાય કે ન
 જાય, હજીમાં પરજાને લાભ થાય કે ન થાય, પણ તે
 મનુષ્ય, દેાની અથગા દુઃખીની ઔષધાદિ કે સેવા વડે
 સદાથતા કરે છે તેને અનુકંપાનો લાભ તો અવશ્ય મળે જ છે.

ઔષધાદિ દ્વારા તથા સંશયની ઉચ્ચ જાણના દ્વારા,
 દેગ નહીં થવામાં જે મદદાન અંતર છે, તે આત્માની
 અનાથતા તેમજ અનાથતા છે. એટલે એકથી આત્મા
 અધિક અનાથ થાય છે, અને બીજાથી સનાથ થાય છે.
 બલે મંત્રદારા નિરોગી બનેજાને આત્મા ઔષધદારા
 નિરોગી બનેજાના આત્માની અપેક્ષાએ અધિક પરધીન
 બની જાય છે કેમકે ઔષધ પર બલે વિશ્વાસ મૂકવામાં
 આવે કે ન આવે, પણ ઔષધનો પ્રયોગ પોતાનો સારો
 કે ખોટો પ્રભાવ કાંઈ કોઈવાર દેખાડેજ છે, પરંતુ મંત્ર-
 મંત્રનો પ્રભાવ તો ત્યારેજ જણાય, કે જ્યારે તેના પર
 પૂર્ણરીતે વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે. દાખલા તરીકે:—
 મેરુમેરિમનો પ્રભાવ, બોળા-બદ્રિક માણુઓ પરજ વધારે
 પડે છે કે નેમનામાં અધ વિશ્વાસની માત્રા વધારે હોય.

એમને મેરમેરિયમ પર વિજય નથી, તેઓ મનમાંને માનતા નથી, નેમના પર મેરમેરિયમનો જોયો પ્રભાવ પડતો નથી. કે જેટલા પ્રભાવ પેલા વિજય કરનારનો પર પડે છે. એ પ્રમાણે ઔષધની અપેક્ષા, વ્યવસ્થાની નિરોધી જનનારને આત્મવિશ્વાસ ગિરદાસ ગુમાવી દેવા પડે છે. સંયમની ઉચ્ચ ભાવનાઓ રોગ જવામાં, આ વાત નથી. એમાં આત્મા પરાધીન નથી જમતા, પણ સ્વાધીન જાને છે. એ રીતે રોગ જવામાં આત્મવિશ્વાસ વધે છે—ઘટતો નથી, ઉચ્ચ ભાવના વહે—જતો રોગેટો રોગ કદાચ ફરીથી આવી પણ ગયો, તોપણ આત્મવિશ્વાસને કારણે આત્માની ભાવના વધારે ઉચ્ચ થશે, અને એ પ્રમાણે આત્મવિશ્વાસ પણ વધશે.

મનાથી શુનિ કહે છે—રાજ, વૈદ્ય તેમજ ઔષધાદિથી મારો રોગ ન ગયો તે સાફ જ થયું. જો એનાથી મારો રોગ ચાલ્યો જત, તો હું અનાથતામાં વધારે ફસાઈ જત, અનાથતામાંથી નીકળી ન શકત. મારામાં આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન ન થાત, પણ વૈદ્ય, ઔષધાદિ પર જ વિશ્વાસ કરવા લાગત અને એ રીતે હું મારી પરતંત્રતાને વધારે વધારી દેત. જોડે મારો ઉપચાર તેમજ મારી જરૂરના કરનાર—મારા દુઃખથી દુઃખી થનારની ભાવના ઉપકારની જ હતી, તેઓ પોતાની તરફથી મારા પર દયાજ કરતા હતા અને હું જાણતો હતો ત્યાં સુધી તે દયા મને સુખપ્રદ પણ લાગતી હતી, પરંતુ હવે મને જ્ઞાન થવાથી

હું અમારને જાણેશારકે સમજવા લાગ્યો છું અને મને તેઓની ક્ષમા મારી પરવરત્રા વધારનારી દેખાય છે.

રાજનું માથું શરીરમાં દોગ પ્રવેશ્યો, જે પણ માથું ન થયું. જો માથું શરીર દોગો ન થયું હોત અને સ્વસ્થ હોત, તો હું અનાથ જ બની રહેત, અનાથ ન બનત. જે દોગોએ મારામાં અનાથ બનવાની આવના ઉત્પત્તિ કરી, એથી હું જો દોગોને મિત્ર માનું છું. અત્યારે પણ જો મને દોષ રાગ હોય, તો હું તેને દુઃખદાતા ન માનું, પણ શુભદાતા માનું. અને અમજી કે મારામાં દોષ પ્રકારની ખામી આવી છે, મારી ઉચ્ચ બાવનામાં દોષક ન્યૂનતા આવી ગઈ છે, એથી જ આ મારો પૂર્વ પરિચિત મિત્ર મને આવધાન કરવા માટે આવ્યો છે.

રાજનું માથું કાળે મને વેદના શક્તિ રેખીને, મારા બાઈ, બહેન, માતા, પિતા, સ્ત્રી વગેરે પ્રગ્ન આનંદ પામ્યા. મને જાગૃત થયેલો બાળીને, જ્યાં માણસો મારી પાસે આવ્યા. જો વખતે જો અધળા ઘણા જ આનંદિત હતા. તે જ્યાં બોલતા હતા કે અમારે પુણ્ય પ્રબળ છે, જેથી અમારો પુત્ર-બાઈ અથવા પતિ આરો થઈ ગયો જ્યાં માણસો પોત પોતાના બાગ્યની બહાઈ કરવા લાગ્યા. અને મને પૂછવા લાગ્યા કે તમારા શરીરની વેદના જોડકમ દેવી રીતે શાન થઈ ગઈ? હવે નો શરીરમાં વેદના નથી ને? વગેરે વગેરે મેં તેમને કહ્યું કે હવે હું આરો થઈ ગયો. હવે મારા શરીરમાં લગ્ન માર પલ્લ વેદના નથી. તેઓ

ગધા કહેવા લાગ્યા કે તમને સાફ થઈ જવાથી, અમને જે આનંદ થયો છે તે આનંદ, ત્રણ લોકની સંપત્તિ મળવાથી પણ ન થાય. હવે એ કહો, કે જે વેદના આટ-આટલા ઉપાય કરવા છતાં પણ ન ગઈ, તે વેદના આમ આપોઆપ કેવી રીતે મટી ગઈ અથવા કયા ખાસ કારણે તે વેદના આલી ગઈ? હું તેમને કહેવા લાગ્યો કે એટ-એટલા ઉપચાર કરવાથી પણ જે વેદના નહોતી ગઈ, અને જે વેદના ન મટવાને લીધે હું તમને અને તમે મને સુખી નહોતા કરી શક્યા, તે વેદનાને મટાડવાને માટે મેં એક શક્તિનું સ્મરણ કર્યું. એ શક્તિનું સ્મરણ કરતાં જ મને ઘણા દિવસોથી ઉડી ગયેલી નિદ્રા આવી ગઈ અને હું સૂઈ ગયો. અત્યારે જાગીને, હું શરીરને રોગ રહિત-સ્વસ્થ-દેખું છું. આ બધું એ શક્તિનું સ્મરણ તેમ જ તેની કૃપાનો પ્રતાપ છે.

મારી વાત સાંભળીને, મારા ઘરના ગધા માણસો એ શક્તિની આનંદપૂર્વક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે એ શક્તિ કયાં રહે છે અને કોણ છે કે જેણે આંખે નમયે તમારી અને અમારા બધાની આવી રીતે સહાયતા કરી, અમે એ શક્તિને કોડ કોડ નમસ્કાર કરીએ છીએ અને એને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

સગન ! એ બધાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે:- એ શક્તિ ખીજે કયાંઈ નથી રહેતી, પણ હૃદયમાં જ રહે છે. હું એ શક્તિને જુલો ગયો હતો, એથી આટલું દુઃખ વેડી

દેવો દેવો દુઃખથી મુક્ત થવાના અથા દુઃખમાં નિહાળી
નીચવાણી, એ એ શક્તિનું અમરુ કદીને નેને કહ્યું કે
જો હું એક વાર દુઃખમુક્ત થઈ જાઉં તો તારે મારું
આવીશ. એનું કહેનાં જ, મને નિદ્રા આવતી ગઈ, મારી વેદના
ઓઢી શાં ગઈ અને અન્નારે હું અને પોતાને દાગ રદિત
સ્વસ્થ હેલું છું.

મારી આ વાત સાંભળીને, જે તોફાનું કુતુહલ
(જિજ્ઞાસા) વધી ગયું. પાત્રી તેઓ જે શક્તિનું નામ જાણવા
માટે વધારે ઉત્સુક બન્યા. તેમની ઉત્સુકતા જોઈને, એ કહ્યું
કે વિભાગથી તો જે શક્તિનું સુમા, મત્ત, અદિગ્રા, વગેરે
પૃથક પૃથક નામ છે, પરંતુ તમાચે તે 'સંયમ'ની શક્તિ
છે. સંયમની શક્તિથી જ હું રોગ મુક્ત થયો છું. હવે હું, તે
સંયમની શક્તિ પામે કરેલી પ્રતિજ્ઞા મુજબ, તેને ગરજો જવા
ઈશ્છું છું. માટે આપ જણા મને અનુમતિ આપો.

'યમ, ઉપરમે' ધાતુ પરથી 'સંયમ' શબ્દની ઉત્પત્તિ છે.
એનો અર્થ 'સમસ્ત વિકારોથી દૂર રહેવું' એવો થાય છે.

મારું આ કથન સાંભળીને. મારા ઘરના માણસોને મારા
વિયોગનું સ્વાભાવિક દુઃખ થયું. જણા માણસો, અસ્પષ્ટ અંક
બીજાની સામે જોવા લાગ્યા, અને પોતપોતાની આંખોમાંથી
આંસુ ટપકાવવા લાગ્યા. હું તેઓને જાહુ જ પ્રિય હતો. તેથી
તેમને મારી આ વાત સાંભળીને દુઃખ થયું. જે જણાને દુઃખી
હેળીને, એ તેમને કહ્યું કે તમે દુઃખી કેમ થાઓ છો ? હું
અતઃ વેદનાથી પીડાતો હતો. તે વખતે જે મારું મૃત્યુ થયું

લેવા, તે જમણે પાસેથી જેવું આવડે તેવું લેવાનું છે. તેથી જે સંયમ-શક્તિની દુષ્ટતા હોય તેવાને જોઈને જોઈને પ્રયત્ન કરવાને વાગે તેવું જેવું પ્રયત્ન કરીને મને અનુમતિ મેળવવાની નથી? જે ને સંયમની દુષ્ટતા ન હોય, તે જોઈને જેવતાથી મુક્ત થાવું એ જાણવું જોઈએ. તેથી જોઈને જોઈને પ્રયત્નના પ્રયત્નને કરીને મને અનુમતિ મળે. આ પ્રયત્નને માત્ર પ્રયત્ન પ્રયત્નનાથી-જાણવાથી (જોઈ આપવાથી) મારા મનના પ્રયત્નથી મને સંયમ લેવાની શક્તિ આપી.

તઓ કલ્લે પમાયમિ, આપુન્નિત્તાગ વચ્ચે ।

સન્તો દન્તો નિરામ્મો, પવ્વડઓ અગ્ગારિયં ॥૩૪॥

(ભાવાર્થ:—આતઃકાળે વેદના શાંત મનાથી, જે માત્ર અંતરથી પામેથી અનુમતિ લીધી, અને દમ્યાવાન, સન્નિવિગમી તેમજ નિરામ્મી થતીને અણુગાર્ધ્યા સ્વીકારી લીધા.

તોડ્ઠં નાહો જાઓ, અણ્ણો ચ પરસ્સ ચ ।

સન્નેસિં ચેવ મૂયાણં, તસ્સાણં ધાવરાણ ચ ॥૩૫॥

(ભાવાર્થ:—સંયમ લઈને, હું મારા પોતાનો તથા બીજા ગદ્યા તથા તેમ જ સ્થાવર જીવોનો નાથ થતી ગયો.

સનાથી મુનિ કહે છે—હે રાજન્! હવે મને કોઈ પણ પ્રકારના રોગ શોધતો ભય નથી હવે હું ‘સનાથ’ છું. એથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ મારી નાશ આવી શકતું નથી. જે કદાચ કોઈ રોગ કે દુઃખ આવ્યું તો પણ હું પોતે

તેને મારાવા મુમર્શુ છે. પણ કંઈકે અજનાઈ, કંઈકે બીજાને મુમર્શુ જવાની જરૂર પડે ત્યાં, મારી જીવન શાશ્વત્ત અજનાઈને છે. મારા નું મુમર્શુ તરે છે. કંઈકે છે કેવો અનાથ અને અનં અન્યાય છે. તે મારા મનાય નું? મારા કથન પદ્ધતી, નું નાદે પાતાને મારે વિચારી છે કે નું મનાય છે કે અનાથ? અનં મારા નાથ અનવામાં સમર્થ છે કે નહીં?

સત્ય! તમે જે નો માર્ગ પદી જ ગયું હશે કે અધ્યાત્મિકી કોઈ, કોઈપણ જીવ કે પદાર્થ પર પાતાનું આધિપત્ય (અધિકાર) રાખે છે, પાતાને શામક અને તેને શામિત માને છે, ત્યાંમુખી તે પોતાનો પણ નાથ નથી, અને બીજાનો પણ નાથ નથી. જે બીજાને, પોતાને આધીન રાખવા ઇચ્છે છે તે પોતાને જ બીજાને આધીન બની જાય છે. આ અદ્યત્ત સિદ્ધાન્ત છે. એજ પ્રમાણે જે બીજા શામકને આધીન છે, તે તો અનાથ છે જ. તે સનાથ ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે પોતાને પણ બીજાને આધીન ન રહે; તેમ કોઈ બીજાને પણ પોતાને આધીન ન રાખે, એ રીતે અનાથ બનનાર પોતા પોતાને જ નાથ નથી રહેતો પણ પ્રાણી માત્રનો નાથ બની જાય છે. તું એમ ન સમજ કે પછી તો પ્રાણી માત્ર પર પોતાનું આધિપત્ય થયું. આ પ્રકારથી પ્રાણીમાત્રના નાથ બનવામાં આધિપત્ય અથવા અધીનતાને તો સ્થાન જ નથી. એમાં તો કેવળ મિત્રતાને સ્થાન છે સહમનો અર્થ જ વિકારોથી દૂર રહેવાનો

છે. જે સંયમ સ્વીકાર્યો તો પછી નહાના મોટા, શાસ્ત્ર-શાસિત અથવા અધિપતિ-અધીન આદિ વિચાર રહ્યો જ ક્યાં? પછી તો મૈત્રી ભાવના જ વિકસિત થાય છે. પોતે પોતાનો નાથ બનેલ વ્યક્તિ મિત્રતાના બળે પ્રાણિમાત્રનો નાથ બને છે.—સામ, દામ, દંડ અને ભેદ આદિ સાંસારિક નીતિના બળ પર નહિ. જે તું મારો નાથ બનવાનો ઇચ્છુક છે, તો તારે અધીન રહેલા હોડોપરથી તારું આધિપત્ય ઉઠાવી લે, ભૌતિક પદાર્થો પર વિશ્વાસ કરવો છોડી દે અને તારા પોતા પર વિશ્વાસ કર. બસ પછી તું માત્ર મારો જ નહિ, પણ પ્રાણીમાત્રનો નાથ બની જઈશ.

રાજા! તું તને પોતાને, હાથી ઘોડા વગેરે હોવાથી સનાથ માને છે, પણ તેં હાથી, ઘોડા કેમ રાખ્યા છે? તું આ વિષયમાં બરાબર અને એક એક પર અલગ અલગ વિચાર કર. જે તું પગે ચાલી શકતો હોત, તો ઘોડા કેમ રાખત? પગે નથી ચાલી શકતો તેથી જ તેં ઘોડા રાખ્યા છે કે નહિ? તારાથી જે કામ ન થઈ શક્યું, જે કરવાની તારામાં શક્તિ ન હતી, તે કામ કરવા માટે જ તેં ઘોડા રાખ્યા હતા, ખરું કે નહિ? પછી તેમાં વિશેષતાની વાત શી રહી? આ તો વધારે કમજોરી (નિર્બળતા) થઈ! જે કદાચ ઘોડાઓ, તને બેસાડીને ચાલવાનો ઇન્કાર કરે, તો તું કેમ ચાલી શકીશ? ઘોડાએ તારી નિર્બળતા ઉપર દુષ્પ્રતીક્રિયા છે, કે જે તારું વજન ઉઠાવીને ચાલે છે. આવી દશામાં તું એ ઘોડાનો નાથ કેવી રીતે રહ્યો? હા, હોડોકિતથી

મનદી પોતાની જેમ દારૂને ગાંઠે પગ દાખ કરી નાખે
 પાછું કાઢી પોતાની જ કાનૂની જુએ એ દારૂને કાઢે, નહીં ;
 આંખે જુવે તો પછી સજામાં દારૂનો, જે કાચ દારૂ કો જે
 જે કાચ દારૂની કાઢે, તે નાકમાં જ દાખ, તે જુવે તો
 કદાચના જેમ જેમ જોઈ જાય જાય જાય, કાચ-કાચ
 રહેતો પાછો પગ કાઢે, તે, તેને જે નાકે જાય જાય
 સનાથ જાનું જે, તે કાચની સજામાં જાય જાય
 તો આંખમાં દારૂનો, આ જાય કાચ કાચને કાચ
 કાચ જ, પાછો જુવે તો પોતાના પગ નાથ જાય અને
 કાચે તથા પ્રાણીમાં પગ નાથ જાય અને કદાચ નું
 કાચને આ પ્રમાણે ન કરી શકે તો પીરે પીરે કરે.
 કદાચના જેમની જાયને, પીરે પીરે ત્યાગવાથી પગ
 જેટલે કાચે જે વસ્તુને ત્યાગીશ, એટલે જાયે પગ
 સનાથ જાનું જાય અને જાયે સનાથના જેમની
 વસ્તુને સજા ત્યાગીશ ત્યાગે સજાએ જે સનાથ
 જાયે જાય.

હે સમ્રા! એટલું કાદે લોગર્વાને, અનાથના ત્યાગ્યા
પણી એ દીને નાથ બન્યા પછી, હું આ વિદ્વાંત પર
પહોંચ્યો છું:—

अप्या नः पैरणी, अप्या मे कूडसामली ।

अप्या काम दुहा घेणू, अप्या मे नन्दणंदण ॥३६॥

ભાવાર્થ:—માટે આત્મા જ નૈવરણી નથી જે. આમે આત્મા જ દેશાદ્યથી પ્રજા છે. મારે આત્મા જ કલ્પિત નથી આત્મા કમલનું છે અને મારે આત્મા જ નંદનવત છે.

શાસ્ત્રકારોએ પુણ્ય અને પાપનો ફળને માટે મુખ અને દુઃખ એ બે ભેદ દર્શાવ્યા છે. અર્થાત એ બતાવ્યું કે પુણ્યથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને પાપથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સુખ દુઃખથી ધર્મનું ફળ બિન્ન છે; કેમ ધર્મનું ફળ મોક્ષ છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાથી. કર્મજનિ સુખ પણ નથી. દુઃખ અને સુખ પણ નથી. જો મોક્ષ કર્મજનિત સુખ માનવામાં આવે તો પછી ત્યાં દુઃખ પણ અસ્તિત્વ માનવું પડે. કેમકે, જ્યાં એક પક્ષ છે ત્યાં બીજો પક્ષ પણ હોય જ. પણ મોક્ષમાં કર્મજનિ દુઃખનું નામ પણ નથી, એટલા માટે કર્મજનિત સુખ નથી. દુઃખ અને સુખ તો ત્યાંસુધી જ હોય છે કે જ્યાં મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થયો હોય. એથી ધર્મનું ફળ—મો સુખ દુઃખ રહિત છે.

શાસ્ત્રકારોએ પાપનું ફળ દુઃખ બતાવ્યું છે. દુઃખમાં વૈતરણી નદી તેમ જ ફેટશાદમલીના વૃક્ષનું દુઃખ વિ છે, શાસ્ત્રકારોનું કથન છે કે નારકીના જીવોને વૈતરણી દ્વારા મોટાં મોટાં કષ્ટ ભોગવવાં પડે છે. તેઓને તેમાં કંવામાં કે ઉતારવામાં આવે છે, તેમાં રહેનારા અનેક જ તેમને કાપીને ખાય છે. એ રીતે વૈતરણી નદી દ્વારા કીને ઘણાં જ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે.

નારદીના જીવોને નરકમાં ક્રૂરશાહમત્તી વૃક્ષથી પણ ઘણું જ દુઃખ થાય છે. ક્રૂરશાહમત્તી વૃક્ષનાં પાંદડાંઓ લીક્ષ્ણ હોય છે. તે પાંદડાંઓ નારદીનાં શરીર પર પડીને તેમનાં શરીરને છેડાં કરે છે, જેનાથી નારદીને અપાર કષ્ટ થાય છે. શાસ્ત્રકારોનાં કથનાનુસાર નરકમાં મુખ્યત્વે કરીને એ વૃક્ષની મારફત દુઃખ થાય છે.

શાસ્ત્રકારોએ પુણ્યનું ફળ મુખ જતાવ્યું છે. પુણ્યથી પ્રાપ્ત થતું મુખ બહુધા ઇચ્છિત વસ્તુ આપનારી કામધેનુ અને નંદનવન દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. કામધેનુ એ જોડે એવી ગાય હોય છે કે તેનાથી ઇચ્છિત બધી વસ્તુઓ મળે છે. તેના અંગોપાંગ વિશેષતા મુક્ત છે તેનું રૂપ તો લાભદાયક છે જ, પણ ગોખર (છાજ) અને મૂત્રમાં પણ આંધળાંની આંખો દેખતી કરવાનો ગુણ હોય છે. જોજ પ્રભાણે નંદનવન જોડે એવો જાગ છે કે જેનાથી સ્વર્ગીય દેવોને ધણો આનંદ મળે છે, એ જાગમાં પહોંચનાં જ તે લોકો ચિન્તા-શોક-ગદગત બની જાય છે.

મનાથી મુનિ, મુખ અને દુઃખ એ બંને વિષયો લઈને કહી રહ્યા છે કે વધારેમાં વધારે મુખ આપનાર કામધેનુ ગાય તથા નંદનવન મનાય છે અને વધારેમાં વધારે દુઃખ આપનાર વૈતરણી નદી અને ક્રૂરશાહમત્તી વૃક્ષ મનાય છે, પરંતુ કામધેનુ, નંદનવન, વૈતરણી નદી અને ક્રૂરશાહમત્તી વૃક્ષ દોઢ ખીલા નથી, પણ આપણો આત્મા જ છે.

સનાથી મુનિ, સુખ અને દુઃખની અંતિમ ગ્રીમા (કંઠ) ને લઈને કહી રહ્યા છે કે સંસારમાં સુખ અને દુઃખનો દાતા બીજાને માનવામાં આવે છે. કોઈ કહે છે કે, મને ધન સુખ આપે છે. કોઈ કહે છે કે સ્ત્રી સુખ આપે છે. કોઈ કહે છે કે પુત્ર યા મિત્ર સુખ આપે છે, કોઈ કહે છે હાથી, ઘોડા, રાજપાટ અથવા કામધેનુ સુખ આપે છે. કોઈ કહે છે કે સુખ તો સ્વર્ગમાં જ મળી શકે છે, અને મુખ્યતઃ નંદનવન જ સુખપ્રદ છે. એજ પ્રમાણે કોઈ કહે છે કે શરીર દુઃખ દે છે કોઈ કહે છે કે શત્રુ દુઃખ દે છે. કોઈ કહે છે કે દુઃખ તો નરકમાં છે અને નરકમાં પણ પ્રાયઃ વૈતરણી નદી તેમજ હંટશાહમલી વૃક્ષ વધારે દુઃખ દે છે. આમ લોકોએ બીજાઓને સુખ કે દુઃખ દેનાર માની લીધા છે. કોઈ કોઈ એથી આગળ વધીને કહે છે કે, સુખ દુઃખ આપનાર કર્મ જ છે. શુભ કર્મ સુખ આપે છે, અને અશુભ કર્મ દુઃખ આપે છે. શુભ કર્મ શુભદાયક કામધેનુ અથવા નંદનવન મેળવી આપે છે અને અશુભ કર્મ નરક પ્રાપ્ત કરાવે છે, કે જ્યાં દુઃખદાયક વૈતરણી નદી અને હંટશાહમલી વૃક્ષ છે. કોઈ કોઈ માણસો ‘કાળ’ને સુખદુઃખનો દાતા કહે છે, કોઈ ‘સ્વભાવ’ને કહે છે અને કોઈ ‘કર્મ’ને કહે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ સુખ દુઃખ આપનાર કોઈ નથી, પણ પોતાનો આત્મા જ પોતાને સુખ યા દુઃખ આપનાર છે. જે લોકો બીજાને સુખ દુઃખના દેનાર માને છે, તેઓ એવીજ જાતની બૂઝ કરે છે કે જેવી

જુદ કુતરોનો હરે છે. કુતરોને એ કોઈ છાકડીથી અરે
 છે, તો તે કુતરો તે છાકડીના આશ્વાસને પકડે તો નથી.
 પણ છાકડીને પકડે છે. તે અમરે છે કે આશ્વાસ તો આ
 છાકડી જ છે. એ કે તે છાકડી તો નિમિત્ત માત્ર છે,
 આશ્વાસ તો જીવે જ છે, હિંતુ અજ્ઞાનને વશ કુતરો એ
 અમરતો નથી. જોજ હોતે મુખદુઃખને અપનાવે જીવજો
 એ જેમ આનંદ લોકો પણ જુદા હરે છે જીવજો તો
 નિમિત્તમાત્ર છે મુખ દુઃખને દેનારા જીવજો કદાપિ ન
 હોઈ શકે. મુખ અથવા દુઃખને દેનાર કોણ છે, એ વાતને
 સિંહની જેમ જોવાની જરૂર છે. સિંહ પર અવાર કોઈ
 માણસ જોણી અથવા તીર ઉઠે છે, ત્યારે સિંહ તે જોણી
 અથવા તીરને નથી પકડે તો, પણ જોણી કે તીર છાંટનાર
 પર પડે છે. તે અમરે છે કે આ જોણી અથવા તીર
 પોતે પોતાની મેળે આવેલ નથી, પણ જીવજો તે ઉદ-
 વાથી આવેલ છે. જોજ પ્રમાણે મુખ દુઃખ દેનાર—વૈતરણી
 નદી, કૃતશાસ્ત્રી વૃક્ષ, કામધેનુ અને નંદનવન વગેરે—
 જીવ કોઈને ન માને, પણ એ જીવો કે મુખદુઃખ
 દોષે ઘનાબ્ધુ છે? અને પ્રાપ્ત કરનાર કોણ છે? એ મુખ-
 દુઃખ કયાથી આવે છે અને કોણે મોકલેલું આવે છે? આ
 વાતનો સિંહની જેમ વિચાર કરવાથી અંતમાં એ સ્પષ્ટ
 થાય છે કે પોતાનો આત્મા જ વૈતરણી નદી, કૃતશાસ્ત્રી
 વૃક્ષ, કામધેનુ અને નંદનવન છે. એ પ્રમાણે શત્રુ, મિત્ર,
 અનુકુળ, પ્રતિકુળ, સ્વપક્ષી, વિપક્ષી આદિ પણ પોતાના
 આત્માથી જ બને છે.

સનાથી મુનિ જે વાત કહી રહ્યા છે તે વાત ગીતાના ૬૬૫ અધ્યાયમાં પણ આ પ્રમાણે કહી છે:—

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं, नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धु, रात्मैव रिपुरात्मनः ॥

અર્થાત્:—પોતાના આત્માથી જ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરે, પડ્યા ન થો. આત્માનો શત્રુ કે મિત્ર, આત્મા પોતેજ છે. ખીજે કોઈ ઉત્થાન (ઉદ્ધાર) કે પતિત કરનાર નથી.

સનાથ મુનિ કહે છે કે:—

अप्या कृत्ता विकृता य, दुहाण य सुहाण य ।

अप्या मित्तममित्तं च, दुष्प्रद्विय सुप्रद्वियो ॥૬૭॥

ભાવાર્થ:—સુખ અને દુઃખનો ઉત્પાદક તેમજ વિનાશક (કર્તા-કર્તા) આત્મા જ છે. આત્મા જ મિત્ર, શત્રુ, દુષ્પ્રતિષ્ઠ (દુઃખ-પાત્ર) તેમજ સુપ્રતિષ્ઠ (સુખ-પાત્ર) છે.

સનાથી મુનિ કહે છે, કે ન્હાનાથી લઈને વૈતરણી નદી અને દ્રૃશ્યાદિમલી વૃક્ષ સુધીનાં મહાન દુઃખ આત્માથી જ નીપજેલાં છે, અને આત્મા જ તેને નષ્ટ કરી શકે છે. એજ રીતે ન્હાનાથી લઈને કામધેનુ તેમજ નંદનવન સુધીનાં મહાન સુખ પણ આત્માથી જ નીપજેલાં છે, અને આત્મા જ એ સુખોને નષ્ટ કરી શકે છે. સમસ્ત સુખદુઃખનો કર્તા આત્મા જ છે, ખીજે કોઈ નથી.

પ્રમથ આત્મા, પોતાને સુખદુઃખ દેનાર કે કરનાર કોઈ ખીજે જ માને છે. એ વાતને તો ભૂલી જ જાય

કે સુખદુઃખ મારાં જ કરેલાં છે, એથી હું તેને ભોગવી રહ્યો છું અને જો હું ધારું તો એનાથી નીકળી પણ શકું છું. આ વાતને આત્મા કેવી રીતે જુદ્યો છે એ વાત એક દુઃખાંત દ્વારા સમજાઈ જાય છે.

“એક મહેલમાં એક કુતરો પેસી ગયો. એ મહેલમાં ચારે તરફ પ્રતિબિંબ દેખાડનાર કાચ લગાવેલા હતા. કુતરાને એ ચારે તરફ લગાડેલા કાચમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાવા લાગ્યું. પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખીને કુતરો માનવા લાગ્યો કે આ બીજા કુતરા છે. તે જ્યાં જ્યાં દેખતો ત્યાં ત્યાં તેનાજ જેવો બીજો કુતરો દેખાતો. એ કે કાચમાં દેખાતો કુતરો બીજો ન હતો, પણ તેજ કુતરાનું પ્રતિબિંબ હતું અને કાચ માંડેના કુતરા આજ કુતરાએ જનાવ્યા હતા, પરંતુ કુતરો આ વાતને સમજતો નથી અને કાચમાં બીજા ધણા કુતરાઓ સમજીને મરે છે. આ કુતરો જે પ્રમાણે પોતેજ મરે જતાવીને બસી રહ્યો છે, તેજ પ્રમાણે કાચમાં રહેલા કુતરા પણ મરે જતાવીને બસી રહ્યા છે. આ જોઈને તથા પોતાનો જ પ્રતિધ્વનિ (સામે અવાજ) સાંભળીને કુતરો હેરાન થાય છે અને સમજે છે કે આ બધા કુતરાઓએ મને ચારે તરફથી ઘેરી લીધા છે, તથા મારા પર હુમલો કરવા માટે બસી રહ્યા છે. એ પ્રમાણે તે પોતાના જમથી જ પોતે દુઃખી થઈ રહ્યો છે, દુઃખ આપનાર બીજું કોઈ નથી.”

જરાબર એજ રીતે આત્મા પોતે પોતાએ ઉત્પન્ન કરેલું દુઃખ ભોગવે છે, કોઈ બીજો દુઃખ આપી રહ્યો નથી

કર્તા પણ આત્મા એમ સમજે છે કે મને બીજાને કાં
આપું છે. એ ને પુત્રને જાણે ને ને પાત્રચરિત્ર મહેક
માંથી અદાર નીકળીને પાત્રે પાત્રાને રાખી જનારી સો
છે. એજ પ્રમાણે એ આત્મા પણ પારે તો પાત્રે પાત્રે
હુઝારુકા અને રાખી જનારી સો છે.

ભલે સ્વર્ગનું સુખ હોય કે નરકનું દુઃખ હોય, એ
સુખ દુઃખનો કર્તા આત્મા જ છે, આત્માએ જ સ્વર્ગ કે
નરકમાં જ્યાં મોઝ્ય કાર્ય કર્યું છે. એણે બીજાને કરેલાં
કાર્યાને કારણે, પાત્રાનો આત્મા સ્વર્ગ કે નરકમાં નથી
જઈ શકેલો. આત્માને પાત્રાના કર્તવ્યોગી જ સ્વર્ગ
નરક પ્રાપ્ત થાય છે. સુખ દુઃખના દેનાર બીજાઓને માન
નાર લોકો ઉપાદાન અને નિમિત્તને નથી ગમજતા, એથી
એમને એ ભ્રમ રહે છે કે સુખદુઃખનો દેનાર બીજો છે.

કારણ વિના કાર્ય નથી હોતું. ભલે સ્વર્ગનું સુખ
હોય, કે નરકનું દુઃખ હોય, પણ તે કારણોથી જ પ્રાપ્ત
થાય છે. એ કારણોનો ઉત્પાદક સ્વયં આત્મા જ છે.
આત્મા જ સ્વર્ગ કે નરકની પ્રાપ્તિનું કાર્ય કરે છે. કર્મ કર્યા
વગર સ્વર્ગ કે નરકે નથી બતો, કે સુખ દુઃખ નથી
પામતો. નરક કે સ્વર્ગનું આયુષ્ય ણાંધવામાં કર્મ-ણધની
પ્રાધાન્યતા છે. અધ્યવસાયથી કર્મ-ણધ થાય છે, અને
અધ્યવસાય આત્માને આધીન છે એટલા માટે આત્મા જ
સુખદુઃખનો કર્તા, લોકતા તેમજ હર્તા છે.

કેટલાક લોકો 'કાળ'ને નરક, સ્વર્ગ અથવા ગુણ, દુઃખ દેનાર કહે છે. કેટલાકનું કહેવું છે કે, 'સ્વભાવ'થી જ નરક અથવા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ ગુણ દુઃખનો દેનાર 'ભાગ્ય' ને માને છે, અને કેટલાક લોકો કહે છે કે ગધું 'ધર્મ'ને આધીન છે. તે જેમ ધારે છે તેમ થાય છે.

કાળવાદી કહે છે કે કર્તા-હર્તા 'કાળ' જ છે. તે લોકો પોતાના કથનની પુષ્ટિમાં કહે છે કે "કાળ આવવાથી જ જીવાની આવે છે, અને કાળ આવવાથી જ વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. કાળ આવવાથી જ સ્ત્રીઓ બાળકો પ્રસવે છે, અને પુરો-ફૂલે-ફૂલે છે. કાળ આવવાથી જ ગરમી, શરદી અને વર્ષા પડે થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્ય કાળથી જ થાય છે. કાળ વગર કંઈ જ થતું નથી. એ પ્રમાણે કાળ થવાથી આત્માને સ્વર્ગમાં જતું પડે છે અને કાળ થવાથી નરકમાં જતું પડે છે. કાળ થવાથી ગુણ મળે છે અને કાળ થવાથી દુઃખ મળે છે. તાત્પર્ય એ કે, ગધું કાળ જ કરે છે અને કાળથી જ ગધું થાય છે."

સ્વભાવવાદી કહે છે કે "કાળ કર્તા નથી પણ 'સ્વભાવ' કર્તા છે. જે કાંઈ થાય છે તે સ્વભાવથી જ થાય છે. કાળ આદિ કોઈનાં કાર્યથી કાંઈ પણ થતું નથી. એ કાળ જ કર્તા છે, કાળથી જ ગધું જને છે, તો કાળ તો ગધા પર વર્તે છે છતાં એકનું કામ થાય છે અને બીજાનું કામ મા માટે નથી થતું? કાળ થવાથી જ એક બીજાને બાળક થાય છે અને બીજા બીજાને દેમ નથી થતું? એક જ

આમનાં કેટલાક વૃક્ષો હોય છે અને કેટલાક ઝાળ પણ
 છતાં પણ કેમ ફળતાં નથી? એક મુખ્ય કારણ એકી
 થાય છે. બીજા વૃક્ષ લીંબ કેમ ફળતાં? બીજામાં કેવી
 કેમ નથી થતી? કાળ નો નાશ પણ સમાનવાતી નથી છે
 છતાં આ પ્રકારની વિષમતા કેમ? આ બાબો પર વિચાર
 કરવાથી કાળ કતાં નથી ફરતા પણ સ્વભાવ કતાં છે કે
 જે કાંઈ બને છે તે સ્વભાવથી જ બને છે. સ્વભાવ દોષથી
 જ સ્ત્રીને ગાળક થાય છે. ને મુળને ફળ લાગે છે. ને
 રીતે જે વૃક્ષમાં કેરીનું ફળ ચલાવે સ્વભાવ હોય છે તેમાં
 કેરીનું ફળ થાય છે અને જેમાં લીંબુનું ફળ ચલાવે સ્વ-
 ભાવ હોય છે તેમાં લીંબુનું ફળ થાય છે. જેમાં નરકનો
 સ્વભાવ હોય છે તે નરકે જાય છે. જેનામાં મુખનો સ્વ-
 ભાવ હોય છે તે મુખ પામે છે અને જેનામાં દુઃખનો
 સ્વભાવ હોય છે તે દુઃખ પામે છે. એ પ્રમાણે બધું સ્વ-
 ભાવથી જ થાય છે. સ્વભાવ જ પ્રત્યેક કાર્યનો કર્તા છે.
 કાળ આદિ કાંઈ પણ કર્તા નથી.”

કર્મવાદી (ભાગ્યવાદી) કાળ તથા સ્વભાવ આદિને અર્થ-
 શૂન્ય બતાવી કહે છે કે “જે કાંઈ થાય છે તે ભાગ્યથી જ
 થાય છે. ‘ભાગ્ય’ જ કર્તા છે, બીજો કાંઈ પણ કર્તા નથી.
 સ્વભાવવાદીએ કાળવાદીને જૂઠો ઠરાવી, સ્વભાવને કર્તા
 ઠરાવ્યો છે, પરંતુ સ્વભાવ પણ કર્તા નથી, કર્તા તો
 ભાગ્ય જ છે. જે સ્વભાવ જ કર્તા હોય તો એ સ્ત્રીમાંથી
 એકને તો પહેલાં ગાળક થયું અને બીજીને ઘણા વખત

પણ જો કે તે મનુષ્ય આત્માના કલકાને કલકાવે છે. તે
 મનુષ્યમાં પણ દર્શાવે, જ્યાં આત્માના વિચારના કાંઈ કંઈ
 સ્વભાવ દર્શાવે તેમાં પણ પુરેલાં આત્માના કલકા. અને તે
 આત્માના કલકા, જેથી વિચાર તે કે જે કંઈ પણ છે તે
 આત્માની જ સાથે છે.”

હવે એ કલકા માનનામાં લોકો કહે છે કે તે કલકા કાંઈ
 સાથે છે તે પણ હવેના કલકાની જ સાથે છે. માત્ર, સ્વભાવ
 અથવા બાહ્ય કલકા નથી, પણ “મન” કલકા છે. પ્રત્યેક માન,
 હવેના કલકાની જ સાથે છે. એ કહે છે કે તે સ્વર્ગમાં
 મોકલી દે છે અને એ કહે છે કે તે નરકમાં મોકલી દે છે.
 એ કહે છે કે તે દુઃખ આપે છે અને એ કહે છે કે તે સુખ
 આપે છે. એ કહે છે કે તે જો બાહ્ય પ્રભાવે છે અને એ
 નથી કહેતો, તે જો પ્રભાવ કરતી નથી. એ કહે છે પણ
 હવેના જ કલકાની જ સાથે છે. કહેવાનું કરેલું કાંઈ પણ
 બનતું નથી.”

એ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન માનના લોકોએ મંસારને
 સ્વર્ગમાં નાખી દીધા છે. પરંતુ અનાથી યુનિ કહે છે કે
 આત્મા જ કલકા, કલકા અને બોધતા છે. બીજા કહે કલકા
 નથી, કલકા નથી, તેમજ કરાવનાર અથવા બોધવનાર નથી.

તે કે ત્રીનશાસ્ત્ર આત્માને જ કલકા બનાવે છે, પરંતુ
 ઉપર દહેલા મનવાદીઓની યુક્તિનો, યુક્તિયુક્ત ઉત્તર
 આપ્યા વિના, આધારણ લોકોની ગમજણમાં આ વાત

નથી આવી શક્તી કે 'આત્મા' કર્તા-હર્તા ટેવી રીતે કે? એટલા માટે યુક્તિદ્વારા મતવાદીઓની યુક્તિનું ખંડન કરવામાં આવે છે.

સૌથી પહેલાં, અમે કાળવાદીને પૂછીએ કે કાળ જડ છે કે ચૈતન્ય? કાળ, ચૈતન્ય તો ન હોઈ શકે—કેમકે સમયનું નામ 'કાળ' છે—આટલા માટે કાળ જડ હોઈ છે. કાળ જડ છે અને આત્મા ચૈતન્ય છે. જડ કાળ વ્યારે પોતે પોતાને જ ઓળખતો નથી, તો તે ચૈતન્ય એવ આત્માના વિષયમાં કાંઈ પણ કરી શકવા માટે સમર્થ કે શક્ય શકે? ચૈતન્ય આત્માને જડ કાળને આધીન સમજવો ચૈતન્ય આત્માને માટે જડ કાળને કર્તા માનવો એમાં ક જલતની બુદ્ધિમતા છે? જડ કાળને આધીન ચૈતન્ય આત્માને માનવો, એ તો ચૈતન્યને જડ બનાવવા જેવું છે આ કારણે કાળ કદાપિ કર્તા ન માની શકાય.

કાળની માફક જ, સ્વભાવને માટે પણ એજ પ્ર થાય છે કે 'સ્વભાવ' જડ છે કે ચૈતન્ય? જો કહો કે ન છે તો પછી કાળની જ જેમ સ્વભાવ પણ ચૈતન્ય આત્મા કર્તા કેમ બની શકે? અને ચૈતન્ય આત્માને જડ સ્વભાવ આધીન કેમ માની શકાય? જો કહો કે સ્વભાવ ચૈતન્ય છે તો તે આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન? જો અભિન્ન ત્યારે તો પછી આત્મા જ કર્તા હોઈ છે. સ્વભાવ કર્તા કે નહીં? સ્વભાવ આત્માને આધીન છે. આત્મા પોતાના સ્વભાવને પોતાની ઈચ્છાનુસાર બનાવી શકે છે. ક્ષમાવાનમાં

કોપી, કોપીમાંથી સમાવાન, ચોરમાંથી ચાદુકાર અને ચાદુકારમાંથી ચોર થતાં જોવાય છે. એ પ્રમાણે સ્વભાવમાં પરિવર્તન થાય છે, જે અર્થમાં આત્માને આધીન છે. એટલા માટે સ્વભાવ કર્તા નથી થઈ શકતો. એ વાત જુદી છે કે આત્માને આધીન રહીને, સ્વભાવ કર્તૃત્વમાં પણ ભાગ લેતો હોય, પણ જોયો સ્વભાવ કર્તા ન કહેવાય. કર્તા તો એ કહેવાય કે જેની કર્તૃત્વમાં પ્રધાનતા હોય. (છે.)

હવે રહી બાબ (હિનદાર)ની વાત. પરંતુ બાબ તો કાંઈ છે જ નહિ. બાબને કર્તા માનવો, એ અગત્ય ને સત માનવા જેવું છે. અમે બાબવાદીને પૂછીએ છીએ કે એક રસોઈ બનાવનાર રસોઈ બનાવવાની બધી સામગ્રી લઈને બેસી રહે, રસોઈ ન બનાવે, પણ એમજ માને અથવા કહે, કે 'રસોઈ બનાવતી હશે તો બનશે.' તો શું એ પ્રમાણે બેમી રહેવાથી રસોઈ બની જશે? એ વગર બનાવ્યે રસોઈ નથી બનતી, તો પછી બાબને કર્તા માનવો તથા તેને બદાંતે બેસી રહેવું, એ કઈ રીતે ઉચિત છે? એ બનાવનાર કાર્યને જ બાબ કહેવામાં આવે તો તે બનાવનાર કાર્યનો કર્તા તો આત્મા જ રહ્યાં ને? જ્યારે આત્મા જ કર્તા છે, તો પછી બાબને કર્તા કેમ માની શકાય?

હવે હિંદુને કર્તા માનનાર લોકોને અમે પૂછીએ છીએ કે હિંદુનું અસ્તિત્વ આત્માને અંતર્ગત જ છે કે લિંગ? એ આત્માનું અંતર્ગત જ હિંદુનું અસ્તિત્વ છે, ત્યારે તો પછી ભલે હિંદુને કર્તા કહો કે આત્માને કર્તા કહો એ

એકજ વાત છે. પછી નો કાંઈ મનસેક જ નથી. પરંતુ જો એમ કહે કે મુશ્વરને અધિવત્ત આત્માથી વિન્ન છે મુશ્વર એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ છે અને જે કાંઈ કરે છે તે તેજ કરે છે, આત્માનું કંઈયું કાંઈ મનું નથી. નો એનો અર્થ તો એ થયો કે આત્મા એક મરીન છે. અને મુશ્વર તેનો અંચાલક છે. બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે આત્મા એક મારીનું ઢેકું છે, અને મુશ્વર તે મારીના કંદાના વામણ બનાવનાર કુંબાર છે; અથવા એમ કહી શકાય કે આત્મા ચાનર (વાંદર) છે અને મુશ્વર મદારી છે. મુશ્વર રૂપી મદારી, આત્મા રૂપી વાંદરાને જેમ શીખવે છે અથવા નચાવે છે તે પ્રમાણે તેને નાચવું પડે છે. મુશ્વરને આ પ્રકારનો કત્તો માનવામાં તો મારી ગુચવણ થાય છે. સંસાર અનાવસ્થાના દોષથી પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે, પછી તો ધર્મ કરવાની પણ જરૂર નથી રહેતી. કેમકે ભલે ધર્મ કરે કે પાપ કરે, પરંતુ મુશ્વર જે ધારણે તેજ થયે, ધર્મ કરવાથી કાંઈ લાભ થયે નહિ; એ રીતે એમ પણ માનવું પડશે કે આત્મા જે ધર્મ કરે છે, તે મુશ્વરની પ્રેરણાથી, અને પાપ કરે છે તે મુશ્વરની પ્રેરણાથી. મારું નરનું મુશ્વરની પ્રેરણાથી જ કરે છે—અર્થ મુશ્વર જ કરે-કરાવે છે. પરંતુ જો એમ છે તો એ પ્રશ્ન થાય છે કે આત્માને નરકાદિના દુઃખો કેમ ભોગવવાં પડે છે? આત્માએ પોતે તો કાંઈ કર્યું નથી, જે કાંઈ કર્યું તે તો મુશ્વરના કરાવવાથી કર્યું, તો પછી વગર કર્યાનું કેમ આત્માને કેમ

સ્વેચ્છાથી? જો ઈશ્વરની પ્રેરણાથી કરી રહ્યો છે ત્યારે તે એમ થયું કે ઈશ્વર પાપ કરાવે છે અને પોતે પાપ કરાવીને પણ પાપની શિક્ષા આપે છે. જો એમ કહેવામાં આવે કે પાપ કરવાને માટે આત્મા સ્વતંત્ર છે, એટલે માટે તે પોતાની ઈચ્છાએ પાપ કરી રહ્યો છે તો પણ પ્રશ્ન ઉઠે છે કે પાપ થઈ ગયા પછી તેની શિક્ષા (દંડ) આપવાને બદલે ઈશ્વર પાપ કરનારને પાપ કરતી વખતે જ કેમ નથી રોકતો? પાપ કરવા દઈને પછી દંડ આપવાથી ઈશ્વરને શો લાભ? એ દયાળુ કહેવાય છે, છતાં કોઈ દુઃખમાં પડવા અથવા કોઈની પાસે દુઃખ રહેવા કેમ દે છે.

ઈશ્વરને કર્તા સિદ્ધ કરવા માટે આપવામાં આવનાર બધી દલીલો આ પ્રમાણે લુલી હરે છે. હા ઈશ્વર નિમિત્તરૂપ કર્તા તો જૈન-શાસ્ત્ર પણ માને છે, પરંતુ ઈશ્વરને ઉપાદાન (બનાવનાર) કર્તા તેમજ આત્માને (પ્રત્યક્ષ જ કર્તા લોકતા છે) અકર્તા માનવાનું કાંઈ કારણ નથી. જો આત્માને જ શુદ્ધ-પ્રરૂપણા અનુસાર ઈશ્વર માનવામાં આવે ત્યારે તો ઈશ્વરને કર્તા માનવામાં કાંઈ હરકત નથી, પરંતુ ઈશ્વરને વિશિષ્ટ વ્યક્તિ અને આત્માથી ભિન્ન માનીને કર્તા માનવો એ ઠીક નથી.

ગીતાના ૫ માં અધ્યાયમાં પણ કહ્યું છે કે :—

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥

અર્થાત્—ન તો ઈશ્વર સંસારનાં કર્તૃત્વમાં છે, કે ન તો તે કર્મોની સૃષ્ટિ કરવામાં છે.

૧ પ્રમાણે રાજાનું ઉદ્દાહરણ આપીને, ઇશ્વરનું કર્તા-
 સિદ્ધ કરે છે. પરંતુ આ દલીલ પર પણ ધાતુ
 થાય છે. સૌથી પહેલો એ પ્રશ્ન થાય છે કે ત્યારે
 જ આત્માવડે પુણ્ય-પાપ કરાવે છે ત્યારે તેનું કળ
 મા શા માટે ભોગવે? બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે
 જ્યાંએ રાજા નથી હોતો, રાજા વગર પણ કામ
 છે, તો શું એ પ્રમાણે કોઈ કોઈ રથને ઇશ્વર વગર
 કામ આવે છે? ત્રીજો પ્રશ્ન એ છે કે ક્યાંક ક્યાંક
 તેનું અસ્તિત્વ જ નાણુદ થયું છે અને સંભવ છે કે
 તે જ્યાંએથી અસ્તિત્વ નાણુદ થાય; તો શું એવું
 વરને માટે પણ થઈ શકે છે? ચોથો પ્રશ્ન એ છે કે,
 બનું પરિવર્તન પણ થયા કરે છે, અને તેના નિયમો
 જ બદલાયા કરે છે. તો શું એવા જ ઇશ્વરનું તેમજ
 ના નિયમોનું પરિવર્તન થાય છે? સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ
 થાય છે કે એક માણસ ચોરી કરી રહ્યો છે; આ ચોરીનું
 પાપ તે માણસ પૂર્વ-પાપની શિક્ષારૂપે કરી રહ્યો છે કે
 નવું પાપ કરી રહ્યો છે? જો એમ કહેા કે પૂર્વ પાપની
 શિક્ષારૂપે કરી રહ્યો છે, ત્યારે તો એ અર્થ થયો કે ઇશ્વર
 પાપની શિક્ષા આપવાને માટે પાપ કરાવે છે, પછી તો
 કોઈની 'ચોરી ન કરો' એવા ઉપદેશ ઇશ્વરીય ન્યય-
 સ્થામાં દરતક્ષેપ કરવા એવું—અપરાધ કરવા જેવું—ગળાગે.
 કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે તે ચોરી કરનાર નવું પાપ
 કરી રહ્યો છે, તો ઇશ્વરની પ્રેરણાથી કરી રહ્યો છે કે

સાકરની જેમ કર્મમાં પણ સારાં-નરસાં ફળ લોગવવાની શક્તિ છે, એટલા માટે કર્મફળ લોગવાવવાને માટે ઈશ્વરની આવશ્યકતા નથી.

હવે એ જાણત રહી કે, પછી આત્મા સ્વર્ગ કે મોક્ષમાં કેમ નથી ગયો? એનો ઉત્તર એ છે કે જૈન શાસ્ત્રોની દૃષ્ટિએ સ્વર્ગ એ જાસ મહત્વનું સ્થાન નથી. જૈન-શાસ્ત્ર, સ્વર્ગને પણ કર્મ-ફળ લોગવવાનું એવુંજ એક સ્થાન માને છે કે જેવું નરકનું સ્થાન હોય છે. હા, એટલું અંતર જરૂર માને છે કે સ્વર્ગમાં શુભ કર્મોનું ફળ લોગવાય છે અને નરકમાં અશુભ કર્મોનું ફળ લોગવાય છે. શુભ કર્મ લોગવા માટે, આત્માને સ્વર્ગમાં જવું પડે છે. એવી જ ને આત્મા સ્વર્ગમાં ગયો. પણ ગયો, તોપણ તેમાં જાત વિશેષતા નથી. હવે માત્ર મોક્ષ જવાની વાત રહી. પદ્મનુ જ્યાંનુથી આત્માની સાથે કર્મ છે ત્યાંસુધી આત્મા મોક્ષમાં જઈ પહોંચી શકે? અને કર્મ રહિત મોક્ષ આત્માને મોક્ષની રોકનાર પણ હોય છે? કર્મ રહિત આત્માનું મોક્ષ 'મુક્તિ' છે. આત્માની સાથે કર્મ ન હોય, એવું જ મોક્ષ કહેવાય. જે આત્મા પોતાના મોક્ષ માટે કર્મ કે, જે.

મોક્ષ કે...

મોક્ષ કે...

મોક્ષ કે...

મોક્ષ કે...

અને

મોક્ષ

મોક્ષ

મોક્ષ

પોતાનું ક્ષણ પોતે જ ભોગવાવી આપે છે. એટલા માટે આત્મા જ કર્તા, કર્તા અને બોદતા છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, જે કાંઈ થાય છે તે કર્મથી થાય છે. એ પ્રમાણે તેઓ બધી બલાઈ અને પુરાણ કર્મ પરજ ઠાળી દે છે, પરન્તુ એમ નથી વિચારતા, કે એ કર્મો કોણે કર્યા છે? કર્મનો કરનાર કર્તા કોણ છે? આત્માએ કર્યા વગર કર્મો સ્વયં-પોતાની મેળે આવ્યાં નથી. આત્માએ કરવાથી જ આવ્યાં છે. જ્યારે આત્માએ કરવાથી જ કર્મ આવ્યાં છે, અને પોતાનું સારું નરસું ક્ષણ આપે છે, ત્યારે કર્મનો કરનાર (કર્તા)-આત્માને છોડીને કર્મને દોષ દેવાથી શો લાભ? એ તો પેલા કુતરા જેવી વાત થઈ, જે લાકડી મારનારને ન પકડતાં, લાકડીને પકડે છે. કર્મ તો આત્માએ કરેલાં છે, અને આત્મા એ કર્મોને નહીં કરવાની શક્તિ પણ ધરાવે છે. એ વિચારાઓની શી શક્તિ! કે જે આત્માએ કર્યા વગર જ આત્માને સારાં-નરસાં ક્ષણો ભોગવાવે! કોઈ માણસ પોતાના મ્હોંમાં મરંચું મૂકે, અને જ્યારે મ્હોં બળવા માંડે, ત્યારે મરંચાંને દોષ આપે, તો એવા માણસનો, મરંચાંને દોષ દેવો, એ મૂર્ખતા નહિ તો બીજું શું? મરંચાંની જ માફક કર્મોનો તો શુભાશુભ ક્ષણ આપવાનો સ્વભાવ જ છે એ આત્મા, કર્મથી લેપાયેલો ન હોય, તો તે કર્મ, શુભાશુભ ક્ષણ આપી જ દેવી રીતે શકે? એ પ્રમાણે વિચાર કર્મ નિર્દોષ છે.

નાત્પર્ય એ કે વેતરણી નદી તેમ જ કૃત્યાદમથી વૃક્ષ જેવાં દુઃખો આપનાર, તથા કામપેનુ અને નંદનવન જેવાં

સુખ આપનાર આત્મા જ છે. આજ વાત અનાથતા અને સનાથતાને માટે પણ છે. આત્મા, અનાથ પણ પોતાની મેળે જ થાય છે અને સનાથ પણ પોતાની મેળે જ થાય છે. કોઈ બીજો કોંધાયમાન બનીને પણ નથી અનાથ બનાવી શકતો કે નથી પ્રસન્ન થઈને સનાથ બનાવી શકતો.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, આત્મા વૈતરણી નદી, ફ્રેટ-શાહમલી વૃક્ષ, કામધેનુ અથવા નંદનવન કેવી રીતે બને છે? અથવા કેવાં કાર્યો કરવાથી વૈતરણી નદી, ફ્રેટશાહમલી વૃક્ષ બને છે અને કેવાં કાર્યોથી કામધેનુ તેમજ નંદનવન બને છે? સનાથી મુનિના શબ્દોમાં, આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ફસાઈને, પાપકારી તેમજ નિષેધકારી કાર્યો કરવાં, એ પોતાના આત્માને વૈતરણી નદી અને ફ્રેટશાહમલી વૃક્ષ બનાવવા જેવું છે. તથા સાંસારિક ગડમથલોમાંથી નિવૃત્ત થઈને, આત્માને મોક્ષ તરફ લઈ જવો, સંયમ ધારણ કરવો, એ પોતાના આત્માને કામધેનુ તેમજ નંદનવન બનાવવા જેવું છે. સનાથી મુનિ કહે છે કે, પહેલાં મારો આત્મા જ વૈતરણી નદી અને ફ્રેટશાહમલી વૃક્ષ જેવો બન્યો હતો, એથી પોતે પણ કદ્દ લોગવી રહ્યો હતો અને બીજાઓને પણ કદ્દ પહોંચાડી રહ્યો હતો; પરંતુ અત્યારે એજ મારો આત્મા, કામધેનુ અને નંદનવન જેવો બની ગયો છે, તેથી તે પણ આનંદમાં છે અને બીજાઓને પણ આનંદ આપે છે.

હ રાજન ! ત્યારે હું રોગગ્રસ્ત હતો ત્યારે કહેતો કે, મારી આંખો, માંદે માથું અને માંદે શરીર દુઃખ આપી

હતાં છે, એ નેત્રો દુઃખ ન આપે, તે મને દુઃખ મુક
 આપ. ખોટું વસ્તુ જેવું કહેતા હતા કે રાત, પિત્ત વ્યાધિમાં
 વિષમતા આવશે મરું છે, એથી દુઃખ મરું નહીં; એ રાત,
 પિત્તાદિ શાન્ત થઈ જાય તો દુઃખ મરું જાય. એમની
 મુશ્કેલી, દયા, પાત, પિત્તને શાન્ત કરી શકતી હતી,
 એટલા માટે દયા જ શાંતિ આપનાર હતી. એ પ્રમાણે
 હું કાંઈ મુશ્કેલી રહ્યો હતો અને તેવ કાંઈ કરી રહ્યા હતા.
 મારી મુશ્કેલી મુશ્કેલી એમાં મારો ઉપચાર પણ કર્યો,
 પણ મને શાંતિ ન થઈ. જેવ લોક, પીડાનું અસાસ્તવિક
 (અસાધ્ય નહિ) નિદાન કરતા હતા, વાસ્તવિક નિદાન નહોતા
 કરતા અથવા એ નહોતા બતાવતા કે ખરી રીતે આ પીડા
 આવી ક્યાંથી? એમની દષ્ટિ પોતાના અવગ્રાહ (ધંધો)
 મુખી જ મર્યાદિત હતી, એટલા માટે તેઓ, એ રોગો
 દોષાનું આ કારણ ન બતાવી શક્યા કે આ રોગ આત્માની
 અનાથતાથી જ ઉત્પન્ન થયેલ છે. અંતમાં ઉપચાર કરવા
 હતાં પણ ઉત્પન્ન થયેલી નિરાશા તેમ જ અવિશ્વાસે મારા
 હૃદયમાં એ વિચાર ઉદ્ભવવાયો કે આ જ્યાં રોગ મારા
 આત્મામાંથી જ નીકળ્યો છે અને તેની અનાથતાથી જ
 ઉત્પન્ન થયો છે.

સુનાથી સુનિએ રાજા શ્રેણિકને એમ કહ્યું છે કે
 આપણો આત્મા જ વૈતરણી નદી, કૃતશાલમલી વૃક્ષ,
 દામયેનુ અને નંદનવન છે આ કથન ઉપરથી કોઈનાં
 હૃદયમાં એ પ્રશ્ન થાય કે વૈતરણી નદી, કૃતશાલમલી

વૃક્ષ, નંદનવન અને કામધેનુનું અસ્તિત્વ છે કે કેવળ કલ્પના જ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે શાસ્ત્રકારોને કોઈ પ્રકારનો ભય બતાવવો કે પ્રયોજન આપણું એ ઈચ્છા ન હતું કે તેઓ ખોટી કલ્પના કરે. ખોટી કલ્પના તો ત્યારેજ કરવામાં આવે કે જ્યારે કોઈ સ્વાર્થ હોય. શાસ્ત્રકારોએ વૈતરણી નદી તેમ જ નંદનવન આદિ બતાવીને એમ નથી કહ્યું કે અમને કાંઈક આપણો તો નંદનવન તથા કામધેનુ પ્રાપ્ત થશે અને નહિ આપો તો વતરણી નદી તેમ જ દ્વંદ્વશાદ્મલી વૃક્ષ પ્રાપ્ત થશે. જો તેમણે એવી કોઈ યોજના રાખી હોત, ત્યારે તો એવો સંદેહ રાખવો સ્વાભાવિક હતો, પણ એમણે એવી કોઈ યોજના રાખી નથી, એવો કોઈ ઠરાવ નથી કર્યો, એથી આવો સંશય કરવામાં આવતો નથી, કે શાસ્ત્રકારોએ વૈતરણી નદી આદિની ખોટી કલ્પના કરી હશે. શાસ્ત્રકારોએ વતરણી નદી આદિ બતાવવાની સાથે જ એ પણ કહ્યું છે કે તમારો આત્મા જ વતરણી નદી, દ્વંદ્વશાદ્મલી વૃક્ષ, નંદનવન અને કામધેનુ છે. તમારો આત્મા જ દુઃખ તેમજ સુખનો કર્તા છે. એ પ્રમાણે વૈતરણી નદી, તથા નંદનવનાદિનું અસ્તિત્વ આત્મામાં જ સિદ્ધ કર્યું છે અને કહ્યું છે કે તમે તમારા આત્માને તેમાંથી ઇચ્છો તેવો બનાવી શકો છો.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે વતરણી નદી, દ્વંદ્વશાદ્મલી વૃક્ષ, કામધેનુ અને નંદનવન આપણા આત્માથી દૂર છે અને આપણો આત્મા તેનાથી દૂર છે. એવી દશામાં આત્મા સાથે એ બધાનો સંબંધ કેવી રીતે હોઈ શકે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સ્વર્ગ-નરક, સુખ-દુઃખ, વૈતરણી નદી, કૂટશાસ્ત્રમણી પૃથ્વી, કામધેનુ અને નંદનવન આદિ જધાનો વિધાયક (રચનાર) આત્મા જ છે. આત્મા જ વિધાયક છે, એટલા માટે વૈતરણી નદી તથા નંદનવનાદિ દર હોવા છતાં પણ, કેવી રીતે સમીપમાં આવી જાય છે અને આત્મા એમની સમીપમાં કેવી રીતે પહોંચી જાય છે, । વાત નીચેનાં દૃષ્ટાંત પરથી સમજવામાં આવી જશે.

“એક માણસ જિમાર છે, નિરોગતા તેનાથી દૂર છે. તે પ્રમાણે એક માણસ નિરોગી (સ્વસ્થ) છે, અને રોગ નાથી દૂર છે; છતાં રોગી માણસે પશ્ય અને નિરોગી એ અપશ્યનું સેવન કર્યું, એથી રોગી માણસ નિરોગી બની ગયો અને નિરોગી માણસ રોગી બની ગયો. એટલે જિમાર માણસથી નિરોગતા દૂર હતી છતાં પણ તેની પાસે આવી ગઈ અને તે જિમાર નિરોગતાની સમીપ આવી ગયો તથા સ્વસ્થ માણસથી રોગ દૂર હતો છતાં પણ રોગ તેની સમીપ આવી ગયો અને તે રોગોની સમીપ આવી ગયો.”

જરાબર એજ પ્રમાણે વૈતરણી નદી, કૂટશાસ્ત્રમણી પૃથ્વી, કામધેનુ તેમજ નંદનવનથી આત્મા અને આત્માથી એ જાપા દૂર છે, છતાં પણ સારાં ચા નરત્તાં, પાપ વા પુણ્ય કાયોથી એ જાપા આત્માની પાને અને આત્મા એ જાપાની પાને આવી જાય છે

“એક સભાનો પ્રધાન હોય. પ્રધાને વિનાયુ” કે મારે સમય-અસમયને મારે મિત્ર પણ બનાવી રાખવો જોઈએ. એમ વિચારીને તેણે પાતાનો એક હંમેશનો મિત્ર બનાવ્યો. પ્રધાન આ હંમેશ મિત્રની બહુ જ બરદાશ કરતો, તેને પોતાની જેમ ખવડાવતો-પીવડાવતો અને પહેરાવતો જોડાડતો. આ હંમેશ મિત્રથી તે કોઈ પણ પ્રકારનો શોભાવ-રાખતો ન હતો. હંમેશ મિત્ર પ્રધાનની સાથે અને પ્રધાન હંમેશ મિત્રની સાથે જ રહેતો. પ્રધાને એક બીજો પર્વ-મિત્ર પણ બનાવ્યો. તે પર્વમિત્રને ૮-મે ૧૫-મે દિવસે પોતાને ત્યાં બોલાવીને તેની બરદાશ કરતો, ખવડાવતો-પીવડાવતો અને પહેરાવતો જોડાડતો. આ બંને મિત્રોનો પ્રધાનને ખૂબ વિશ્વાસ હતો. પ્રધાન મમલતો હતો કે આ મિત્રો દુઃખ વખતે મને બાંધી રીતે મહાયતા કરશે. બંને મિત્રોના પ્રત્યક્ષ વ્યવહારથી પણ એમ જ જણાઈ આવતું હતું.

આ બે મિત્રો ઉપરાંત પ્રધાને એક શેઠને પણ મિત્ર બનાવી રાખ્યો હતો. પ્રધાનનો શેઠ સાથે કોઈ ખાસ વ્યવહાર ન હતો, પણ માત્ર સલામ-જુહારનો જ મુંબંધ હતો. પ્રધાન અને શેઠ બંધારે દોઢવાર અડિં તડિં મળી જતા, ત્યારે પરસ્પર પ્રભામ કરી લેતા. અને ઇતારાથી એક બીજાના કુશળ વર્તમાન પૂછી લેતા. એ બંનેમાં એટલી જ મિત્રતા હતી.

કેટલાક દિવસો સુધી મિત્રોની સાથે પ્રધાનનો મિત્રતા-પૂર્ણ વ્યવહાર ચાલતો રહ્યો. પ્રધાનની સાથે હંમેશ-મિત્ર

તો હંમેશાં અને પર્વ-મિત્ર કોઈ કોઈવાર આનંદ ઉઠાવે રહ્યો. એમની પરીક્ષાનો કોઈ સમય ન આવ્યો. એકવાર રાજાની પ્રધાન પર કોપદષ્ટિ થઈ. રાજાએ આજ્ઞા કરી પ્રધાનને પકડીને કારાગૃહ (જેલ)માં નાખી દે. રાજા આજ્ઞાના સમાચાર સાંભળીને પ્રધાન લયલીત બન્યો. એ વિચાર કર્યો કે જે થવાનું હશે તે તો થશે જ, પરંતુ આ વખતે હું કોઈપણ થયેલા રાજાને હાથ પકડીશ તો મારી દુર્દશા થશે. એટલા માટે આ વખતે રાજાને હા ન પડવું એજ ઉત્તમ છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, પ્રધાન ઘર છોડીને નાર જૂટ્યો. એને બધાથી વધારે પોતાના હંમેશ-મિત્રનો વિશ્વાસ હતો. એથી તે પોતાના હંમેશ-મિત્રની પાસે ગયો. પ્રધાન હંમેશ-મિત્રને રાજાના કોપનું વૃત્તાંત કહીને કહ્યું કે, મારા ઘર ઉપર રાજાએ પહેરો બેસાડી દીધો છે, હું જેમ તેમ કરીને ભાગી નીકળ્યો છું, આ વખતે જો હું પકડાઈ જાઉં તો મારી મોટી દુર્દશા થાય, આખરૂં ધૂળમાં મળી જાય એટલા માટે મને ક્યાંક છૂપાઈ જવાની જગ્યા આપો અને મને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરો. પ્રધાનની વાતના ઉત્તરમાં હંમેશ-મિત્રે કહ્યું કે જેના પર રાજાનો કોપ હોય તેને હું મારા ઘરમાં કદાપિ રાખી શકું નહિ. હંમેશ-મિત્રની આ વાત સાંભળીને પ્રધાનને ભારે આશ્ચર્ય થયું. તે હંમેશ-મિત્રને કહેવા લાગ્યો કે, અરે! તું આ શું બોલે છે? હું તારો અને તું મારો મિત્ર નથી શું?

આજ સુધી આપણે માથે રહ્યા, અને અને ગુરુનું ખાધું-
પીધું અને આજે અરૂર પડનાં તું આવી લાવના જવાગ
આપે છે! હંમેશ-મિત્ર કાંધાયમાન જનીને પ્રધાનને કહ્યું કે
જન્મ! અહીંથી આવ્યો જ, નહિતો હમણા પત્થરથી માથું
ફેડી નાખીશ અથવા રાજાને ખગર આપીને પકડાવી દઈશ.
પ્રધાન વધારે મુંઝોલે તે તો રૂપઆપ ત્યાંથી બાળી ગયો.

હંમેશ-મિત્રની પાસેથી નીકળીને, પ્રધાન પર્વ-મિત્રને
ત્યાં આવ્યો. પર્વમિત્રે પહેલાં તો પ્રધાનની ગરદાન કરી.
પરંતુ ત્યારે પ્રધાને પોતાનું અકટ સંજાળાવીને, પર્વ-
મિત્રની સહાય કે રક્ષાની માગણી કરી ત્યારે પર્વમિત્રે
હાય બોલીને કહ્યું કે, હું રાજાના અપરાધીને મારે ત્યાં
રાખવામાં અસમર્થ છું. જો રાજાને ખગર પડી જાય તો
તે મારું ઘર બોદાવીને ફેંકી દેવડાવે, એટલા માટે મહેર-
બાની કરીને આપ અહિંથી પધારી જાઓ. હા, જો આપ
જૂથ્યા હો તો હું આપને લોજન કરાવું અને જો દ્રવ્યની
અરૂર હોય તો દ્રવ્ય લઈ જાઓ, પણ અહિંયા ન રહો.

હંમેશ-મિત્રે પ્રધાન સાથે જે વ્યવહાર કર્યો હતો,
એના અનુભવે પ્રધાનમાં એ સાહસ નહોતું રહેવા દીધું
કે તે પર્વમિત્રને વધારે કાંઈ કહે. તે પર્વમિત્રને ત્યાંથી
એ વિચાર કરતો ચાલી નીકળ્યો કે આની સાથે તો મેં
હંમેશ-મિત્રના કરતાં ઓછી જ મિત્રતાનો વ્યવહાર કર્યો
હતો, હતા પણ આ પત્થર મારવા માટે તો તૈયાર ન થયો!

પ્રધાન રિલા મુકામે-નિવાસીને જાણ થઈ. સર્વિને સમય નહોતો, કેડના ઘરને સાર પાડ મૂકી ગયા હતા. હાથેશ-નિવાસીને પરીસ્થિતિના વસ્તુની રમત મોટે રીતે નોંધીતું મળ્યું. પણ મિત્રતાનો વિપરીત - વાતચાટ (દુ-પથાગ) થયો હતો. એથી પ્રધાનને પોતાના મુકામી નિવાસી શેઠ તરફની ડોઝ પ્રકારની આજ્ઞા તે નહીં. કદાચ પણ તેણે સડક પર ઉભા રહીને શેઠને અવાજ કીધો. શેઠે દ્વાર ખોલીને પૂછ્યું-કેવું છે? પ્રધાને કહ્યું-આહિંસા આયો, હું બતાવું છું! શેઠ પ્રધાનની પાસે ગયો. પ્રધાનને દેખી શેઠ આશ્ચર્ય ચકિત બનીને બોલ્યો કે-આપ અત્યાદે (આ વખતે) ક્યાંથી? પ્રધાને ઉત્તર આપ્યો કે-મારે આપને કાંઈક કહેવાનું છે. શેઠે કહ્યું કે-કાંઈક કહેવાનું હોય તો ઘરમાં આવીને કહો, અહીં સડક પર ઉભા રહીને વાત કરવી ઠીક નહિ. પ્રધાને કહ્યું કે-આપ મારી વાત અહિં જ સાંભળી લ્યો તો ઠીક થશે, મને ઘરમાં લઈ જવાથી સંભવ છે કે આપને કાંઈ નુકસાન થાય, કેમકે આ વખતે મારા પર રાજીનો હોય છે. શેઠે જવાબ આપ્યો કે-જો એમ હોય તો સડક પર ઉભા રહીને વાત કરવી એ તો વળી વધારે ખરાબ છે. આપ ઘરમાં આલો, જે થશે તે જોયું જશે.

શેઠ, પ્રધાનને પોતાના ઘરમાં લઈ ગયો. ઘરમાં જઈને શેઠે પ્રધાનને કહ્યું કે-પહેલાં આપ શૌચાદિ આવશ્યક કાર્યથી નિવૃત્ત બનો અને પછી નિશ્ચિત બનીને

અનુચિત નિર્જન.

વાનગીન કરીશું, કેટલા દરેકના મુજબ રહેશે
મોંમાં પાડું. પાડી શકે પ્રધાનને જાણ કરે, તેમ જ
મમલમાં જમનું કેમ જાણે? છતાં પાડે તે કેટલા
મનુષ્યોને મોંમાં પાડું જાણે. જમીનમાં પાડી
રહેવાને કહ્યું કે—કેવું જાણે જમનું મુજબ કરે, જેનું
પાપને મિત્ર જુને અંદર આટે જાણે કોઈ જાણે મુજબ
નહિ કે અનુચિત કરેમો નહિ. પાડે માનેમાની જ
કરે તેમની કોઈ ઉપાય કરવામાં જાણે. પ્રધાને જા
વે કહ્યું.

પ્રધાન શેઠને કહેવા લાગ્યો કે—મારે માટે મારા
વેળી માણસોને સલાને અમુક અમુક વાતોની જાણ
વધી કરી છે. એમની વાતો પરથી સલા મારા પર
ભાવમાન થયો છે, પરંતુ ખરી રીતે એ વાતો જોઈ છે
ને હું નિર્દોષ છું. એ સલાએ મને સમય આપ્યો
છે, અથવા મને પૂછ્યું હોય ત્યારે તો હું જાણી વાતો
સલાને જતાવી દેત, પરંતુ આ વખતે તો સલાની પાસે
જવું એ પોતાની ઈચ્છા (આગ્રહ) જોવા જેવું છે.
વિરોધી હોટ્ટાએ જે જે હકીકત સલાને કહી છે, એમાંની
અમુક અમુક વિગતો આપણમાં અથવા અમુક ખાતા-
વહીમાં લખેલી છે; હા અમુક વિગતની ગણતરી (બૂલ)
મારાથી જરૂર થઈ છે.

પ્રધાને આ પ્રમાણે પોતાના ઉપર મૂકવામાં આવેલા
જાણ આચારો તેમજ તેઓની આલાકીથી શેઠને વાકેફ

કર્ચો, અને જે ભૂલ થઈ હતી, તેને ભૂલ માની લીધી. પ્રધાનની બધી હકીકત સાંભળીને, શેઠે પ્રધાનને કહ્યું કે—કાંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી. બધું બરાબર થઈ જશે. હવે જ્યાંસુધી રાજની કોપદષ્ટિ ઉતરે નહિ, ત્યાંસુધી આપ આ ઘરમાં રહો, અને કોઈ પ્રકારનો સંકોચ ન કરો. આપે મને સત્ય હકીકતથી પરિચિત કરી દીધો છે, એથી પરિણામ પણ સારું આવશે.

પ્રધાનને શેઠની વાતથી ઘણું ધૈર્ય મળ્યું. તે શેઠને ત્યાં જ રહ્યો. બીજે દિવસે શેઠ રાજની પાસે ગયો. રાજને શેઠે પોતાના આવવાની સૂચના આપી. રાજએ વિચાર્યું કે આ શેઠ મારે ત્યાં કોઈ કોઈ વાર જ આવે છે, અને જ્યારે પણ આવે છે ત્યારે કાંઈ ને કાંઈ કામે જ. આજ પણ તે કોઈ કામે જ આવ્યો હશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજએ શેઠને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. ઉચિત શિષ્ટાચાર અને થોડી ઘણી અહિં તહિંની વાતો પછી શેઠે પ્રધાનનો કિન્સો ઉપાડ્યો. શેઠે રાજને કહ્યું કે—પ્રધાનજી ના વિષયમાં ઘણી વાતો સાંભળવામાં આવે છે, અને નાલૂમ પડ્યું કે આપ પ્રધાનજી પર કોપાયમાન થયેલા છો, તથા પ્રધાનજી પણ નાસી ગયા છે. તો શું આ વાતો સાચી છે? રાજએ જવાબ આપ્યો:—હા હા, શેઠ, પ્રધાન ખૂબ નિમકદરામ નીકળ્યો. એણે રાજ્યનું બહુ જ નુકસાન કર્યું. અને હવે તે ભાગી ગયો છે; પરંતુ ભાગીને તે ક્યાં જશે? જ્યાં હશે ત્યાંથી હું તેને પકડી મંગાવીશ અને શિક્ષા કરીશ.

અનામત નિમજ્જન.

—અરુણે જિજ્ઞાસુ ના ધર્મ જ છે, તે જાણે
દાંધ પાણી માંડી કે. પ્રધાનજી ના જીવન ક્યાં જશે?
માત્ર એ કે કે પ્રધાન જાણે મનુષ્યના પ્રાણ કે નહીં

રાજ—જીવે પ્રધાન લાવીશું.

જી—એ જીવે પ્રધાન પણ એવો જ નિમજ્જનમાં
શે તો?

રાજ—તેની નપાત્ર કરીશું, ખાલી જ રાખીશું.

જી—મારી પ્રાર્થના એ કે જ્યારે આપ તે નવા
માનની નપાત્ર કરશે, તો ખાલી જુના પ્રધાનની જ તપાસ
ન ન કરી લેવામાં આવે? જુના પ્રધાનના જે જે કામોના
વિષયમાં ફરિયાદ છે, તે તે કામોની કામગીરી-પત્ર આદિથી
પાસ કરી લેવી. જેમાંથી માત્રમ પડી આવશે કે ખરેખર
પ્રધાનની નિમજ્જનમાં છે કે નહીં? પ્રધાનજી મારા મિત્ર
હતા. તેઓ મને પ્રાયઃ હંમેશાં મળ્યા કરતા હતા.
અને દરબારમાં જે કામ કરતા, એની પણ ચર્ચા કર્યા
કરતા હતા. પ્રધાનના કાચીની ધણી હકીકત મને પણ
ખબર છે, એટલા માટે હું પણ આ તપાસમાં થોડીક
સેવા આપી શકીશ.

રાજને એકની વાત કીક લાગી. તેણે પ્રધાનની વિરુદ્ધ
કરવામાં આવેલી જાણી ફરિયાદો, એકને બતાવી. એકે એક
એક ફરિયાદને માટે રાજને કહ્યું કે—આ ફરિયાદના વિષયમાં

૧-અનાધ નિર્જન્ય.

શેઠ—અપરાધીને શિક્ષા તો થવી જ જોઈએ. અને
ના હાથ પણ મોટા છે, પ્રધાનજી નાસીને ક્યાં જશે?
તુ પ્રશ્ન એ છે કે પ્રધાન વગર સભ્યનો પ્રજ્ઞા કોણ
શે?

સભ્ય—બીજે પ્રધાન લાવીશું.

શેઠ—જે બીજે પ્રધાન પણ એવો જ નિમકહરામ
હશે તો ?

સભ્ય—તેની તપાસ કરીશું, પછી જ સખીશું.

શેઠ—મારી પ્રાર્થના એ છે કે જ્યારે આપ તે નવા
પ્રધાનની તપાસ કરશો, તો પછી જુના પ્રધાનની જ તપાસ
કેમ ન કરી લેવામાં આવે ? જુના પ્રધાનના જે જે કામોના
વિષયમાં ફરિયાદ છે, તે તે કામોની કાગળ-પત્ર આદિથી
તપાસ કરી લેવી. જેમાંથી માલુમ પડી આવશે કે ખરેખર
પ્રધાનની નિમકહરામી છે કે નથી ? પ્રધાનજી મારા મિત્ર
હતા. તેઓ મને પ્રાયઃ હંમેશાં મળ્યા કરતા હતા.
અને દરબારમાં જે કામ કરતા, એની પણ ચર્ચા કર્યા
કરતા હતા. પ્રધાનના કાચોની વાતો હંમેશાં મને પણ
ખબર છે, એટલા માટે હું પણ આ તપાસમાં યોગીક
રેવા આપી શકીશ.

સભ્યને શેઠની વાત ઠીક લાગી. તેણે પ્રધાનની વિરુદ્ધ
કરવામાં આવેલી બધી ફરિયાદો, શેઠને બતાવી. શેઠે એક
એક ફરિયાદને માટે સભ્યને હજુ કે -ના ફરિયાદના વિષયમાં

કર્યો, અને જે ભૂલ થઈ હતી, તેને ભૂલ માની લીધી. પ્રધાનની બધી હકીકત સાંભળીને, શેઠે પ્રધાનને કહ્યું કે—કાંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી. બધું બંરાબર થઈ જશે. હવે જ્યાંસુધી રાજની કોપદષ્ટિ ઉતરે નહિ, ત્યાંસુધી આપ આ ઘરમાં રહો, અને કોઈ પ્રકારનો સંકોચ ન કરો. આપે મને સત્ય હકીકતથી પરિચિત કરી દીધોછે, એથી પરિણામ પણ સારું આવશે.

પ્રધાનને શેઠની વાતથી ઘણું ધૈર્ય મળ્યું. તે શેઠને ત્યાંજ રહ્યો. બીજે દિવસે શેઠ રાજની પાસે ગયો. રાજને શેઠે પોતાના આવવાની સૂચના આપી. રાજએ વિચાર્યું કે આ શેઠ મારે ત્યાં કોઈ કોઈ વારજ આવે છે, અને જ્યારે પણ આવે છે ત્યારે કાંઈ ને કાંઈ કામેજ. આજ પણ તે કોઈ કામેજ આવ્યો હશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજએ શેઠને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. ઉચિત શિષ્ટાચાર અને ઘોડી ઘણી અહિં તહિંની વાતો પછી શેઠે પ્રધાનનો કિસ્સો ઉપાડ્યો. શેઠે રાજને કહ્યું કે—પ્રધાનજી ના વિષયમાં ઘણી વાતો સાંભળવામાં આવે છે, અને માત્રમ પડતું કે આપ પ્રધાનજી પર કોપાયમાન થયેલા હો, તથા પ્રધાનજી પણ નાસી ગયા છે. તો શું આ વાતો સાચી છે? રાજએ જવાબ આપ્યો:—હા હા, શેઠ, પ્રધાન ખૂબ નિમકકરારામ બીકળ્યો. એણે રાજ્યનું બહુ જ નુકસાન કર્યું. અને હવે તે નાસી ગયો છે, પરંતુ ભાગીને તે ક્યાં જશે? ક્યાં હશે ત્યાંથી હું તેને પકડી મંગાવીશ અને સજા કરાવશ.

૧૬—અપરાધીને શિક્ષા તો થવી જ જોઈએ અને ત્યાંથી પણ મોટા છે, પ્રધાનજી નામીને ક્યાં જશે? પ્રશ્ન એ છે કે પ્રધાન વગર સભ્યનો પ્રજાપ કોણ?

રાજા—બીજે પ્રધાન લાવીશું.

શેઠ—જે બીજે પ્રધાન પણ જોવો જ નિમકકરારામ જશે તો?

રાજા—તેની તપાસ કરીશું, પછી જ રાખીશું.

શેઠ—મારી પ્રાર્થના એ છે કે જ્યારે આપ તે નવા વાનની તપાસ કરશો, તો પછી જુના પ્રધાનની જ તપાસ મ ન કરી દેવામાં આવે? જુના પ્રધાનના જે જે કામોના વિષયમાં ફરિયાદ છે, તે તે કામોની કાગળ-પત્ર આદિથી તપાસ કરી દેવી. જેમાંથી માલુમ પડી આવશે કે ખરેખર પ્રધાનની નિમકકરારામી છે કે નથી? પ્રધાનજી મારા મિત્ર હતા. તેઓ મને પ્રાયઃ હંમેશાં મળ્યા કરતા હતા. અને દરબારમાં જે કામ કરતા, એની પણ ચર્ચા કરતા હતા. પ્રધાનના કાર્યોની પછી હકીકત મને પણ ખબર છે, એટલા માટે હું પણ આ તપાસમાં થોડીક સેવા આપી શકીય.

રાજાને શેઠની વાત ઠીક લાગી. તેણે પ્રધાનની વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી બધી ફરિયાદો, શેઠને બતાવી. શેઠે એક એક ફરિયાદને માટે રાજાને કહ્યું કે—આ ફરિયાદના વિષયમાં

પ્રધાનશ્રી મને એમ કહું હતું કે અમુક કાર્યમાં-અથવા અમુક ચોપડામાં-બધા ખુશ્કિયા છે. શેઠના જવાબતુદાર રાજાએ કહ્યું હો અને ચોપડામાં લખાં: તો તેમાં પ્રધાનની કોઈ પણ નિમકહરામી જણાય નહિ. કેટલાક આરોપોને માટે શેઠે કહું કે આ પ્રધાનશ્રીની ભૂલ થઈ. પ્રધાનશ્રી મને પણ કહેતા કે અમુક કામમાં મારાથી અમુક ભૂલ થઈ ગઈ છે. આટલું મોટું રાજકારણ ચલાવનારની જો અમુક ભૂલ થઈ જાય તો કાંઈ આશ્ચર્ય કે નિમકહરામી કહી શકાય નહિ.

આ પ્રમાણે ધીરે ધીરે શેઠે, રાજાની સામે પ્રધાનને બધા આરોપોમાં નિર્દોષ સાબીત કર્યો. રાજાને માફમ પડી ગયું કે પ્રધાન નિર્દોષ છે. અને આટીયા લોકોએ મને પ્રધાનની ખોટી વાતો કહીને, તેનાપર કોથાયમાન બનાવ્યો. મેં પણ મૂર્ખતાવશ તપાસ કર્યા વગર જ પ્રધાનને પકડવાની આજ્ઞા આપી દીધી. સાઈં થયું કે પ્રધાન નાસ્તી ગયો, નહિં તો હું તેની ઘણી જ ખરાબ હાલત કરત.

રાજા, શેઠને કહેવા લાગ્યો કે-આપે ઘણું જ સાઈં કર્યું. કેમકે બધી હકીકત બતાવી દીધી અને પ્રધાનને નિર્દોષ સાબીત કર્યો. ખરેખર પ્રધાન નિર્દોષ અને નિમકહરામ હલાલ છે. નિમકહરામ લોકોની વાતો સાંભળીને જ, મેં તેની આખર પર હાથ નાખ્યો છે. પણ હવે શું થઈ શકે? જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હવે તો માત્ર એજ પ્રશ્ન છે કે પ્રધાનશ્રીને ફરીથી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય?

૪-અનાથ નિર્જીવ.

જરાજ આપ્યો કે, એ અપ અને અને પ્રધાનજીને
 ૧ દેડા, અને પ્રધાનજીની પ્રતિજ્ઞાને એ ઘણો પડોંચ્યો
 નેથી નેમનું મુન્માન વધારી તે ખાદની પૂર્તિ કરે, તે
 પ્રધાનજી દોષી લાવું. રાજ્યને આ વાત સંપ્રદારી. ત્યારે
 ૨ કહ્યું કે પ્રધાનજી માફ જ નાં છે, આપ પધારો.

શેઠની શ્રામે, હાથી, ઘોડા આદિ, મહિન રાજ્ય, પ્રધાનને
 ૩૪ માટે શેઠના ઘર નક્કર આપ્યો. શહેરમાં પણ વાત
 લાઈ ગઈ કે રાજ્ય, પ્રધાનને લાવવા માટે જઈ રહ્યો છે.
 બેથી નગરના માણસો પણ રાજ્યની સાથે ધઈ ગયા.
 મળતે વાજતે રાજ્ય, શેઠને ઘેર પડોંચ્યો. શેઠ ઘરમાં
 ૪૬ પ્રધાનજીને કહ્યું કે—આલો, આપને રાજ્ય લેવા માટે
 આવ્યા છે. શેઠની આ વાત સાંભળીને પ્રધાન ગભરાયો.
 તે સમજ્યો કે રાજ્ય અને પકડવા માટે આવ્યો છે. એણે
 શેઠને કહ્યું કે—શું તમે મને પકડાવી દેશો? શેઠ ઉત્તર
 આપ્યો.—નહિ. આપ ન ગભરાવ, રાજ્ય આપને સન્માન-
 પૂર્વક લેવા માટે આવ્યા છે, અને દાર પર હાથી ઉભો
 રાખ્યો છે. રાજ્યએ આપને નિરપરાધી માન્યા, એનુંજ
 આ પરિણામ છે.

શેઠની વાતથી પ્રધાન આનંદ પામ્યો તે બહાર
 આવીને રાજ્યને મળ્યો. રાજ્યએ પ્રધાનને હાથી પર બેસાડીને
 શહેરમાં ફેરવ્યો અને ફરીથી પ્રધાનપદ આપ્યું.

આ દષ્ટાંત આપીને, શ્રી જમ્જૂ મહારાજે પોતાની
 રાજીઓને પૂછ્યું.—પ્રિયે, તમારી દષ્ટિમાં, તે પ્રધાનના ત્રણે

પ્રિયે, અથવા અમે અમારા આશ્રયણ આપી દઈએ.
તે વખતે તમે મારી રક્ષા કરી શકશો? મને કોઈ
વસ્તુ પહોંચાડી શકશો? કદાચ નહિં.

મેં મારા ત્રીજા મિત્ર મુધમાં સ્વામીને બનાવી રાખ્યા
એ કે મુધમાં સ્વામી છે જુદારો મિત્ર જ, એમની
એ હંમેશા મિત્ર અને પર્વ મિત્રની માફક કાંઈ વધારે
મહાર નથી, છતાં પણ એમણે મને એવો ઉપાય
તાલ્યો કે જે કરવાથી હું કર્મ રૂપી શત્રુઓ સાથે લડી
હું છું, અને એમના પર વિજય મેળવી શકું છું.
એમણે મને શીખવ્યું છે કે તારા આત્મામાં જે ખોટ છે,
પરામાં જે અનાથતા છે, તેને દૂર કર, પછી તારું કોઈ
કંઈ ન બગાડી શકે. એમણે મને કહ્યું છે કે તારા મિત્ર
પણ તું જ છે અને તારા શત્રુ પણ તું જ છે.

વાતપર્ય એ કે મિત્ર એજ હોય છે કે સંકટ સમયે
કામ આવે. જમણ મહારાજે કહેલાં દશાતમાં પ્રધાન પર
લૌકિક સંકટ હતું. એથી લૌકિક મિત્રે સહાયતા કરી,
પરંતુ પારલૌકિક સંકટ સમયે લૌકિક મિત્ર સહાયતા
નથી કરી શકતો. એ વખતે પોતાનો આત્મા જ પોતાને
સહાયતા કરી શકે છે. કેમકે પરલોકમાં એનો મિત્ર
એજ છે, ખીજો નથી. આત્મા પોતાનો મિત્ર બનીને,
પોતાની સહાયતા ત્યારે જ કરી શકે છે કે જ્યારે તે
પોતાની મિત્રતાનું કાર્ય કરનાં હોય સંકટ સમયે સહાયતા
કરે એ મિત્ર છે અને જે સંકટ સમયે કામ ન આવે,
પરંતુ સંકટ વખતે ર. ને શત્રુ છે

સારાં કામમાં લાગેલો આત્મા, પોતાનો મિત્ર તથા સુપ્રતિષ્ઠ છે અને પોતાં કામમાં લાગેલો આત્મા પોતાનો શત્રુ તથા દુષ્પ્રતિષ્ઠ છે. દાખલા તરીકે, એક માણસે પોતાના કાનોથી શાસ્ત્રશ્રવણ કર્યું અને બીજાએ વેશ્યાનું ગાયન સાંભળ્યું. એ બંનેમાંથી શાસ્ત્રશ્રવણ કરનારો આત્મા પોતાનો મિત્ર તેમજ સુપ્રતિષ્ઠ બન્યો, અને વેશ્યાનું શૃંગારરસપૂર્ણ ગાયન સાંભળનાર આત્મા પોતે પોતાનો શત્રુ તેમજ દુષ્પ્રતિષ્ઠ બન્યો.

આત્માને પ્રાપ્ત થયેલાં ઇન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિનાં સાધનોથી બંનેય પ્રકારનું કામ કરી શકાય છે. અર્થાત્ એવું સરસ કામ પણ કરી શકાય છે કે જેનાથી આત્મા પોતાનો મિત્ર અને સુપ્રતિષ્ઠ (આમરૂદાર) બને અને એવું ખૂર્ચ કામ પણ કરી શકાય છે કે જેનાથી આત્મા પોતાનો શત્રુ તેમજ દુષ્પ્રતિષ્ઠ બને. ઇન્દ્રિય, મન, અને બુદ્ધિનાં કાર્યો પરથી જ આત્મા, મિત્ર, શત્રુ, દુષ્પ્રતિષ્ઠ સુપ્રતિષ્ઠ અને સનાથ અથવા અનાથ બને છે.

સનાથ બનેલી વ્યક્તિને કદી દુઃખ કે કષ્ટ તો થતું જ નથી. સાંસારિક મનુષ્યો જેને ધોરાતિધોર કષ્ટ સમજે છે, એવા કષ્ટોના સમયે પણ સનાથ બનેલ વ્યક્તિ હસતો જ હોય છે. શરીરમાંથી આમડી જેવ્વી લેવામાં આવતાં પણ સનાથ બનેલી વ્યક્તિને દુઃખ નથી થતું. એ તો એમજ સમજે છે કે આ બધું મેંજ મારે લીધે કર્યું છે. એમાં મુખ કે દુઃખ માનવાની કંઈ જાણત છે! મુખદુઃખ

અનાથ નિર્દય.

થી, દુઃખ વખતે દાવાથી અને મુંઝવણ વખતે દુઃખથી
કરે લાગે છે; કેમ જ એ અનાથના વધારવાનું અવકાશ
માં પ્રવેશવાનું કારણ છે. હું અનાથ ત્યાં જ છું
પરે દુઃખના સમયે પણ હાંસી રહું! દુઃખને પણ
આનવાથી તથા દુઃખના સમયે પણ હમતા કહેનાથી
માની રહીશ્હી અનાથના પણ દૂર થયો. આ પ્રમાણે
જ કરીને, અનાથ બનેલ બ્રહ્મા મુન્યુ સમયે પણ
જો રહે છે, દુઃખી નથી બનતો. એ બાંધે છે કે કોઈ
સમયે દાવાથી કાંઈ લાભ નથી, પરંતુ એમ કરવું
તો આત્માને અનાથ બનાવવા જેવું છે. તેને એ વાત
વિશ્વાસ રહે છે કે આત્મા અને શરીર, તલવાર અને
શાનની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન છે. હું 'આત્મા' છું, શરીર
થી. શરીરને બધે કોઈ ગમે તેટલું કદ આપે, પણ
થી માફ કાંઈ બગડતું નથી. હું તો મલી જ છું, જેને
કાંઈ કદ આપી જ શકતો નથી. મૃત્યુ પણ માફ કાંઈ
મનાવી શકતું નથી; કેમકે હું અમર છું. અનાથ બનેલ
બ્રહ્મા ગીતામાં કહેલા નીચેના શ્લોકને તદન વ્યાજબી
માને છે. ગીતાનાં ૨૯મું અધ્યાયમાં કહ્યું છે:—

નેનં કિન્દગિત શ્ચાણિ, ક્ષેનં વદતિ પાવકઃ ।
ન ચૈનં ફલેદયન્ત્યાપો, ન શોવયતિ મારુતઃ ॥

અર્થ:—અનાથ પાવકોડય, મફલેવોડયોડય પવ ચ ।
નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુ, સ્વલોડય સનાતનઃ ॥

અર્થ:—આ આત્મા શબ્દથી કાંઈ ચક્રતો નથી તેને અમિ
જાણી શકતો નથી, ને પાણીથી પવનથી શકતો નથી અને તેને કદ

સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ
સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ
સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ સનાથ

અનાથતાને અટકાવે. અનાથ વસ્તુ એ અનાથતાને
સમજાવે તે મુજબ અનાથ વસ્તુ એ છે. જે અનાથતાને
અટકાવે. તે મારે તે કહેવું મને મનાવે. તે મારી
કાંઈથી અવગણના નહીં. તે મારે-કહેવારે નહીં તે મારે
(ફર) રહે છે.

બીનાના રૂપમાં અધ્યાત્મમાં મુજબ છે કે

સમઃ શયો ન મિત્રો ન, તથા માનાપમાનયોઃ ।

શીતોગ્ન મુલ દુઃસ્વેપુ, મમઃ મમ વિતર્કિતઃ ।

તુલ્ય નિદ્રાસ્તુતિમાંની, મન્નુદા મનદેહનિલ ।

અર્થાત્—જે મુજ, મિત્ર, માન, અપમાન, સુદૃઢ, મમતા અને
મુખ તથા દુઃખમાં સમાનતાવ રાખે છે, જે વાસ્તવ રહિત છે,
જે નિદ્રા સ્તુતિમાં સરખીત આવના રાખે છે અને જે બીની
(મનઃશીત) છે, તથા સમયપર જે આવી મને તેમાં સંતોષી છે.

એ, સનાથ બનેલી વ્યક્તિનાં લક્ષણ છે. આ લક્ષણોથી જ
સનાથ વ્યક્તિ ઓળખી શકાય છે.

જો કે સનાથી મુનિનો ઉપદેશ સાંભળીને, રાજ્ય
શ્રેણિક, અનાથતા દેનાર વસ્તુઓનો ત્યાગ ન કરી શક્યો,
પરંતુ તેની એ શ્રદ્ધા અવશ્ય થઈ કે એ વસ્તુઓ અના-
થતા દેનારી છે, અત્યાર મુધી તે, એ વસ્તુઓને સનાથ
બનાવનારી માનતો હતો. મનુષ્ય જન્મને, લોગને અર્થે જ

દેવતા દેવો અને મંથનને. મનુષ્ય જન્મને કુરુવે. ૧
 અને અપમાન મમજને. દેવો. પરંતુ દેવે તેની પ્રદા
 નેની વિરુદ્ધ થઈ ગઈ છે; દેવે તે એ વસ્તુઓનાં વાસ્ત-
 વિક રૂપને મમજવા લાગ્યો છે. દેવે તેની પ્રદા શુદ્ધ
 બની ગઈ છે.

શાસ્ત્રકારોનું કથન છે કે કલ્યાણ સાધવામાં, પ્રદા
 શુદ્ધ હોવાની જરૂર છે. પ્રદા પ્રનામે આવરણ કરવું કે
 ન કરવું તે પાતપાનાની શક્તિ પર નિર્ભર છે; પરંતુ
 પ્રદા તો શુદ્ધ જ હોવી જોઈએ. પ્રદા શુદ્ધ હોવાથી કદાચ
 પરિસ્થિતિને આધીન બની, કોઈ જોડાં કામમાં પ્રવૃત્ત
 થવું પણ પડે; તો શુદ્ધ પ્રદાવાળો એ કાર્યને જોડું જ
 સમજશે, અને શુદ્ધ પ્રદાના અભાવે, તે જોડું કામ પણ
 ચાલું લાગશે. જે માણસ જોડાં કામને જોડું જ સમજે
 છે, તેનાથી તે જોડું કામ કોઈ વખત છૂટી શકવાનો
 સંભવ છે, પરંતુ જે જોડાં કામને જોડું જ સમજતો
 નથી, તે તેને કેમ છોડી શકશે? શુદ્ધાચરણ કરવું, એ
 દરેકની શક્તિ ઉપરની વાત છે. પ્રત્યેક માણસ એવું
 કરવામાં સમર્થ નથી હોઈ શકતો, પરંતુ શુદ્ધ પ્રદા
 દરેક માણસ પાસે હરી શકે છે. શુદ્ધ પ્રદા હોવાથી,
 શુદ્ધાચરણ સુરકેલ નથી મનાતું, પરંતુ અશુદ્ધ પ્રદા
 હોવાથી, શુદ્ધાચરણ સુરકેલ છે. અને તે વ્યવહાર
 દૃષ્ટિએ કોઈનામાં શુદ્ધાચરણ હોય, તોપણ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી
 તો તે અશુદ્ધાચરણ જ છે. એ કારણે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

શ્રદ્ધા પરમ દુલ્લભા ।

અર્થાત્:—શ્રદ્ધા થવી એ ખડુ દુર્લભ છે.

રાજા શ્રેણિકની શ્રદ્ધા અત્યાર સુધી અશુદ્ધ હતી, પરન્તુ હવે તે શુદ્ધ થઈ ગઈ. આ શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી-સંયમ ન લઈ શકવા છતાં પણ, રાજા શ્રેણિકે તીર્થંકરગોત્ર બાંધી લીધું. એટલા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે શુદ્ધ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી ઉચિત તેમજ જરૂરી છે. જ્યાં સુધી શ્રદ્ધા શુદ્ધ ન હોય, ત્યાં સુધી ગમે તેવો ઉંચો ધર્મ હોય, તે પણ તે પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, પરન્તુ શુદ્ધ શ્રદ્ધા થવાથી ઉંચા ધર્મને પ્રાપ્ત કરવો એ કોઈ મુશ્કેલ કાર્ય નથી.

આત્માને આ સર્વોત્તમ મનુષ્ય શરીર, મહાપુણ્યથી સાંપડ્યું છે. આ શરીર પ્રાપ્ત થયાં પહેલાં, કોણ જાણે આ આત્માએ કેટકેટલા શરીર ધારણ કર્યા હશે ! અને કોણ જાણે કેટકેટલાં કષ્ટો સહન કર્યા હશે ! અનંત કાળ સુધી, જુદાં જુદાં શરીરો ધારણ કર્યા પછી આ આત્માને આ શરીર પ્રાપ્ત થયું છે.

આ મનુષ્ય શરીર કેવું ઉત્કૃષ્ટ છે એ વાત અત્યારે જ માલમ પડે કે જ્યારે એની તુલના બીજા જીવના શરીરની સાથે કરવામાં આવે. કોઈ વસ્તુની વધારે કિંમત ત્યારે જ સમજાય કે જ્યારે તે વસ્તુ અન્ય વસ્તુઓની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ સાબીત થાય. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય શરીરની વિશેષતા પણ ત્યારે જ જાણી શકાય કે જ્યારે તેની તુલના પશુપક્ષી

અનાય નિબંધ.

૧) શરીર માં કદી જેવામાં આવે. એમ નો આં ૧.
 કાન. રંગરે પશુને પશુ હોય છે, અને મનુષ્યને પણ
 છે, ગરકે મનુષ્યની અંધારાંવે પશુને આંખ, નાક,
 કિ મોટાં હોય છે, નાપાનુ પશુ-શરીરની અંધારાંવે
 પશુ શરીર મોટું કરે છે; કેમકે પશુમાં વિવેક નથી.
 તે શરીર કે પશુની ઇન્દ્રિયો વિવેક ન્દિત છે, પરંતુ
 પિમાં વિવેક છે, મનુષ્યનું શરીર અને તેની ઇન્દ્રિયો
 વેક ન્દિત છે. વિવેક અથવા જ્ઞાનાના તાત્ત્વ જ્ઞાનિનો
 સાર કરી શકવાની શક્તિ હોવાથી, મનુષ્યશરીર, અન્ય
 થાં હોવાના શરીરથી ઉત્કૃષ્ટ માનવામાં આવે છે. એવું
 ઉત્કૃષ્ટ શરીર મળવું, એ જોઈતાં પુણ્યની વાત નથી!

મનુષ્ય શરીર મળવું એ જોઈતાં પુણ્યનું કાળ તો છે જ;
 કેવું સ્વાસ્થ્ય તેમ જ સર્વાંગ સંપન્ન મનુષ્યશરીર મળવું
 એ તો વળી વધારે-મહા પુણ્યનું કાળ છે. કેમકે મનુષ્ય
 શરીર ખામીને પણ, ઘણાં લોકો આંધળાં, ગંદરા, મુંગા કે
 લંગડાં હોય છે. ઘણા મનુષ્યો જન્મથી ગાંઠા, બુદ્ધિહીન
 અથવા બીજા કોઈ રોગોથી વેશાયલા હોય છે. જો એવા
 લોકોમાં પુણ્યની ખામી (કમી, જોડ) ન હોત, તો એમને
 આવા પ્રકારની જોડ કેમ હોત? એમનામા પુણ્યની ખામી
 છે, સ્વસ્થ તેમ જ સર્વાંગ-સંપૂર્ણ મનુષ્યની અંધારાંવે, ત્યાં
 દેહલાક જોઈતાં પુણ્યવાન છે, ત્યારે તેઓ અંગહીન અથવા
 રોગી છે એ પ્રમાણે પશુ-શરીરની અંધારાંવે મનુષ્યશરીર
 ઉત્તમ છે અને અસ્વસ્થ તથા અંગહીન મનુષ્યશરીરની

અપેક્ષાએ સ્વસ્થ તેમ જ સર્વાંગ સંપૂર્ણ મનુષ્ય-શરીર મહદ્ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયું છે, એ વાત સ્પષ્ટ છે.

હવે જોવાનું એ છે કે, એવું સર્વોત્તમ મનુષ્ય શરીર પામીને શું કરવું જોઈએ? જે તેને ખાવા-પીવામાં અથવા વિષય ભોગમાં જ મશગૂલ રાખવામાં આવે, તોપણ તેને ઉત્કૃષ્ટ માનવાનું કોઈ કારણ રહેતું નથી. કેમકે કાર્ય તો પશુ-શરીરથી પણ થઈ શકે છે. બલકે આ વિષયમાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ પશુ વધારે મોટાં હોય છે. એટલા માટે ખાવા પીવામાં અથવા દુર્વિષયોનાં ભોગમાં રાચવાનાં કારણે મનુષ્યશરીર ઉત્કૃષ્ટ માનવામાં આવતું નથી. મનુષ્ય શરીર એટલા માટે ઉત્કૃષ્ટ માનવામાં આવે છે કે આ શરીર પામીને, આત્મા પોતે પોતાને સનાથ બનાવી શકે છે, જન્મમરણથી મુક્ત કરી શકે છે, અને દુઃખોનો અંત કરીને અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આમ ન કરતાં, જે મનુષ્ય-શરીરને સાંસારિક વિષય ભોગોમાં નાખી દીધું, તો તો આ ઉત્કૃષ્ટ શરીર દ્વારા એ કામ કર્યું કે જે કામ નિઃકૃષ્ટ (અધમ, હલકાં) માનવામાં આવતાં પશુ પક્ષીઓનાં શરીરમાં પણ નહોતું કરવામાં આવ્યું. પશુ-પક્ષીઓનાં શરીરમાં તો આત્માએ શુદ્ધ પરિણામ રાખવાની એ કરણી કરી કે જેથી આ મનુષ્ય શરીર મળ્યું. પરંતુ મનુષ્ય શરીર મેળવીને, દુર્વિષય ભોગમાં પડી રહેલો આત્મા, એ કરણી કરી રહ્યો છે કે જેથી નરક-નિગોદમાં જઈ પડે.

મનુ કહ્યું છે કે જો કોઈ પુરુષ પોતાના પુત્રને એક જ સમયે, માતાપિતાનો ન હોય તો અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. તે સંબંધે મનુ કહે છે કે પુત્ર પુત્રીને મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે.

અનાથી મુનિએ, પેલુંક કહ્યું છે કે જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે. આથી જો કોઈ પુત્ર પુત્રીને એક જ સમયે મનુષ્ય તરીકે ગણાય છે તો તે અન્યાય અને અનાથતા ગણાય છે.

આ બીજી અનાથતા એટલે સંયમ લીધા બંધા પત્નિ આવનારી અનાથતાનું વર્ણન અનાથી મુનિ કયા ઉદ્દેશથી કરે છે. એક ઉદ્દેશ તો સંયમી કોઈને સાવધાન કરવાનો છે. એમને એ બતાવવાનું છે કે તમે અનાથતામાંથી નીકળવા માટે જ, સંસારવ્યવહાર ત્યાગીને સાધુ બન્યા છો, પરંતુ જો તમે સાધુતાના નિયમોનું પાલન ન કરો, સાધુ-નિયમો પાળવામાં અસાવધાનીથી કામ લીધું, અથવા જે પદાર્થોને ત્યાગીને સંયમ લીધો છે, તેનાથી ફરી પ્રેમ કર્યો, તો જે અનાથતાથી નિવર્તવા માટે સાધુ થયા છો, તેનાથી પણ વધુ અનાથતામાં પડી જશો.

જીવન-નાવને તેમના વિશ્વાસ પર છોડી દે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આચારવિચારથી એ વિશ્વાસ ન કરી લેવામાં આવે કે-આ જરેખર સનાથ છે, તે પહેલાં પોતાનો આત્મા તેમને સોંપી દેવો, એ કેવળ અંધ શ્રદ્ધા-અંધપૂજા છે. સંયમીને પોતાના ગુરુ એટલા માટે માનવામાં આવે છે કે તેઓ, સાંસારિક બંધનોને ત્યાગીને સનાથ બન્યા છે, પરંતુ જરેખર તેમણે સાંસારિક બંધનો ત્યાગ્યા છે કે નહિ, જે સંયમમાં દીક્ષિત બન્યા છે, તે તેના નિયમોનું પાલન કરે છે કે નહિ, તે જાણવું જરૂરનું છે. એ ઓળખાણ માત્ર વેશથી નથી થઈ શકતી. વેશમાં તો સનાથ અને અનાથ એવા બંને પ્રકારના લોકો રહે છે. વેશધારી પરંતુ અનાથ સંયમીને પોતાનો આત્મા સોંપી દેવાથી, લાલને બદલે હાનિ થાય છે. સનાથ અને અનાથ વેશધારીની ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ શકે છે, અનાથ વેશધારીના મુખ્ય લક્ષણો કયાં છે, એ વાત બધા લોકો નથી જાણતા. સનાથી મુનિ, આ પ્રકારના અનાથ લોકોની ઓળખાણ કરાવવા માટે જ, આ બીજી અનાથતાનું વર્ણન કરે છે.

આજકાલ, સાધુવેશ રાખીને અસાધુતાના કામ કરનાર લોકોની ખોટ નથી. સનાથ મુનિએ આ બીજી અનાથતાનું વર્ણન લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વે કર્યું છે, એથી સ્પષ્ટ છે કે એવા લોકો એ સમયે પણ હતા. તુલસીદાસજીએ પણ, એવા લોકોનાં લક્ષણો બતાવીને એમની નિંદા કરી છે એમણે કહ્યું છે કે:—

અન્ય સંનિપૂર્ણ.

પરંતુ ક્રિષ્ણકાંડ કુદરતી, કુર્વેત્ત ચ મ દેવ મનાડે ૧
 કે બહુ કુદરતી મનાડે. ક્રિષ્ણ કુદરતી મનાડે કાલકે ૨
 નેત્ર. — ક્રિષ્ણ કુર્વેત્ત મનાડે જન્મનરતી ૩ કે કો કાલ નેત્ર
 ને કો કો, અને નેત્ર કોમની કાલે કે નેત્ર.
 ૪ બહુ કુદરતીની પાત્ર કાલ કે નેત્ર નેત્ર કાલની
 મે જાની કહે કે.

પાપર્ષ એ કે મુનિચંદ્રમા એવા ક્રિષ્ણની પાત્ર પાત્રી
 કે જે માત્ર કુદરતીની પાત્ર અપાપુત્રાના કાલ કે
 એક જ પેઢામાં અને પ્રકાશની વ્યક્તિ રહે કે એવી
 પ્રાપ્ત પાત્ર મુદ્દેલ જાની જાત કે એવી એવાપાત્ર
 જવા માટે જ, મનાવી મુનિ આ બીજી અનામતાનું
 રૂપ કે.

આ બીજી અનામતાને મુગ્ધાવી, એ પાત્ર જનતાનું
 રૂપ કે. એવી મુગ્ધ લાલ તે એ કે કુચુર, સફુરનો
 રૂપ થઈ જાય છે. આ વેશધારી, ખરેખર નિર્મલ
 મનો અનુયાયી-નિર્મલ ધર્મનું પાલન કરનાર છે કે
 રહે, એ માત્ર પદી આવે છે. આ વાત માત્ર પદનારી,
 જનતા અનેક કાનિઓથી પણ બની જાય છે ઉદાહરણ
 મધ્ય:—એક વ્યક્તિ સાધુ વેશધારી છે, એ વ્યક્તિ આચરણ
 એકને નહિ. પણ કેવળ વેશ એકને એનો વિશ્વાસ કરવામાં
 આવે, એવી તેના દ્વારા કોઈ પણ સમયે ધન, જન,
 પ્રતિષ્ઠા અને ધર્મની કાનિ થાય છે. એ વેશની સાથે જ
 તેના આચરણ વિશે પણ વિશ્વાસ કરી લેવામાં આવે, તો

ભાથે નિર્બળિય.

■ યિ જગાદેવા નિયા, તમાગચિત્તો નિહુતો સુજોતિમં ।
 ગદિયાજયો જદા, સીવન્તિ યમે વહુયાયગતરા ॥૨૮॥
 :-હે દુઃખ! એક અનાથપાત્ર ખીન્નું છે તે તમે રિયર
 મેયો. સનાથ જનાવનાર નિર્મન્ય-ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ
 તર સુખ્યો પતિત થઈ નવ્ય છે અને નિર્મન્યપણામાં
 મિ છે.

નાથી મુનિ કહે છે-હે રાજા! નિર્મન્ય ધર્મ, યત્રો
 પણ પાળવામાં આવે છે. એને કાયર લોકો પાળી શકતા
 હતાં પણ કાયર મનુષ્યો, નિર્મન્ય ધર્મ સ્વીકારીને,
 ર, કુદુષ્ણ સંચાર આદિ છોડી પણ દે છે, સંયમીનો
 પણ પહેરી લે છે, સ્નેહરણ તેમ જ મુખવસ્ત્રિકા
 ઇં પણ ધારણ કરી લે છે અને પછી કામના પૂરી ન
 થી સાધુપણામાં દુઃખ પામે છે.

કેટલાક લોકો કષ્ટિક આવેશમાં, સનાથ જનવાની
 વૈક ભાવનાથી પ્રેરાઈને, સંયમ લઈ લે છે. કેટલાક,
 ચાર વ્યવહારનો ભાર ચૂકવ ન કરી શકવાના કારણે,
 માધુ જાવાની અશક્તિને કારણે સંયમ લઈ લે છે. કેટલાક:-

‘નારી મૂઠું ગૂંચ સંપત્તિ નાચી ।

મૂંડ મુગ્ધ બને સન્યાસી’ ।

એ પ્રમાણે એટલે સ્ત્રી, સંપત્તિ આદિ નહિ ધરામી,
 સંયમી જની વ્યય છે કેટલાક, સાધુઓની પ્રતિષ્ઠા દેખીને,
 એની જ પ્રતિષ્ઠા જોળવવાને માટે સાધુનાં વેશ પહેરી દેવે
 છે એ પ્રમાણે પણ કાયર મનુષ્યો જુદા જુદા કારણોથી

સંયમનો સ્વીકાર તો કરે છે, પરન્તુ વસ્તુતઃ તેઓને સાચો વૈરાગ્ય હોતો નથી. આકાંક્ષા વિના, સંયમ લેવાની ભાવના નથી થતી. સનાથ બનવાનો પરિપક્વ વિચાર નથી થતો, એટલા માટે સંયમમાં દીક્ષિત થયા પછી તેઓ પશ્ચાતાપ કરે છે, સંયમમાં કંઈનો અનુભવ કરે છે, અને કીચડમાં ફસાઈ પડેલા હાથીની જેમ દુઃખી થાય છે. એવા માણસો વીર નહિ પણ કાયર છે. સંયમ લઈને સંયમમાં દુઃખ માનવું એ એવી કાયરતા છે કે જેવી કાયરતા ઘરમાંથી લડાઈને માટે બહાર નીકળીને પછી મરી જવામાં, અને ઘરમાંથી સતી થવાને નામે જીવતાં બળી મરવા માટે બહાર નીકળીને પછી અગ્નિમાં બળી જવાનો ભય રાખવામાં રહેલી છે. જેવી રીતે લડાઈને માટે ઘરમાંથી નીકળેલો, મૃત્યુનો ભય ન કરવાથી જ લોક-વ્યવહારમાં શૂરવીર મનાય છે, તેવી રીતે સંયમ લઈને તેમાં દુઃખ ન માનતાં સુખ માનનાર જ શૂરવીર ગણાય છે.

રાજન્! સંયમ લઈને પછી સંયમમાં દુઃખ માનનાર વ્યક્તિ કોઈ તરફનો રહેતો નથી. નથી તો તે સંસાર-વ્યવહારનો રહેતો, કે નથી તે સંયમનો રહેતો. તેની દશા ઘોળીના કુતરા જેવી રહે છે-કે જે નથી ઘરનો રહેતો કે નથી ઘાટનો રહેતો. એજ પ્રમાણે સંયમ લઈને પછી સંયમમાં દુઃખનો અનુભવ કરનાર વ્યક્તિનું જીવન સંસાર અને સંયમ એ બેની મુઝવણમાં જ વીતી જાય છે. નથી તે અસંયમીયે રહેતો, કે નથી તે સંયમ લઈને સનાથ

નનાથ નિબંધ.

નો. તે સંસારની અનાથતાથી નીકળીને, ખીજી
 ૫માં પડી જાય છે. જે અસંયમની અનાથતાથી
 સંજ્ઞા હોય છે.

પર લોકો, સંયમ લઈને તેમાં સાંસારિક સુખોની
 કરે છે, તેઓ આરાં સારાં લોચન, માન, પ્રતિષ્ઠા,
 આરાં વગાદિ ઇચ્છ્યાં કરે છે. અને બ્યારે તે મજતાં
 , ત્યારે તેઓ અંયમમાં દુઃખ માને છે. જો કે સંયમ
 વખતે, સાંસારિક સુખોને ઇચ્છી લીધાં છે, પણ કાયર
 એ સંયમમાં સાંસારિક સુખ ઇચ્છે છે. અને તેને
 નિવા માટે તેઓ પોતાના સંયમના ક્યેયને બૂઝી જાય છે.
 એ જો ધ્યાન નથી રહેતું કે અમારું ક્યેય શું છે?
 એ કંઈ લાવનાથી ભગૃત થયા હોજી અને સંયમ લેવી
 ખતે અમારો ઉદ્દેશ શો હતો? તે લોકો જોકે તરફ તો
 સાંસારિક સુખ પણ લોગવવા ઇચ્છે છે અને ખીજી તરફ
 સાધુપણની માન પ્રતિષ્ઠા પણ ઇચ્છે છે. અથવા જો પણ
 ઇચ્છે છે કે અમને કોઈ અસંયમી પણ ન કહે, પરંતુ
 સંયમી માનીને બધા અમારી પૂલ-પ્રતિષ્ઠા કરે, અને જો
 પણ ઇચ્છે છે કે અમને સંસારનું સમસ્ત સુખ પણ મળે.
 એને માટે તેઓ, પ્રત્યક્ષમાં તો સાધુનો વેશ રાખે છે
 અને પરોક્ષમાં, સાંસારિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય
 કયાં કરે છે તથા સાંસારિક સુખ ન મળવાથી, પોતે
 પોતાને દુઃખમાં પડેલા માને છે. જો કે તેઓ સાંસારિક
 સુખ ગ્રેજી પણ જો છે, તોપણ તેમને દુઃખો પેરી ન

ક્યાં હોય છે. એમને એમનાં જ કામ કરવા હોય છે કે. અમારા આ અનાથ-અનાથ કુટુંબની કેટલી જાણ થઈ ગઈ નથી? જો કે પ્રકારમાં જાણી જાય, અને નિરક્ષર બની જઈશું. આ આશંકાઓ (અનિશ્ચયો) તેમજ અમારા ક્યાં કરે છે કે અમે સંયમ સા માટે કીધો? અમારી સંયમનો પ્રેમ પણ ત્યાંથી દેવાનું નથી મળતું, એનું કરવામાં અપમાન લેવા જ નિહાળે જાય રહે છે. આ પ્રકારના કાયર માણસો સંયમને દુઃખ માને છે અને સંયમની પતિન પણ થઈ જાય છે.

હવે અનાથી મુનિ, પતિન સંયમીનાં સમજાવતાં છે. અને એ ગતાવે છે કે કાયર મનુષ્યો, સંયમ લઈને, પણ, અસાધુતાનાં ક્યાં ક્યાં કાયો કરે છે તે કહે છે—

જો પવ્યહૃત્તાણં મહાવ્યયાદું, સમ્મં(ચ) નોં જ્ઞાસ્યદ્ પમાયા ।
અનિગ્ગહપ્પા ય રસેત્તુગિદ્ધે, ન મૂલ્લઙ્ગો છિદ્ધં વંધણં સે ॥૩૨॥

ભાવાર્થ:—જે લોકો, સંયમ લઈને પણ, પંચમહાવ્રતને પ્રમાદ વથા સમ્યક્ પ્રકારે સ્પર્શીને પાલન કરતાં નથી, તેઓ પોતાને સંયમમાં રાખી શકતા નથી તથા રસલોભી બન્યા છે, તેઓ સંસાર અંધનું મૂળ-રાગદ્વેષનું હેતુ કરી શકતા નથી. એટલે સંસારમાં તેઓ જન્મ-મરણ કર્યા જ કરે છે.

અનાથી મુનિ કહે છે—રાજા ! નાથ બનવા માટે ઊડીને પછી અનાથતામાં પડનાર કાયર લોકો, સંયમને તો ધારણ કરી લે છે, પરંતુ સંયમમાં જે પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે, તેનું રૂઢી રીતે પાલન કરતા નથી,

સેનાપતિનાથ નિર્ણય.

પરંતુ મને સામવામાં પ્રનાદ કરે છે તે કે મને
કેવળાદિ છેલ્લીને નિયમ તેની જાણે, પરંતુ મને
પ્રનાદની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, છતાં ને કાયર કોઈકો કોઈકો પાતાની
પ્રતિજ્ઞા બુદ્ધી વધારે છે જાણતા તેની કોઈકો કરે છે.

મનુષ્ય તેની જાણે, જે પાંચ મહામતોની પ્રતિજ્ઞા
કેરવે છે, તેમાં પાંચ મહામત "અહિંસા" છે અહિંસા મહા-
મતનું પૂર્ણ રીતે પાલન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તન, મન
અને વચનની છ કાયના છવામાંથી, કોઈ પણ જગતની
પણ કરવાની હિંસા ન કરવામાં આવે. આ મહામતની
રક્ષા માટે, મનુષ્યપારી મનુષ્યો, આરંભને સંધ્યા ત્યાગી,
નિસંધ્યા બને છે. તેઓ કોઈપણ પ્રકારનો આરંભ નથી
કરતા. હવા, સમા, વસા, અક્રોધ વગેરેનો સમાવેશ
(સમ-આરંભ) આ હિંસાની રક્ષા માટે, એ સમુદાયનાં
પાલનનું બહુ જ બારીકાઈથી ધ્યાન રાખે છે.

પ્રનાદી મુનિ કહે છે—હું સજન! કાયર મનુષ્યો
અહિંસા મહામતનાં પાલનની પ્રતિજ્ઞા તો કરે છે, પરંતુ
તેઓ અગ્નિ, પાણી વગેરેનો આરંભ પણ કરે છે. લોકો
માથે લલક-ઝગલ, તેમ જ નિર્હયતાનો વ્યવહાર પણ
કરે છે, સમાને પાસે પણ આવવા હેતા નથી અને વાત
વાતમાં ક્રોધ કયાં કરે છે. એવું કરનાર અહિંસા મહા-
મતનું પાલન કરતા નથી. અહિંસા મહામતનું પાલન
કરનાર, પાતાની પ્રતિજ્ઞાને કદી પણ ન ભૂલે, પરંતુ એ
જાણ રાખે કે હું અહિંસા મહામતનો સ્વીકાર કરીને

મેમાં પ્રવર્જિત થયો છું. મેં મંસારના સમસ્ત જીવોને
મિત્ર માન્યા છે. પછી કોઈ જીવની હિંચા કેમ
કોઈ જીવનાં શરીરને કે મનને કેમ દુઃખ દઈ! કોઈના
કેમ ક્રોધ કરે! એમ કરવાથી હું અહિંસા મહાવ્રતનો
ક્ષન કરનાર કેમ રહી શકું?

રાજન્! અહિંસા મહાવ્રતનું પાલન કરનાર, કો
જીવ જીવને પણ દુઃખ દેતો નથી, અને પોતાના કામ માટે
પણ દુઃખી કરતો નથી. એવી વ્યક્તિને, લલ્લે કોઈ મારે,
ગાળો દે, અપમાનિત કરે, અને ઘોર કષ્ટ આપીને પ્રાણ
પણ હરે, તોપણ તે પ્રસન્ન જ રહે છે. પોતે પોતાને
દુઃખમાં તો માનતો જ નથી, પ્રતિહિંસા કે વૈર-વિરોધની
ભાવનાને હૃદયમાં આવવા જ દેતો નથી. એવે વખતે
અહિંસાપાઠી વિચારે છે કે આ માણસ જે મારી રહેલ
છે, ગાળો આપી રહેલ છે, તે પોતાના આત્મસ્વરૂપને
જુલ્મીને પતિત બની રહ્યો છે, તથા હિંસા કરી રહ્યો છે. તે
જીવને દુઃખ આપનાર, પોતાના આત્માની અધોગતિ કરી
જ, જીવને દુઃખ દે છે. જો તેનો આત્મા ઉદ્ધર્વ (જિંચા)
દશાએ હોત, તો તે આવું કરત જ શા માટે? તેનામાં
કોઈદાદિ દુર્ગુણ હયાતિ ધરાવે છે, તેથી જ તે આવું કરી રહ્યો
છે. જો તેની સાથે હું પણ એવું જ કરવા માગું, હું પણ
મારા આત્માને દુઃખી કરું, હું પણ મારામાં વૈર-વિરોધ
અથવા ક્રોધ લાવવા દઉં, તો હિંસા કરનારમાં અને
હું-અહિંસાના પાલન કરનારમાં અંતર શું રહ્યું! પછી

ક્રીમાત્ર પ્રત્યે મિત્રતાનો શો વ્યવહાર કર્યો ! મને
 દેવોને નામે, તે પોતાના આત્માને દુઃખી કરી રહ્યો
 હું પણ એની જ જેમ મારા આત્માને દુઃખી કરું,
 ને એ દુઃખ માની રહ્યો છે તેને જ હું પણ દુઃખ
 તો હું અનાથ શાનો ? પછી તો હું પણ એની જ
 ! અનાથ થયો. આ પ્રકારનો વિચાર રાખી, અહિંસા
 મનનું પાલન કરનાર, માટે પણ દુઃખી નથી થતો,
 કોઈ બીજાને પણ દુઃખી નથી કરતો. તે તો પ્રત્યેક
 માં આનંદિત જ રહે છે. કાયર લોકો, અહિંસા
 મનના પાલનની પ્રતિજ્ઞા લઈને પણ, એનાથી બિલકો
 ત્યાર કરે છે, તે લોકો પ્રગટ કે અપ્રગટ હિંસા કરે
 . પરંતુ પોતાની કાયરતા છુપાવવાને માટે, એ હિંસાને
 પુ અહિંસાની જ અંતર્ગત બતાવે છે. અને એ રીતે
 માટે પોતાને, અહિંસક બતાવે છે.

સંયમ લેતી વખતે, સ્વીકારેલાં પાંચ મહામત પૈકી
 પ્રથમ મહામત 'સત્ય' છે. આ સત્ય મહામતનું સંપૂર્ણ
 પાલન ત્યાંજ થાય છે કે જ્યારે મન, વચન અને કાયાથી
 અસત્યનો ત્યાગ કરવામાં આવે. સત્ય મહામતધારી, કોઈ
 દિવસ અથવા કોઈ પ્રકારની સ્થિતિમાં અસત્યનો પ્રયોગ
 નથી કરતો. ભય, ક્રોધ, હાસ્યાદિને વશ બનીને પણ
 અસત્ય નથી બોલતો. સંયમમાં પ્રવર્તિત થવેલ જ્યોતિ
 અસત્ય તો બોલતી જ નથી, પરંતુ એવું સત્ય પણ નથી
 બોલતી કે જેને કોઈ બીજાને દુઃખ પહોંચે.

સત્તાથી સુનિ કહે તે—કારણે કારણ માનુષી પાંચે
કરેને પણ આ સત્તા મનનું પાત્રન નથી કમળ પાંચે
કામમાં અસંખ્યને આપણે પરચનાં તેમજ પેદા પણ નથી
અકલ્યાણા. અને એવું કરેને પણ પેદા પાત્રને મન
મદામનનું પાત્રન કરનાર પ્રકારેન કરે છે.

ત્રીજા મદામન 'અદત્તાકાન' નિર્વાણ છે. કોઈ પણ
બંધે કોઈના અધિકારમાં દિવર કે ન દિવર, પણ કોઈની
આખ્યા વગર કોઈ એ અદત્તાકાન છે. ત્રીજા મદામનનું
પાત્રન કરનાર એવી કોઈ પણ વસ્તુ મદાન નથી કરેલા,
કે જે કોઈની તરફથી આપવામાં આવી ન હોય. તેને જ
સ્તાપરની ધૂળની જરૂર પડે તો પણ તે કોઈ ને કોઈની
અનુમતિથી લે. તે વિચાર કર્યો કે 'અંચારની તમામ
વસ્તુઓ ઉપરથી હું મારા અધિકાર ઉઠાવી ચૂક્યો છું'
મારા અધિકારમાં માત્ર એજ વસ્તુઓ છે કે જે અંચમની
રક્ષાને માટે જરૂરી છે. એટલા વાસ્તે હું મારા અધિકારથી
પર એવી કોઈ પણ વસ્તુ કોઈના આખ્યા સિવાય લઈ શકું
નહિ. આ પ્રકારના વિચારથી, તે પોતાના અધિકાર જાહેરની
નહાનામાં નહાની અને ઉપયોગીમાં ઉપયોગી વસ્તુ પણ
કોઈથી આખ્યા વગર નહિ લેયે ત્યાં સુધી કે તે પોતાના
સ્વધર્મી તેમજ સાથીદાર—સંતના અધિકારની વસ્તુ પણ
તેની રજા વગર પોતાના કામમાં અથવા પોતાના અધિ-
કારમાં ન લેયે. તે એવું કોઈ પણ કાર્ય ન કરે કે જે
શાસ્ત્રાસાથી વિરુદ્ધ હોય. તેને એ ધ્યાનમાં રહે છે કે ક્યાંય
મને દેવ, ગુરુ સહધર્મી અને ગૃહસ્થપતિનું અદત્ત ન લાગે.

૫-આત્મિક નિર્મલક

જે કામ કરવાથી આત્મ કાકે છે. તેને કરવું જોઈ
 કરવા માટે કર્મકણ્ડ ગણાય છે તેને ન કરવું તે દેવ-
 તા છે, મુક્તિ જે નિયમ ગણાયે, અથવા જે આત્મ આપે
 તે પાલન ન કરવું, અને તેની વિરુદ્ધ કરવું એ મુક્તિ-
 તા છે પોતાના આધી-આપુરવાની માટે વિચારી શરૂ કરે
 . વખતે બિધામાં બાલનની કોઈ મારી વસ્તુ મળી ગઈ,
 તે તેણે બંદુલાએ તે ખાઈ લીધી. આધી-નરપર્માણીને
 . વસ્તુથી વધિત રાખ્યા અથવા તેમની અનુમતિ વિના
 તેમની કોઈ વસ્તુ લઈ લીધી, તો તે મરદખર્મા-અહત છે.
 પ્રજ્ઞતાને બંધ કરવો, તે રાજતત્ત્વ અહત છે. અને કોઈ
 સાર્વજનિક અથવા વિશિષ્ટ અગ્નિનાં સ્થાન કે પદાર્થને
 મુદ્દસ્યની આજ્ઞા વિના કામમાં લેવાં, એ મુદ્દપતિનું અહત છે.

અનાધી મુનિ કહે છે કે-રાજતત્ત્વ સંયમ લઈને પણ,
 કાયર પુરુષો આ ત્રીજા મહાવ્રતનું પાલન નથી કરતાં અને
 છતાંયે પોતે પોતાને અહત્તાહાનના ત્યાગી જ કહેવડાવે છે.

એથુ મહાવ્રત 'અદાચર્ય' છે આ મહાવ્રતનાં પાલનમાં
 અદાચર્યનો સર્વથા ત્યાગ કરવો પડે છે. સંયમમાં
 પ્રવર્તિત તેમ જ આ મહાવ્રતનો ધારક, કોઈ પણ પ્રકારનાં
 મૈથુનનું મેવન નથી કરતો. તે આ સંજાંધી જો બધા
 નિયમોનાં પાલન તરફ પૂર્ણ લક્ષ્ય આપે છે, કે જે નિયમો
 ગ્રામમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. આ મહાવ્રતને ધારણ
 કરનાર માત્ર શરીરથી જ નહિ, પણ મન અને વચનથી
 પણ મૈથુનનું ચિન્તન કે મેવન નથી કરતો.

સનાથી મુનિ કહે છે-રાજન! કાયર પુરુષો સંયમ લઈને પણ, આ ચોથા મહાવ્રતનું પાલન નથી કરતે. તેઓ કોઈને કોઈ રૂપે મૈથુનનું સેવન કરી રહ્યા છે. પ્રત્યક્ષ રક્ષાની રક્ષાના નિયમોની અવહેલના કરે છે, અને એ કરતા છતાં પણ, પોતે પોતાને પૂર્ણ બ્રહ્મચારી બતાવે છે.

પાંચમું મહાવ્રત 'અપરિવ્રત' છે. આ મહાવ્રતમાં પરિવ્રતનો સહંતર ત્યાગ કરવામાં આવે છે. કોઈ વસ્તુ પર મમત્વ રાખવાનું નામજ પરિવ્રત છે. પછી ભલે તે સોનું, ચાંદી હોય, ડાંગળ આદિ હોય. નાનામાં નાના કે મોટામાં મોટી વસ્તુ પર જો મમત્વ રાખ્યો તો પરિવ્રતમાં છે. આ મહાવ્રતનું પાલન કરનાર, ખીજી કોઈ વસ્તુ પર મમત્વ રાખવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ પોતાનાં શરીર પર પણ મમત્વ રાખતો નથી. તેના શરીરને, ભલે કોઈ દેહી નાખે કે નષ્ટ કરી દે, તોપણ તેને ચિન્તા નથી હોતી. તે કોઈ પણ નાની યા મોટી-એવી વસ્તુને પોતાની પાસે નથી રાખતો કે જેની સંયમ પાળવામાં આવશ્યકતા ન હોય.

સનાથી મુનિ કહે છે-રાજન! સંયમ લઈને પણ કાયરોશી વસ્તુનો મમત્વ નથી છૂટતો. અપરિવ્રતનું પાલન લઈને પણ તેઓ ધન્યાર, સ્ત્રી, પુત્ર, અથવા શિષ્ય-શિષ્યાનો મમત્વ રાખે છે. એમનાથી સ્વીકારેલાં અપરિવ્રતનું પાલન નથી થતું, છતાં પણ તેઓ પોતાને અપરિવ્રતી કહે છે.

હું રાજન! સંયમ લેતી વખતે પાંચ મહાવ્રતની, ત્રણ કરતાં અને ત્રણ પોતે પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવામાં

અનુષ્ઠાન નિબંધ.

છે. અને દિગા, બુદ્ધ, જિહ્વી, અગ્નિદેવતા અને અર્ધ-
 ૧ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે ન્યામ કરવામાં આવે છે.
 એ દારા સ્વીકારતા પાંચ અલુપ્તમાં જે સંકુચિત કર્યું
 છે, તે આ મહામતોમાં રહેતું નથી. પરંતુ આમાં
 જણાય છે. ગૃહસ્થ લોકો, આ મનને રૂઝવ રૂપે સ્વીકારે
 અને, રૂઝવ મતમાં પણ આગાર (છટ) રાખે છે. તેઓ
 ૨ અર્ધિઆમત સ્વીકારીને, અપરાધીને પ્રિય કરવાનો,
 ૩ સત્યમત સ્વીકારીને અભાગી વાતને માટે બુકનો
 યોગ કરવાનો, રૂઝવ અહતાહાન મત સ્વીકારીને પોતાના
 ૪, બાઈ આદિની વસ્તુ વગર આપ્યે લેવાનો, રૂઝવ
 ક્ષમ્ય મત સ્વીકારીને દરસ્તી સંવન કરવાનો, અને રૂઝવ
 પરિશ્રમત સ્વીકારીને મધોદિત પરિશ્રમ રાખવાનો આગાર
 રાખે છે, પરંતુ સયમ લેનાર એ મતોને મહામતોનાં
 પિમાં સ્વીકારે છે તથા કોઈ પણ પ્રકારનો આગાર રાખતા
 નથી ગૃહસ્થોના મતોમાં, રૂઝવ તેમ જ આગારની જે
 સંકુચિતતા છે, તે સંકુચિતતામાંથી સાધુ નીકળી જાય છે.
 તે એ મતોને સુદમરૂપે સ્વીકારે છે. ગૃહસ્થ, જે કરણ અને
 ત્રણ યોગ આદિ લેદોથી મત સ્વીકારે છે, પરંતુ સાધુ
 ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે મત સ્વીકારે છે.

રાજા! પાંચ મહામતોનો સ્વીકાર કરીને, પછી તેનું
 રૂઝી રીતે પાલન ન કરનાર, એનાં પાલનમાં પ્રમાદ કરનાર,
 પાસત્યા કહેવાય છે. પાસત્યાઓ પાંચ મહામતના પાલનમાં
 શિથિલતા સેવે છે—અર્થાત રૂઝી રીતે પાલન નથી કરતા,

પરંતુ સાંસારિક સુખોની ઇચ્છા કરે છે, અને એમ કરતા છતાં પણ પોતે પોતાને સાધુ કહેવડાવે છે. જો કોઈ તેમને પૂછે કે તમે સાધુ કેમ કહેવાઓ છો? તો તેઓ કહે છે કે અમે પાંચ મહાવ્રતો ધારણ કર્યા છે. પરંતુ રાજન્! પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરવાથી માત્ર સાધુ નથી થવાતું, સાધુ તો પાંચ મહાવ્રતના પાલન કરવાથી થવાય છે. સનાથ ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતનું રૂઢી રીતે પાલન કરે, પ્રમાદ ન કરે. પાંચ મહાવ્રતો ધારણ કરીને પણ જે એનું પાલન નથી કરતા, તે પાસત્યા. એક અનાથતામાંથી નીકળીને બીજી અનાથતામાં તે પ્રવેશ કરે છે.

રાજન્! પાસત્યાનું મન સ્થિર નથી રહેતું. મહાવ્રતોનું પાલન ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે મન ચંચળ ન હોય, પણ સ્થિર હોય. મહાવ્રતોનું ધારણ તથા અવ્રતોનો ત્યાગ મનથી કરવામાં આવે છે જ્યારે મન જ અસ્થિર હોય, તો કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું ધ્યાન તેમ જ તેનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે? મન અસ્થિર રહેવાથી તે પાસત્યા, બાણી બૂઝીને પણ મહાવ્રતનું ઉલ્લંઘન કરે છે છતાં પણ તેઓ મહાવ્રતોનું ઉલ્લંઘન સમજતા નથી.

હવે સનાથી સુનિ, જે કાર્યો કરવાથી મહાવ્રતોનું ઉલ્લંઘન થાય છે, તે કાર્યોનું વર્ણન કરે છે. તેઓ કહે છે કે—

આઉત્તયા જસ્સ ય નત્થિ કાઈ, ઇરિયાપ માસાપ તહેસણાપ ।
આવાળનિકલ્લેવ દુગુંચ્છણાપ, ન વીર જાયં અણુજાઈ મગ્ગં ॥૪૦॥

અનાય નિષ્ક્રિય.

૧:—તે (કાગર) ધરાં મમિતિ, ભાગા સમિતિ, એત્થા મમિતિ, આંગપાત્ર નિષ્ક્રિય મમિતિ અને ઉચ્ચાર પાસવણ સમિતિમાં મળતા નથી રાખતો. એટલે આગવામાં, બોલવામાં, આહારાદિ, વગર પાત્રાદિ રાખવા ઉદાવવા તેમજ પરકવા-પરહાવવામાં (પણ) આવધાની નથી રાખતો. એવું કરનારો કાવર, વીરોના નથી ચાલી શકે.

આગ્રકાર કહે છે કે સાધુ, વગર કારણે ગમનાગમન (જા) ન કરે, પરંતુ અચળ જનીને, કાયાને ગોપવી કૈવી) ને રાખે. મુનિને ચાલવાનો અધિકાર એ વખતે છે કે જ્યારે આહારાદિ લાવવાં હોય, વિહાર કરવાં હોય, બેઠા બેઠા શરીરને કદ ધણુ હોય, મગ, મૂત્ર ત્યાગવાં હોય, અને પોતાના શુરુ-આચાર્યને વંદન કરવું હોય, અથવા એમને કાંઈ પૂછવું હોય; એવે વખતે પણ, મોક્ષમિતિનું લક્ષ રાખવું આવશ્યક હોય છે. મુનિનું જાણ્ય છે કે, ચાલતી વખતે આગ વળ હાથ આગળની રૂમી તરફ દિષ્ટ રાખે, તથા ખીલ કોઈ તરફ ધ્યાન ન રાખે, પરંતુ એ વાતનું ધ્યાન રાખે કે આગળ કોઈ ભૂવ-જનુ તો નથી ને? ચાલતી વખતે મુનિનું ધ્યાન ખીલ તરફ જવાથી, જલે મુનિના પગથી કોઈ ભૂવ મરે કે ન મરે, પણ હંધોલમિતિના જન થાય છે કેમકે ખીલ તરફ ધ્યાન રાખવાથી, પ્રતિક્રમણ વખતે પોતાની આગ બા, કે ભૂવાના લક્ષણ વિશેનું વલન ન કરી શકે એ જ અવિચલ છે.

ગમના-ગમનની જેમ, શાસ્ત્રકારોએ સાધુને માટે, કામ વગર બોલવાનો તેમ જ સાવધ (પાપકારી) ભાષાનો પ્રયોગ કરવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. કામ વગર બોલવાની સાધુને મનાઈ છે. કારણ સહિત બોલવાથી, સાધુ નિર્વધ (નિર્દોષ) ભાષા જ બોલી શકે છે. સાધુ જે કંઈ બોલે, તે પણ ચત્તા સહિત, તેમ જ ધ્યાન રાખીને બોલે, જેથી પ્રતિક્રમણ વળતે, બોલેલી બધી વાત ચાદ આવે. જે કોઈ સાધુ, આ બાળતોમાં અસાવધાની રાખે, તો તે ભાષા-સમિતિનું ઉલ્લાંઘન કરે છે.

ઈર્થાસમિતિ અને ભાષા-સમિતિની માફક જ, મુનિને એપણા-સમિતિના પાલનનું ધ્યાન રાખવું પણ જરૂરનું છે. આધાર લેવાની વિધિને એપણા-સમિતિ કહે છે. શાસ્ત્ર-કારોએ, સાધુને માત્ર એટલો જ કે એવો જ આધાર લેવાની આજ્ઞા આપી છે કે જેટલો આધાર જીવનને માટે જરૂરી હોય, અને તે હુપિય તેમ જ વિકાર ઉત્પન્ન કરે તેવો ન હોય. હજી પધારતા અથવા શરીરને ઘૂંટ-પુટ કરવા માટે આધાર લેવું, એ મુનિધર્મથી વિરુદ્ધ છે. માત્ર સાંયમ-વૃત્તિઓ રહાને બચે જ, મુનિ કંઈ એક વસ્ત્રી નહિ, પણ મેઘાં બેઠાં અનેક વસ્ત્રી આધાર લઈ શકે છે. એક જ વસ્ત્રી હિન્દુ, ક્રિસ્તી, ગિરંધ, અન્ય અન્યકારો પણ કરે છે. મુનિધર્મમાં હિન્દુ આચાર્ય અગ્નિ-મુનિનાં કશું છે કે:-

પરેન્દ્રાદુર્યોર્થે મુનિઃ ક્ષતિર્યદેન્દ્રાદુર્યદગિ ।

અર્થાત્તેનંદ્રાદુર્યોર્થે મુનિઃ ક્ષતિર્યદેન્દ્રાદુર્યદગિ ॥

અર્થાત્—પતિ, અપરવૃત્તિનું અવગતન લઈને. જો મેં મેં
 મું પણ અમ સે, પણ એકનાં પગનું અમ કદી ન જાય. ભક્તને
 ! અપરવૃત્તિના જેવો જ કેમ ન હોય!

અનેક ઘેરાઈ આહાર લેવામાં પણ, સાધુને આ જાખતનું
 કમ રાખવું જોઈએ કે આ આહાર, સંદોષ અથવા મયમનો
 મથક તો નથી નો જે સાધુ આ નિયમોનું પાલન નથી
 કરતો, તે એપણાસમિતિનો ભંગ કરે છે.

ચોથી, 'આદાન-માંડ-માત્ર-નિરોપજ-સમિતિ', છે. વસ્ત્ર,
 ઘાત્ર, ઉપકરણાદિ રાખવા, ઉપાડવાની વિધિને આદાન-
 માંડ-માત્રનિરોપજસમિતિ કહે છે. આ સમિતિનું પણ
 પાલન કરવાનું મુનિનું કર્તવ્ય છે. ચોનાના વસ્ત્ર પાત્રાદિ
 દેવા મુકવામાં અને પ્રતિલેખન કરવામાં સાધુએ યત્નાનું
 ખૂબ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. વસ્ત્રપાત્રાદિ લેવા મુકવામાં
 કોઈ ભૂલની હિંસા ન થઈ જાય, એ વાતનું લક્ષ્ય રાખવું
 જરૂરી છે. જે મુનિ આમાં અમાવધાની રાખે છે, તે આ
 ચોથી સમિતિનો ભંગ કરે છે.

પાંચમી, 'ઉચ્ચાર-પાસ-વણાદિ-પરિસ્થાપન-સમિતિ' છે.
 ત્યાગી દેવામાં આવનાર વસ્તુને ત્યાગવાની વિધિનું નામ
 ઉચ્ચારપાસવણાદિપરિસ્થાપનસમિતિ છે. સાધુનું કર્તવ્ય
 છે કે, ત્યાગવામાં આવનાર વસ્તુને ત્યાગવામાં કે પરંવામાં
 યત્નાનું પૂરું ધ્યાન રાખવું જે સાધુ આ તરફ હિંસા સેવે છે,
 તે આ પાંચમી સમિતિનો ભંગ કરે છે.

અનાથી મુનિ કહે છે હે રાજા! કાયર માણસો આ
 પાંચ સમિતિના પાલનમાં અમાવધાની રાખે છે. કાર્યનો

અભ્યાસ કરવામાં ભૂલ થવી એ ખીજી વાત છે. કોઈ વીર પુરુષથી કદાચ આ પ્રકારની ભૂલ થઈ પણ જાય, તો તે પોતાની ભૂલ કાઢવાની પ્રવૃત્તિ કરે અને લવિષ્યમાં સાવધાની રાખે. અભ્યાસમાં ભૂલ થવા માત્રથી, કોઈ સાધુ કાયર નથી કહેવાતો; કેમકે છદ્મસ્થ અપૂર્ણ છે, પરંતુ ઘણા મનુષ્યો (સાધુઓ) જાણી યૂઝીને પાંચ સમિતિની અવહેલના કરે છે, સમિતિની ઉપેક્ષા કરે છે અને દિન-પ્રતિદિન એ તરફ પતિત થતો જાય છે. એવું કરનારા કાયર માણસો. વીરમાર્ગના પથિક તેમ જ પંચ મહા-વ્રતના પૂર્ણ આરાધક નથી. જો કે કાયર માણસો, સમિતિની વિરાધનામાં પંચ મહાવ્રતનો ભંગ નથી માનતા, પરંતુ ખરી રીતે તો પંચ મહાવ્રતનો ભંગ થાય છે. કેમકે પંચ મહાવ્રતની સૂક્ષ્મતાથી પાલન ત્યારે જ સંભવિત છે કે જ્યારે પાંચે સમિતિનું ડૂહી રીતે પાલન કરવામાં આવે. જો કે પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ સમિતિનું સંપૂર્ણપણે પાલન તો, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા જ કરી શકે છે, તોપણ તે તરફ ધ્યાનમાન થવું, પ્રમાદ ન કરવો, એ પ્રત્યેક સાધુનું કર્તવ્ય છે. પોતાના આ કર્તવ્યને સમજીને, જે સાધુ સાવધાની રાખે છે, તેનાથી કદાચ કોઈ ભૂલ થઈ પણ જાય, તોપણ તે પતિત નથી કહેવાતો. પતિત તો ત્યારે જ કહેવાય છે કે જે જાણી યૂઝીને ઉપેક્ષા કરે, અને જે ભૂલ થઈ હોય તેને સુધારવાની પ્રવૃત્તિ કરવાને બદલે ઉલટી વધારે.

કથનાનુસાર તમે કાયર તેમ જ અનાથના અનાથ ગણાઓ. તમારે માટે એનાથી વધારે શરમની વાત બીજી કંઈ હોઈ શકે? એટલા માટે પાંચ મહાનત તેમ જ પાંચ સમિતિનાં પાલનમાં કિંચિત્ પણ અસાવધાની કે પ્રમાદ ન કરો. એક કદમ આગળ વધનાર વીર મનાય છે અને એક કદમ પાછળ હુઠનાર કાયર મનાય છે. તમે વધારે આગળ ન વધી શકો તો કાંઈ નહિ, પણ પાછળ કદમ તો હઠો જ નહિ. એટલે તમે જે આરિત્ર ગ્રહણ કર્યું છે તેનાં પાલનમાં તો પ્રમાદ કરો જ નહિ. તમારે સમિતિગુપ્તિનાં પાલનમાં કોઈપણ રીતે એકાગ્ર ચિત્તે રહેવું જ જોઈએ. એને માટે એક દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે.

“એક ‘પારધી’, શિકારનું ધ્યાન રાખી બેઠો છે. તેનામાં તેની પાસે થઈને એક ‘વરઘોડો’ નીકળ્યો. થોડી જ વાર પછી તે વરઘોડામાંના કેટલાક માણસોએ પારધીની પાસે આવીને પૂછ્યું કે શું આ તરફથી વરઘોડો નીકળ્યો હતો? પારધી (શિકારી) એ જવાબ આપ્યો કે મેં જોયો નથી. તેને પૂછ્યું કે તું અહિં કેટલા વખતથી છે? શિકારીએ કહ્યું કે:—સવારથી. એ લોકોએ કહ્યું કે જ્યારે અહિં સવારથી છે, ત્યારે તો તે વરઘોડો જરૂર દેખ્યો હશે. કેમકે તે વરઘોડાને જવાનો માર્ગ અહિંથી જ હતો. શિકારીએ જવાબ આપ્યો કે કદાચ વરઘોડો અહિંથી ગયો પણ હોય, પરંતુ મને ખબર નથી. હું તો શિકારની શોધમાં બેઠો હતો, વરઘોડા તરફ કેમ ધ્યાન અપાય ?”

નાથ-અનાથ નિષ્કૃય.

હે મુનિયો! તે ચિકારી રોડ ધ્યાનમાં હતો. તે ધ્યાનથી ને કિંચિત્ કરવાની આકાંક્ષા હતી. રોડ ધ્યાનમાં પણ, તે ચિકારી એટલો જોષા એકાગ્રચિત્ત હતો કે તેની પાસેથી માજતો-વાજતો વરઘોડો પચાર થયો, તેની પણ તેને ખબર ન પડી. તોપણ તમારે ધર્મધ્યાનમાં તમારું ચિત્ત કેટલું એકાગ્ર રાખવું જોઈએ, તેનો વિચાર કરો.

ચિરંપિ સં મુળદર્દ મવિતા, ઝચિરબ્ધવ તવ નિયમેદિ મદ્દે ।
ચિરંપિ અળ્પાજ કિલેસહતા, તપારવ દેહ દુ સંપરાવ ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ:—વત, નિયમ અને તપમાં અસ્થિર રહેનારા, બધે જોયે કાળ મુખી માયાનું મુંઝ કરાવતા રહે, અને આત્માને કષ્ટમાં જમ્યા કરે, તોપણ સંનારનો પાપ પામતા નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે—હે રાજા! કેટલાક કાયર માણસો અંધમ લઈને માયાના કંથનો લોચ તો કરે છે પરંતુ વત, નિયમ અને તપની આસપના રૂપ બનવાન મહાવીરના માર્ગ પર આઢતા નથી. જોવા લે:કેા બધે લાંબા કાળ મુખી કંથનો લોચ કર્યા કરે, લાંબા કાળ મુખી કષ્ટ જોગળ્યા કરે, કિન્તુ તેઓ જન્મમરણથી છૂટતા નથી.

રાજા! કાયર માણસો મતનિવેશનું પાલન નથી કરતા, તોપણ તેઓ આપુવેશનો ત્યાગ કરતા નથી, પણ આપુવેશ રાખીને કંથલોચનાદિ બાદ્ય ક્રિયાઓ કરે છે. પરંતુ કેવળ બાદ્ય ક્રિયાઓથી કોઈ પણ જન્મ મરણથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. જન્મ મરણથી ત્યારેજ મુક્ત થઈ શકે, જંતારના પરિતપોથી ત્યારેજ છૂટી શકે, અનાથ-

તાથી નીકળીને સનાથ ત્યારે જ થઈ શકે, કે ત્યારે સંયમમાં પ્રવર્જિત થતી વળતે લીધેલાં વ્રત, નિયમાદિ પાળવામાં પ્રમાદ ન કરે. સજ્જન! સંયમમાં પ્રવર્જિત થઈને પણ વ્રતનિયમાદિનું પાલન કરવું નહિ, અને તેમ છતાં સાધુ-વેશ ધારણ કરીને રહેવું અથવા સાધુ બની રહેવું, એ રહેવું છે, તે સાંભળો:—

પોહે વ મુઠ્ઠી જહ સે અસારે, અચન્તિપ કૂડકહાવળે વા ।
રાઠામળી વેરુલિયપ્પગા સે, અમહગ્વપ હોઈ જાળયેસુ ॥૪૨॥
કુસીલલિગં રહ ધારરૂત્તા, રસિજ્ઞયં જીવિય વૂહ રૂત્તા ।
અસંજપ સંજયલપ્પમાળે, વિણિવાયમાગચ્છઈ સે ચિરંપિ ॥૪૩॥

ભાવાર્થ:—ભીડવામાં આવેલી પણ ખાલી મૂઠી, મણિ જેવો ચળકતો પણ કાચનો ટુકડો અને ખોટો શિક્ષો, જેમ જાણકારની પાસે અસાર છે, તેમ વ્રત, નિયમ રહિત સાધુ માત્ર સાધુના ચિહ્નો ધારણ કરનાર છે. અસંયતિ હોવા છતાં પણ, સાધુવેશ ધારણ કરીને જે પોતાને સંયતિ મનાવે છે અને એ રીતે આશ્ચર્યજન્યતાવે છે, તે ઘણા કાળ સુધી નરકની પીડા ભોગવે છે.

સનાથી મુનિ કહે છે કે, મૂઠીમાં કાંઈપણ ન હોવા છતાં પણ, ખાલી મૂઠી બંધ કરીને અન્નણ્યા માણસોને ઠગવામાં આવે છે, અન્નણ્યા માણસો ખાલી, પરન્તુ બંધ કરેલી મૂઠી જોઈને ભલે ઠગાય કે આ મૂઠીમાં કાંઈક હશે, પરન્તુ જાણકાર કદી ઠગાશે નહિ. કાચના ચળકતા ટુકડાને કોઈ ભલે મણિ માને, પરન્તુ મણિને ઓળખનાર કાચને કદાપિ મણિ નહિ માને. સાચા શિક્ષાની જેમ દેખાતાં

સનાય-અનાય નિબંધ.

જોડા ચિહ્નને, લગુકાર કદી આવે. ચિહ્નો નહિ આવે
 લે; તેમ ગ્રંથમ નરિં પાઞનારા, - સાધુ જેન (વિદ્યા) પા. ૨૦૪
 કરીને આશ્ચર્યા સ્વરૂપનારા - કુદીવ - વિવિધ શાસ્ત્રો અનુસાર
 લોકો ભલે સાધુ માની લે, અનુસાર એકો અંશ કુદીવના
 વિષયમાં ભલે હમણે લાય, પરંતુ લગુકાર જેવા લોકોને
 સાધુ માની લેવા નથી. લગુકારની દૃષ્ટિમાં તે અંશ અનુભવ
 તિરકારને જ પાત્ર છે, અદ્વા કે પ્રતિષ્ઠાને કાચક નથી.

અનાયો સુનિષ્ઠે, મન નિરમ વનરના માત્ર ચિન્નને.
 ખાલી મૂઠી, કાચનો દુકરો અને જોડા ચિહ્નની ઉપમ
 આપી છે. તે કહે છે કે જેવી રીતે ખાલી મૂઠી બાંધ કરીને,
 ભરી મૂઠીનો બોધ કરવામાં, કાચના દુકરોને માત્ર કહેવામાં,
 અને જોડા ચિહ્નને સુંકર (કાચો) જગારવામાં, પાંચના
 આત્માને ઠગવાની સાથે જ બીજાને પણ દગે છે. એ પ્રમાણે
 પંચ મહામત અને પંચ સમિતિનું પાત્રન નહિ કરતાં,
 માત્ર સાધુવેશ કે સાધુ-ચિન્ન સંખનાર પોતે પાંચને
 રજુ દગે છે અને બીજાને ઠગવાની રોષા કરે છે. એકે
 તેઓ આશ્ચર્યા તેમ જ માનપ્રતિષ્ઠાને માટે એવું કરે તો છે,
 પરંતુ એ પ્રમાણે ખાલી સાધુનાં ચિન્નોયો નથી તે તો લગુ-
 કારને પણ હમી શકતો કે નથી તે સનાય પણ જની શકતો.
 રાજન! જે રીતે કાચનો દુકરો મળિયું કામ નથી
 થઈ શકતો, ખાલી મૂઠી, ભરી મૂઠીનું કામ નથી કરી
 શકતી, અને નકલી ચિહ્નો અનલ ચિહ્નોનું કામ નથી
 કરી શકતો, તે જ રીતે પાંચ મહામત અને પાંચ સમિતિ

તાથી નીકળીને અનાથ ત્યારે જ અર્ધ શત્રે, કે ત્યારે સંયમમાં પ્રવ્રજિત થતી વખતે લીધેલાં વ્રત, નિયમાદિ પાળવામાં પ્રમાદ ન કરે. સજ્જન! સંયમમાં પ્રવ્રજિત થઈને પણ વ્રતનિયમાદિનું પાલન કરવું નહિ, અને તેમ છતાં સાધુ-વેશ ધારણ કરીને રહેવું અથવા સાધુ બની રહેવું, એ રહેવું છે, તે સાંભળો:—

પાંહે વ મુઠ્ઠી જહ સં અસારે, અયન્તિપ કૂડકદાવણં વા ।
રાઢામણી વેરુલિયપ્પગા સં, અમદમ્બણ હોઈ જાણયેસુ ॥૨૨॥
કુસીલલિગં રહ ધારઈત્તા, રસિજ્ઞયં જીવિય વૂદ રત્તા ।
અસંજપ સંજયલપ્પમાણે, વિણિવાયમાગચ્છઈ સં ચિરંપિ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ:—ભીડવામાં આવેલી પણ ખાલી મૂઠી, મણિ જેવા ચળકતા પણ કાચનો ટુકડો અને ખોટો સિક્કો, જેમ જાણકારની પાસે અસાર છે, તેમ વ્રત, નિયમ રહિત સાધુ માત્ર સાધુના ચિહ્નો ધારણ કરનાર છે. અસંયતિ હોવા છતાં પણ, સાધુવેશ ધારણ કરીને જે પોતાને સંયતિ મનાવે છે અને એ રીતે આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘણા કાળ સુધી નરકની પીડા ભોગવે છે.

સનાથી મુનિ કહે છે કે, મૂઠીમાં કાંઈપણ ન હોવા છતાં પણ, ખાલી મૂઠી જાંઘ કરીને અજાણ્યા માણસોને ઠગવામાં આવે છે, અજાણ્યા માણસો ખાલી, પરંતુ જાંઘ કરેલી મૂઠી જોઈને ભલે ઠગાય કે આ મૂઠીમાં કાંઈક હશે, પરંતુ જાણકાર કદી ઠગાશે નહિ. કાચના ચળકતા ટુકડાને કોઈ ભલે મણિ માને, પરંતુ મણિને ઓળખનાર કાચને કદાપિ મણિ નહિ માને. સાચા સિક્કાની જેમ દેખાતાં

તા સિદ્ધાંતને, બાળકાર કદી આચો સિદ્ધો નહિ માની
તેમ સંયમ નહિ પાળનારા, - સાધુચિંત (વેશ) ધારણ
ીને આશુવિકા સ્થાવનારા - કુશીલ - ચિંત ધારણને અનુસર
કો બંધે સાધુ માની શે, અનુસર થોકો ચોરા કુશીલના
પથમાં બંધે ઠગાઈ બંધ, પરંતુ બાળકાર એવા થોકોને
ધુ માની લેતા નથી. બાળકારની દૃષ્ટિમાં તો એવા માનુસો
રક્ષારને જ પાત્ર છે, શ્રદ્ધા કે પ્રતિષ્ઠાને વાયક નથી.

અનાથી શુનિએ, મત નિયમ વગરના સાધુ ચિંત્રને,
માલી મૂઠી, કાચનો દુકડો અને જોટા સિદ્ધાંતી ઉપમા
માપી છે. તે કહે છે કે જેવી રીતે ખાલી મૂઠી પાંચ કરીને,
લરી મૂઠીનો બોધ કરનારા, કાચના દુકડાને મણી કહેનારા,
અને જોટા સિદ્ધાંતે સુંદર (સાચો) બતાવનારા, પોતાના
આત્માને ઠગવાની સાથે જ બીલને પણ ઠગે છે. એ પ્રમાણે
પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ સમિતિનું પાલન નહિ કરતાં,
માત્ર સાધુવેશ કે સાધુ-ચિંત્ર રાખનાર પોતે પોતાને
પણ ઠગે છે અને બીલને ઠગવાની ચેષ્ટા કરે છે. જોકે
તેઓ આશુવિકા તેમ જ માનપ્રતિષ્ઠાને માટે એવું કરે તો છે,
પરંતુ એ પ્રમાણે ખાલી સાધુનાં ચિંત્રોથી નથી તે તો બાળ-
કારને પણ ઠગી શકતો કે નથી તે સનાથ પણ બની શકતો.

રાજન! જે રીતે કાચનો દુકડો મણિનું કામ નથી
આપી શકતો, ખાલી મૂઠી, લરી મૂઠીનું કામ નથી કરી
શકતી, અને નકલી સિદ્ધો અનુલ સિદ્ધાંતનું કામ નથી
આપી શકતો, તે જ રીતે પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ સમિતિ

વગર. સાધુ-વેશ, સાધુપણની જરૂરિયાત વગર કોઈ વાગે નથી. જાણીએ એમ અને વિદ્યે સત્યવાદી, સંવત્સર મનનિયમોનું પાલન કરતું જ નેહાયે. તે સાધુઓનાં મન નિર્ભયનું પાલન ન થઈ શકે. તે સાધુઓને દર કસીને સ્વપ્ન કહી રેતું નેહાયે કે તું સાધુ નથી. એમ ન કરતાં. તેઓ સાધુ-વિદ્યે પારતી કરી રહે છે. અને પંચમહાવતની નિરાધના કરે છે. તેઓ ઝાલીપરેનાં વિદ્યેને દુષિત કરે છે મનનિયમોનું પાલન ન કરવાથી, જે સાધુશ્રીય સનાય બનાવનાર છે, તે મહાત્મ હુગ્મ આપનાર બની જાય છે. અસંયમની સાથે સંયમી વેશ કેવી રીતે તાનિકતો છે, મનનિયમ વગરનો સાધુવેશ શું કરે છે તે સાંભળો—

ચિત્તં તુ પીયં જહ કાલ્યકૃદં, દળાદ સત્યં જહ કુમ્ભારીયં ।
 ઇત્તંધિ ધમ્મો યિત્તઔચયત્તો, દળાદ વેયાલ રયાધિવત્તો ॥૬૪॥
 ભાવાર્થ:—જેવી રીતે, પીયેનું કાળકૃત વિગ મારી નાખે છે, અરણ્ય પક્ષેહું હથિયાર કાપી નાખે છે, અનિધિપૂર્વક જાણેલા મંત્ર પ્રાણનાશક બને છે, તેજ રીતે દુરુપયોગ કરવામાં આવનાર નિયમોગ મિશ્રિત યતિધર્મ (વ્રત, નિયમરહિત સાધુ-વેશ) પણ અનિષ્ટ પરિણામ આપે છે.

રાજન ! મુનિઓનાં ચિદ્ધ-રત્નેહરણ, મુખવસ્ત્રિકાદિ સંયમ પાળવાને માટે છે, છતાં કુશીલ માણસો, મુનિઓનાં ચિદ્ધ અસંયમની સહાયતા માટે—અસંયમને છૂપાવવા માટે—રાખે છે. તે લોકો ઋષિઓની ધ્વજ-રત્નેહરણ, મુખ-વસ્ત્રિકા રાખીને એવું ઇચ્છે છે કે, અમે અસંયમનું આચરણ કરવા છતાં પણ, આ ધ્વજથી સંયમની ગતિ મેળવી

હું. એમને મન, પદ્ય મહાત્મન તેમ જ પાંચ નમિતિ એ
 મોક્ષાદિનું કારણ નથી; પરંતુ માત્ર વેદ જ મોક્ષાદિનું
 કારણ છે. એટલા માટે તેઓ અમર્યમનું આવરણ કરીને
 માત્ર વેદમી જ સંયમીની ગતિ ઇચ્છે છે; પરંતુ તેમની
 તે આશા કેવળ દુરાશા જ છે. એવા લોકો સ્વર્ગ કે મોક્ષનું
 મુખ પામે, એ તો દૂર રહું, પરંતુ તેઓ નરકાદિનું મહા
 દુષ્ટ પણ નથી મટાડી શકતા. અર્થાત્ ધણા કાળ મુખી
 નરકનાં દુઃખો ભોગવે છે.

રાજનૃ! મોક્ષની અભિલાષાથી ધારણ કરેલ વ્રતનિયમ
 રહિત યતિવેશ એવી રીતે ઉલટું ક્ષણ આપનાર નીવડે છે
 કે જેવી રીતે દીધાંયુષી બનવાની ઇચ્છાએ કાળકૂટ વિપ
 પીવામાં આવ્યું હોય, રક્ષણની ઇચ્છાએ અવગું શસ્ત્ર
 પકડ્યું હોય અને સર્પને વશ કરવાની ઇચ્છાએ અવિધિ-
 પૂર્વક મંત્રજાપ કર્યો હોય. (આ સર્વ જેમ ઉલટું ક્ષણ
 આપે છે તેમ) વ્રત, નિયમ રહિત સાધુવેશ રાખીને તે
 કુશીલ લીંગધારીઓ ઇચ્છે છે તો મોક્ષ કે સ્વર્ગનાં મુખ,
 પણ બાંધે છે નરકમાં અને પામે છે ત્યાંનાં ઘોર (મહા) દુઃખો.

હે રાજા ! તારા કાર્યકર્તાઓ એટલા માટે રાજમુદ્રા
 ધારણ કરે છે કે, તેઓ રાજ્યમાં થનાર અન્યાયોને દૂર
 કરે. રાજમુદ્રા એ બતાવે છે કે તેને ધારણ કરનાર રાજ-
 કર્મોચારી છે તથા અન્યાય-અન્યાચારને રોકનાર છે. લોકો,
 રાજમુદ્રા (ગજ ચિહ્ન) ધારણ કરનારને પોતાના રક્ષક
 માને છે. અને તેના પર વિશ્વાસ કરે છે. રાજમુદ્રા ધારણ

કરનારા રાજકર્મીચારીઓનું પણ એ કર્તવ્ય હોય છે કે તેઓ રાજ્યના નિયમોનું ઘરાઘરા પાલન કરે. પરંતુ રાજા! જો કોઈ માણસ રાજ ચિહ્ન ધારણ કરીને પણ રાજ્યના નિયમોની અવહેલના કરે, અન્યાય-અત્યાચાર કરે, તો શું તું તે રાજમુદ્રા ધારણ કરીને અન્યાય કરનારને શિક્ષા નહિં કરે? બલકે એવી વ્યક્તિને તું અધિક શિક્ષાને પાત્ર માને. અપરાધ કરવાથી, તે રાજમુદ્રા, શિક્ષાથી બચાવવામાં જરા પણ મદદગાર નહિં થાય, પરંતુ અધિક શિક્ષા અપાવશે. તેને અપરાધ કરવાની પણ શિક્ષા મળશે, એટલું જ નહિં પણ રાજમુદ્રા કલંકિત કરવાની પણ શિક્ષા મળશે. શિક્ષા કરવાની સાથે જ, તે અપરાધી વ્યક્તિ પાસેથી રાજમુદ્રા પણ છીનવી લેવામાં આવશે. કેમકે, જો અન્યાય અત્યાચાર કરનારા પણ રાજમુદ્રા ધારણ કરી લેશે, તો એ વાતની ઓળખાણ થવી પણ મુશ્કેલ પડશે કે કોણ અન્યાય અત્યાચારને રોકનાર છે અને કોણ અન્યાય અત્યાચાર વધારનાર છે?

રાજા! આ વાત સાધુ વેશને માટે પણ સમજી લે. સાધુનો વેશ સંયમને માટે છે. સાધુવેશથી, સંયમ પાળવાની ઓળખાણ થાય છે. વેશને દેખીને, મનુષ્યો એમ જાણે છે કે આ વેશ ધારણ કરનાર, પંચ મહાવ્રતના પાલક અને સનાય છે. પરંતુ રાજા, જો કોઈ માણસ માત્ર વેશ ધારણ કરી રહે, પંચ મહાવ્રતનું પાલન ન કરે, તો એ ખાલી વેશ તેને તે દંડથી (શિક્ષાથી) કદાપિ

જનશાસી શરૂ કરે ત્યારે કે જે દરેક પંચ મહામતી રહેલા હોય
છતાં પાલન ન કરવાથી મળે છે. બરફે જે આવી અત્યુચિત
જે શિક્ષામાં અવીરોને રહિ કરે છે કે જે વીરોને અપરજ
કરવાથી, મહામતી શિક્ષામાં રહિ કરે છે.

જાણી કદાચ કોઈ જાન કરે કે આપુનિત્તે રહે-
દરજી, મુખ્યશિક્ષાદિ શાખાને. તે પંચ મહામતી પાલન
ન કરે, તોપણ કોઈને કોઈ કાળ તો કરશે ને! તોપણ
જેવું ખાતું શુ કરું કે જેથી અધિક શિક્ષા નરહાદિ મળે!
પણ જાણી મહામતીનું પાલન ન કરતાં છતાં, તેઓ
રહેદરજી, મુખ્યશિક્ષાદિ કયા કેવળો રાખે છે, તે જુઓ.
પંચ મહામતીનું પાલન ન કરતાં છતાં પણ રહે દરજી
મુખ્યશિક્ષાદિ શાખાથી તેમનો કેવુ જવળા (વળા)
કરવાનો નથી. પણ લોકોને કમવાનો છે. પંચ મહા-
મતી પાલ કરીને. તેઓ રહેદરજી, મુખ્યશિક્ષાદિ
આદ્યિકાને માટે રાખે છે. જે વળાને માટે રાખતા
હોત, તો પંચ મહામતી પાલ શા માટે કરતાં કોઈ
ધાર, પેસાની ધારી ન કરતાં, રૂપીઆની ચોરી કરે તો
તેના અર્થ નથી કે, તે એટલે અગ્રે ઇજ્જતદાર છે!
ઇજ્જતદાર તો ત્યારે જ હહેવાય કે જ્યારે રૂપીઆની પણ
ચોરી ન કરે રૂપીઆની ચોરી કરે છે એટલા માટે પેસાની
ધારી ઊડવાનો કોઈ અર્થ નથી; બરફે પેસાની ચોરી
છાડીને રૂપીઆની ચોરી કરનાર મોટો હગ છે. તેણે હગાઇને
માટે પેસાની ચોરી છોડી છે. એવીજ રીતે પંચ મહામતી

વિદ્યાઓ શરૂ આપનાર નથી થતી. એવા લોકો, ઘોડા વખતને માટે, સાંચારિક માન પ્રતિષ્ઠા ભરે મેળવે, સંસારનાં લોભી માણસોને ઠગીને આજીવિકા ભરે ચલાવે, પરંતુ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સંસારમાં આવા ઉપાયોથી જમાવેલો ક્ષણિક પ્રભાવ, મોક્ષમાર્ગમાં અંતરાયભૂત છે; એવા લોકો અનાથના અનાથ જ છે.

... જૈન શાસ્ત્રોમાં તો સાધુઓને માટે સ્વપ્ન, લક્ષણ આદિનાં ફળ જતાવવાની મનાઈ છે, પરંતુ અન્ય થનથન કરે પણ તેનો નિષેધ કરે છે. સન્યાસાશ્રમની વિધિ જતાવતા, મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૬૬માં કહ્યું છે કે—

ન ચોરપાત નિમિત્તામયાં, ન નક્ષત્રાણ વિષયા ।

નાનુશાસનવાદામયાં, મિત્રાં લિપ્સેત્ કદિચિત્

અર્થાત્—(સન્યાસી) ભૂકંપ આદિ ઉત્પાત, નિમિત્ત નક્ષત્ર વિદ્યા (ભયોત્પિય) અને અંજવિદ્યા (સામુદ્રિક) જતાવીને, તથા ધર્મ તેમ જ નીતિનો ઉપદેશ આપીને તેના જાડામાં કદાપિ શિક્ષા પ્રાપ્ત ન કરે.

સંયમ લઈને, પછી અહિંસાદિ પંચ મહામતની વિરાધના કરવાથી, પંચ સમિતિનું પાલન ન કરવાથી, અને સ્વપ્ન, લક્ષણ આદિનાં ફળ જતાવવાથી, કેવી હાનિ થાય છે, તે જતાવવા માટે સનાથી યુનિ કહે છે—

તમતનેજેવ ડ સે અસીલે, સયા દુદી વિપ્પરિયામુવેદ ।

સંઘાવડં નરગતિરિવસ્વજોર્ણિ, મોર્ણિ વિરાદેતુ અસાહુરુવે ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—તે સંયમની વિરાધના કરનારા સાધુસિંગધારી દુઃખી માણસો, ઉપદેશજનક સહ બન્યા છે, અર્થાત્ અવળું સમજે છે

અને કરે છે. એથી તે અસાધુ સંયમ સ્વીકાર્યા છતાં પણ નરક-
તિર્યંચ ગતિનું કાર્ય કરે છે અને નરક તિર્યંચ ગતિમાં પરિવ્રમણ કરે છે.

રાજા ! જે ધ્યેયને અર્થે તે ભઠયો છે, તેને ભૂદ્રી જવું
અને તેથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું એ દુઃખનું કારણ છે. સંયમના
વિરાધક મનુષ્યો સંસારમાં ભલે સુખી જોવામાં આવે, પણ
સંસારમાં દેખાતાં સુખની પાછળ ઘણું દુઃખ છૂપાયેલું
હોય છે. સાંસારિક સુખ તો જન્મ મરણનું કારણ છે.
સાધુપણમાં સાંસારિક સુખ-યશ વૈભવ કીર્તિ આદિની
ધૃષ્ટા કરવી, એની પ્રાપ્તિ માટે ઉપાયો કરવાં, એ સાધુ-
પણાનાં લક્ષણો નથી. સાધુપણમાં તો એ બધાંનું બળિદાન
દેવું પડે છે. સાધુપણું લઈને, ઉત્તમ જ્ઞાન, દર્શન અને
ચારિત્રની આરાધના કરવી જોઈએ. જે લોકો, સાધુ થઈને
પણ સાંસારિક સુખોની ધૃષ્ટા કરે છે તેઓ, પોતાની ગાંઠે
બાંધેલા ચિંતામણી રત્નને આપીને, બદલામાં પત્થર લઈ
રહ્યા છે. જે મનુષ્ય સંયમ રૂપી ચિંતામણી રત્નને ખોઈને,
બદલામાં સાંસારિક સુખ, યશ, કીર્તિ આદિરૂપ પત્થર
લે છે, તે સુખી કેવી રીતે બની શકે? તે તો હંમેશાં દુઃખી જ
રહે છે અને મૃત્યુ પછી તે નરક, તિર્યંચ ગતિમાં જાય છે.

અહિં પ્રશ્ન થાય છે કે સાધુપણું લઈને, અસંયમમાં
પડનાર, આખરે સાધુપણાનું-પોતાના વેશનું કાંઈક પણ
ધ્યાન તો રાખતા જ હશે. તેઓ જે કાંઈ સાંસારિક સુખ
લોગવતા હશે, તે ગૃહસ્થની અપેક્ષાએ થોડું અને ગૃહસ્થોએ
આપેલું અથવા મેળવી લીધેલું. આમ હોવા છતાં પણ એ

પ્રતિબંધી સાધુને નમક નિવેંચનો ઝૂંપ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પછી ગૃહસ્થોને તે કહીને છુટાકુટ નહિ થઈ શકે. હોય, ગૃહસ્થોને તે ક્રોધીને પણ માટે ચિંતા બાંધવથી પડતી હોય. તે ગૃહસ્થોને ક્રોધી માટે ચિંતા ન બાંધવથી પડે, તે પછી દ્રવ્યલિંગી સાધુને, માટે જ સાંસારિક મુખ ભોગવવાને કારણે આટલો બારે ચિંતા કેમ મળે છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર એ છે કે, ગૃહસ્થો જે સાંસારિક ભોગ ભોગવે છે તે પોતાની કદલી કોઈ પ્રતિજ્ઞાના બંધથી હિં. પણ પ્રતિજ્ઞા પર સ્થિર રહીને તેઓ સાંસારિક ક્રોધ, પશુ પ્રતિજ્ઞા પર સ્થિર રહીને તેઓ સાંસારિક ક્રોધોને માટે, છજ કપટ નથી કરતા. એ નથી કરતા કે સાંસારિક ભોગ પણ ભોગવે અને સાધુ વેશ પહેરીને, પોતે પોતાને પંચ મહાવતધારી પણ કહેવડાવે છે. તેઓ જે કાંઈ કરે છે તે ચોરીછપાઈ નથી કરતા. પરંતુ દ્રવ્યલિંગી સાધુ, પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી છાદ થઈને, સાંસારિક વિષય-ભોગ ભોગવે છે. તેઓ, ગૃહસ્થોની જેમ ગૃહસ્થ વેશમાં સાંસારિક મુખ નથી ભોગવતા, પણ એ વેશમાં ભોગવે છે કે જે વેશ સાંસારિક ભોગ ત્યાગનારાઓનો છે. ગૃહસ્થોની પાસે, સાંસારિક ભોગોનાં સાધનો પણ હોય છે, એટલે તેમને છજકપટ નથી કરવું પડતું; પરંતુ સંયમમાં પ્રવર્તિત થનારા, એવાં સાધનોને, સંયમમાં પ્રવર્તિત થતી વખતે ત્યાગી દે છે. એટલા માટે એમને, સાંસારિક સાધનો ભોગવવામાં છજકપટથી કામ લેવું પડે છે. ઉદાહરણ અર્થે- ગૃહસ્થની પાસે સ્ત્રી છે, પરંતુ દ્રવ્યલિંગી, સ્ત્રી આદિનો

ત્યાગ કરીને જ નવચમમાં પ્રવૃત્ત થયેલ હોય. એટલે તેની પાસે સ્ત્રી નથી. હવે જે તે સ્ત્રી-લોગ લોગવે, તે પાસે સાથે જ અને પરસ્પરી પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમ જણે તેને કેવું કેવું છળકપટ કરતું પડે! એજ વાત મન વૈભવાદિને માટે પણ છે. વાત્સલ્ય એ, કે દ્રવ્યચિંગી એક ના ત્યાગીઓના વેશમાં મુખ લોગવે છે, બીજું પ્રતિજ્ઞાથી વિરુદ્ધ કામ કરે છે, ત્રીજું સાંસારિક લોગ પ્રાપ્ત કરવામાં છળકપટથી કામ લે છે અને ચોથું ગૃહસ્થોની અપેક્ષાએ તેની પ્રાપ્તિ માટી હોય છે. આ કારણોથી તે એવી મદ્યમ શિક્ષાને પાત્ર છે.

માઈ મિચ્છાદિદ્વી અમાઈ સમદિદ્વો ।

અર્થાત્:—માયા છળ-કપટ કરનાર મિચ્છાદિદ્વિ છે, અને માયા નહિ કરનાર સમદિદ્વિ છે.

સાધુવેશમાં રહીને, જે સાંસારિક લોગ લોગવે છે, તે છળકપટ કરનાર મિચ્છાદિદ્વિ છે. એટલા માટે તેને, સનાથી મુનિના કથનાનુસાર ભારે શિક્ષા મળે છે. ગૃહસ્થોમાં પણ જેઓ છળકપટ કરનારા છે, જેઓ પ્રતિજ્ઞાબ્રટ છે, તેમજ વ્રતનિયમોનું પાલન કરતા નથી, તેઓ પણ એવી જ ભારે શિક્ષાને પાત્ર છે.

ઘણા લોકો એવા પણ હોય છે કે, જેઓ વ્રતનિયમની વિરુદ્ધ કાર્યો કરીને, તે વિરુદ્ધ કાર્યોને, વ્રતનિયમની અંદરના જ બતાવે છે, અથવા અપવાદમાર્ગના કાર્યની પ્રરૂપણા, ઉત્સર્ગ માર્ગમાં કરે છે. એવા ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક પણ એજ શિક્ષાને પાત્ર છે કે જે સનાથી મુનિએ ઉપર બતાવેલ છે.

હી રીતે પાકવ કરે, પરન્તુ તે એકે એવજ્ઞાનમિતિનું
લેશ પણ જ્ઞાન નથી સમજતા. તેઓ અનર્થોપદિષ્ઠ આધાર
પણ લઈ લે છે, અને એ આધાર પણ કઈ કે છે કે જે
ગૃહસ્થોએ સાધુના નિમિત્તે જ ગનાત્મ્યો મા ખરીદ્યો હોય.
એ પ્રમાણે તેઓ એકજ ધંધલો નર્મણો આધાર લીધા
કરે છે તથા અસૂક્ષ્મો આધાર પણ લઈ લે છે.

રાજા ! કુશીલલિંગી સ્વાદ અથવા શરીરને પુષ્ટ
કરવા માટે, અગ્નિની મદક સર્વભક્ષી બનીને, આજ્ઞા-
સમિતિને બૂટી જાય છે, જેવી રીતે અગ્નિ, પાતામાં પડેલા
દુર્ગંધવાળા, નિઘ અને અપવિત્ર વગેરે સર્વ જ્ઞાનના
પદ્ધતોને ભસ્મ કરી દે છે, તેવીજ રીતે તેઓ પણ ઉદ્દેશિક
કીત, નિત્યપિંડ અને અપ્રાગુક વગેરે અશુદ્ધ આધાર
લઈને ખાઈ જાય છે, પણ મરણ તો નિશ્ચયે છે જ.
સંસારનો કોઈ પણ જીવ, મૃત્યુથી નથી બચી શકતો,
તો શું આવું કરનારા કુશીલલિંગી નહિં મરે? અવશ્ય
મરશેજ. અને આવું કરનાર એ કુશીલલિંગીનો આત્મા
હૃદયપુષ્ટ શરીર તેમજ રસલોહી જીભને છોડીને, મહાત્મ
દુર્ગંતિમાં જશે. તેમણે રસલોહી બનીને સંયમનો નાશ
કર્યો છે, એથી કડવાં પાપકર્મનાં ફળને પ્રાપ્ત કરશે.

રાજા ! તે અસાધુ જ્યારે ગૃહસ્થ હતો, ત્યારે ઇચ્છા-
નુસાર ભોજન બનાવીને અથવા બનાવરાવીને ખાઈ લેતો
હતો, પરન્તુ એણે એ ઇચ્છા કરી, કે હવે હું ‘ ઇચ્છિત
ભોજન નહિં કરું, પણ એવું ભોજન કરીશ કે, જે મને

મુદ્દ જિજ્ઞાસામાં મળે; એ વળતે મારા ભોજનને માટે અનેક વસ્તુ સ્થાવર હોયને કદ ધાય છે. હું મારા ખોરાકને માટે જ, વસ્તુ સ્થાવર હોયને દુઃખ આપું છું. પરંતુ હવે, હું મારા પોતાના ખોરાકને માટે કોઈ વસ્તુ સ્થાવર હોયને કદ નહિ થવા દઉં. પણ આ પ્રમાણે બિજા કરીને શુધા મટાડીશ; કે જે પ્રમાણે જમર, નિશ્ચય કર્યા વગર જ ફૂલોનો રસ લેવા માટે લાયક છે અને એક જ ફૂલમાંથી નહિ, પણ અનેક ફૂલોમાંથી રસ લઈને પોતાની તૃપ્તિ કરી રહે છે. હું પણ જમરબિજાથી મારું પેટ ભરીશ, જેથી મારા હોજનને કારણે કોઈપણ વસ્તુ સ્થાવર હોયને દુઃખ ન થાય. હવે હું રસલોહી નહિ થઈ.’

રાજા ! આ પ્રકારની ભાવનાથી, તે ગૃહસ્થસાર છાડીને સાધુ બની ગયો. તે જ્યારે સંયમમાં પ્રવર્જિત નહોતો થયો, ત્યારે જેવું ઇચ્છતો હતો તેવું ભોજન બનાવીને કે બનાવરાવીને ખાતો, છતાં પણ એને માટે કપકા જેવી કોઈ વાત ન હતી. પરંતુ એ ભાવનાથી સાધુ થયો, છતાં પણ એનાથી સ્વાદલોહીપતા ન છૂટી. તો તે પ્રતિજ્ઞાથી વિકલ્પ તેમજ કપકા (ઉપાલભ)નું કારણ છે. તે અસાધુની રસલોહીપતાથી, અનેક વસ્તુ સ્થાવર હોયની હિંસા થાય છે; છતાં પણ તે જેવું ઇચ્છત ભોજન ગૃહસ્થાવસ્થામાં કરી શકતો હતો, તેવું ભોજન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; એથી તેનું ચિત્ત, સ્વાદિષ્ટ ભોજનને માટે હમેશાં લલચાતું રહે છે એજ કારણથી તે દુર્જનિમાં લાયક છે.

રાજા ! સંયમનું પાલન કરનારા મનુષ્યો પોતાને માટે બનાવેલું અથવા ખરીદાયલું ભોજન નથી કરતા કેમકે એવું ભોજન લેવાથી સાધુને માટે અનેક ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય છે. એજ રીતે, સાધુ હંમેશાં એક જ ઘરથી ભિક્ષા લેતા નથી. એક જ ઘરની ભિક્ષા હંમેશાં લેવાથી, એ ઘરવાળાને એ ખખર રહે છે કે સાધુ પધારશે, એથી તે સાધુને માટે વધારે તૈયારી કરે છે,—વધારે ભોજન બનાવે છે—જેનાથી સાધુને માટે ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય છે. સંયમી મનુષ્યો ભિક્ષામાં એવોજ આહાર લઈ શકે છે કે જે બેતાલીસ દોષોથી રહિત હોય. તેઓ ઉદ્દેશિક, કીંત, નિત્યચિંત તથા આમંત્રિત બનીને કે પહેલેથી સૂચના દઈને આહાર લેતા નથી. પણ કુશીલિંગી મનુષ્યો ભોજન સંબંધીના આ નિયમોનું પાલન નથી કરતા. તેઓ એપણિક વા અનુએપણિક બંનેય પ્રકારનો આહાર લે છે, તેમ જ ખાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે એવા લોકોને આ લોકોમાં પણ સન્માનપૂર્વક આહાર નથી મળતો,—અનાદરપૂર્વક આહાર મળે છે—અને પર-લોકમાં પણ દુર્ગતિ મળે છે.

જૈન-ભિક્ષુને માટે, ભિક્ષા સંબંધી જે વિધિ બતાવવામાં આવી છે, તેવી જ વિધિ ઘણે ભાગે અન્ય ગ્રંથોમાં પણ બતાવવામાં આવી છે. જેમકે—

વિદ્યમે ન્યસ્તમુસલે, વ્યંગારે મુક્તવજ્જને । અતીતે પાત્રસંપાતે, નિત્યં ભિક્ષાં યતિચરેત્ । સપ્તાગારાંધરેદ્દેહ્યં, ભિક્ષિતં નાનુભિક્ષયેત્ ॥	{ સંખ સ્મૃતિ. અ. ૭
--	-----------------------

અર્થ-શુદ્ધિને ત્યાં જ્યાં આપણે દેવતાનું ભજન કરે તે જ્યાં
પ્રભાતી ને સંજાના દેવતા બંધા છે તે જ્યાં કઈ મુદત દેવ
અને જગત્ પાત્રાદિ બધા મુદતનું ન મળે તે જ્યાં ને જ્યાં ને જ્યાં
મોટે જગત્ પતિ જગત્ પતિ જ્યાં ને, અને ને જેને જ્યાં
જ્યાં જ્યાં દેવ ને જ્યાં જ્યાં ને

न तापमैवावर्णयन्, तयोपि न च शब्दः { अत्रापि
भाषीतं विदुर्भवन्ति, तस्मात्तुल्यमप्यनेन ॥ { अत्रापि

[illegible]

અનામી ગુનિ કહે છે—સાચા સંયમમાં પ્રવર્તિત મનુ,
જો મનાય જનવાનુ છે અને પાતાના આત્માને મુખારમ્ય
જનાવવાનુ છે ત્યજમમાં પ્રવર્તિત જનીને, પછી જેઓ
અધ્યયમમાં પ્રવ્રજ જને છે, ચન્દ્ર, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શન્ય
દોષુપી જનીને અથવા પ્રમાદવશ, સાધુતાના મત નિષેઘાનું
ઉદ્ગમન કહે છે, તેઓ પાતાના આત્માને દુશ્મના બનાવે છે.
દુશ્મના પાને પાતાની કેરી જ્ઞાનિ કરે છે તે સાંભળા—

॥ नाहिं मच्चमुहनु पसे, पछाणुतायेण दयाविहणो ॥४८॥

આવાધ:—મગ્ન કાપનાર દયાદીન વૈરી પણ તે અદિન નથી કરે, ૬ ને અદિન દુઃખમાં પોતે પોતાનું કરે છે. દુઃખમાંને મૃત્યુનાં મુખમાં પડના નદાન પથ્થાનાપ થાય છે.

ચંપાળી મુનિ કહે છે—હે રાજા! જનનાં દુઃખનને અધિન કરનાર મનવામાં આરે છે. જે જેનું વધારે અધિન કરે, તે તેટલો જ વધારે દુઃખન માનવામાં આરે છે. દુઃખન દ્વારા વધારેમાં વધારે અધિન ગળું કાપવાની વાત છે. એમો વધારે અધિન કાંઈ દુઃખન દ્વારા માનવામાં આપનું નથી. દુઃખન દ્વારા ચંપાળ અધિનથી છેલ્લી વડ છે. સાંચારિક ક્ષેત્ર કહે છે કે, અમુક વ્યક્તિ જે અમારો દુઃખન છે. તે વધારેમાં વધારે અમારું ગળું કાપી નાખશે. યીજું શું કરશે? અર્થાત્ વેર પૂરું કરવાની હદ એટલી જ છે. એનાથી વધારે, દુઃખન કાંઈ નથી કરી શકતો. એ પણ એ જ દુઃખન કરશે કે જે દયાહીન હોય. પરંતુ રાજા! દુરાત્માથી તો પોતાનું એ અધિન થાય છે કે જે અધિન દુઃખન કલેવડાવનારથી પણ નથી થઈ શકતું. બદકે, દુઃખન બનેલી વ્યક્તિને, સુઆત્મા પોતાનું હિત કરનારો માને છે જેમકે ગજ-સુકુમાર સુનિએ, સોમલને પોતાનો મદદગાર માન્યો હતો. એવે વખતે સુઆત્મા વિચારે છે કે, હું આ મારનારથી મરી શકતો નથી. હું તો મારા પોતાનાથી જ મરી શકું છું. અર્થાત્ મારા પોતાના કાર્યોથી જ દુઃખ મેળવી શકું છું. જો કદાચ, દુઃખન દ્વારા ગરહન કપાતાં, આત્મામાં સમતા રહે, તો તે ગરહન કાપનાર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાનું સાધન પણ થઈ શકે છે. પરંતુ દુરાત્મા, પોતે પોતાનું, દુઃખને કાપેલા ગળાથી પણ વધારે અધિન કરે છે. મૃત્યુનાં સુખમાં પડવાથી દુરાત્મા, પોતે પશ્ચાત્તાપની અગ્નિથી બળવા

જો છે. જે વખતે તે નરકાદિની વેદના ભોગવે છે, વખતે તેને એ પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે-મેં સંયમ પરીકારીને પણ તેની કેમ વિરાધના કરી! હું થોડા જ સત્ર (શબ્દિક) નાથવંત વિષયસોગના લોભમાં કેમ પડી ગયો! એ જે વિષયસોગપતાથી અથવા પ્રમાદથી સંયમની વિરાધના ન કરી હોત, તો આજ મારે નરક તિર્યચ ગતિમાં જન્મ લઇને, આ કષ્ટો આ મારે ભોગવવા પડત? જે સાંસારિક વિષયસોગમાં પડીને મેં સંયમની વિરાધના કરી હતી, તે તો ત્યાં જ રહી ગયા, અને મારે આ દુઃખો ભોગવવા પડે છે. એ મેં સંયમનું રૂઢી રીતે આરાધન કર્યું હોત, સંયમની અવહેલના ન કરી હોત, તો આજે હું એ સુખ ભોગવતો હોત કે જે સુખ અવિનાશી છે.

અહિયાં પ્રશ્ન થાય છે કે, ગળું કાપનાર દુસ્મન તો પ્રત્યક્ષ જ ગળું કાપે છે, શરીરનો નાશ કરે છે, પરંતુ દુરાત્મા, પોતે પોતાની પ્રત્યક્ષમાં એવી કોઈ હાનિ નથી કરતો, છતાં દુરાત્માને ગળું કાપનાર દુસ્મનથી પણ વધારે, પોતે પોતાનું અહિત કરનાર કેમ કહ્યો?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે-માથું કાપનારો શત્રુ શરીરનો જ નાશ કરે છે, આત્માનું તે કાંઈ પણ બગાડી શકતો નથી. માત્ર શારીરિક હાનિ જ એ હાનિ નથી, પણ આધ્યાત્મિક હાનિ જ ખરી હાનિ છે. આસ્તિક (ધર્માવંત) માણસો આત્માને અવિનાશી અને શરીરને નાથવંત માને છે. એટલા માટે તેમને મન, શરીરનું નહ

થવું એ દોષ હાનિ નથી. તેઓ પ્રત્યક્ષ અથવા આ લોકને જ માને છે, એમ નહિ પણ તેની સાથે જ તેઓ પરોક્ષ અથવા પરલોકને પણ માને છે. આ ઉપદેશ આસ્તિકોને માટે જ છે. જે લોકો, શરીરની સાથે જ આત્માનો પણ નાશ માને છે, આત્મા અને શરીરને બે નહિ પણ એકજ જાણે છે, એવા લોકોને માટે આ ઉપદેશ નથી એટલા માટે દુરાત્મા દ્વારા કરાયેલી પોતાની જ હાનિ, પ્રત્યક્ષ ભલે ન દેખાય, પ્રત્યક્ષ ભલે લાભ જ દેખાય, પરંતુ મૃત્યુ પછી પરલોકમાં તે દુરાત્મા ભયંકર સંકટમાં પડે છે; અને આસ્તિક માણસો, પરલોક માનવામાં ઇન્કાર કરતા નથી. આસ્તિક માણસો આત્માને અવિનાશી માનવાની સાથે જ, પરલોક પર પણ વિશ્વાસ કરે છે. તાત્પર્ય એ, કે હાનિની મર્યાદા પ્રત્યક્ષ દેખાય ત્યાંમુધી જ નથી, પરંતુ ચર્મ-ચક્રુથી ન દેખાય એવી પણ હાનિ છે. જેને જ્ઞાની પુરુષો, પોતાના જ્ઞાન વડે પ્રત્યક્ષ દેખે છે. પરલોકમાં થનારી હાનિ ચર્મચક્રુથી નથી દેખાતી; પરંતુ જ્ઞાન-ચક્રુથી જ દેખાય છે. એ હાનિને ચર્મ-ચક્રુથી જોવાની ઇચ્છા કરવી, એ ભૂલ છે તથા નાસ્તિકતાનું ચિહ્ન છે.

સનાથી મુનિ કહે છે—હે રાજા! મૃત્યુનાં મુખમાં પડવાથી, દુરાત્માને મહાન પશ્ચાતાપ થાય છે. પશ્ચાતાપની સાથે જ તેને નરક, તિર્યચ ગતિનાં મહાન-માં-મહાન દુઃખો લોગવવાં પડે છે, એટલું જ નહિ, પણ—

નિરતિથયા નગ્ગરુદ્ધં ડ તસ્સ, જે ઉત્તમદ્વે વિવક્ષાસમેદ્દે ।
દ્વમેવિસેનતિથપરંચિલોપ, દુહગ્રોવિ સં શિષ્યાઇતત્થલોપ ॥૪૧॥

નાથ-અનાથ નિબંધ.

માનાથો:—એ દુનય સંયમ હુકમી ૧૧ તેમાં સ્થિતિથી મળતા, અને સંયમની વિરાધના કરે છે તેનું સંયમમદન નિર્ધારક થાય છે, એને માટે આ લોક પણ પ્રાગ્વચક નથી થતા, તેમ પરલોક પણ આગાહક નથી થતા. ને દુનય સંયમનું ફળ પામે છે.

અનાથી મુનિ કહે છે—રાજા! પણ માણસો સંયમ પ્રતિ સ્થિતિ ન હોવા છતાં પણ સંયમ લઈ લે છે, અને પછી તેનું પાલન નથી કરતા, પણ તેની વિરાધના કરે છે. માનાપમાનની દૃષ્ટિથી. તેઓ સંયમનો વેશ પણ નથી દોડતા, અને સ્થિતિ ન હોવાથી સંયમનું પાલન પણ નથી કરતા. એમને માટે સાષ-છાંદર જેવી સ્થિતિ યર્ષાત્ય છે. એ રીતે તેમનો આ લોક પણ મુળપ્રદ નથી રહેતો અને સંયમની વિરાધના કરવાથી પરલોક તો દુઃખપ્રદ છેજ. તેઓ આ લોક અને પરલોક જાંતેયમાં ભુલી કરે છે. હોઈપણ લોકમાં નિશ્ચિત અને શુભી થતા નથી. આ લોકમાં લોકલજ્જના બચથી, કેશલોચન, ઉવાટે પગે ચાલવું, બિણા પાચવી, વગેરે પ્રત્યક્ષ કાર્ય તો તેઓને એ પ્રમાણે કરવું પડે છે, કે જેવી રીતે સંયમ પાળનારા કરે છે, છતાં પણ તેમનું એ કાર્ય નિર્ધારક થાય છે. ઉત્તમ અર્થમાં નથી થતું, કેમકે તેઓ જે કાંઈ કરે છે, જે કાંઈ સહન કરે છે, તે સમગ્ર આકળરને માટે.

રાજા! સ્થિતિ અને ઉત્સાહપૂર્વક સંયમનું પાલન કરવાથી કદ થતું નથી. સ્થિતિ અને ઉત્સાહ સહિત કેશલોચનમાં, પગે ચાલવામાં તથા બિણા માગવામાં અપૂર્વ

આનંદ અનુભવ થાય છે. જેવી રીતે સંસારી મનુષ્યો પુત્ર-પુત્રીના વિવાહમાં દિનરાત પરિશ્રમ કરે છે, ધુધા તૃષ્ણા સહન કરે છે, બીજાં પણ અનેક કષ્ટો ભોગવે છે, છતાં પણ તેઓ તેમાં આનંદ જ માને છે. તેવી જ રીતે રુચિ અને ઉત્સાહપૂર્વક સંયમ પાળનારા, પરિપહ-સહન, કેશ-લુંચન, લિક્ષા, પગે ચાલવું વગેરેમાં આનંદ જ માને છે, દુઃખ સમજતા નથી. એવી જ વ્યક્તિઓનું સંયમગ્રહણ સાર્થક છે. જે લોકો અરુચિપૂર્વક સંયમ લે છે, સંયમમાં દુઃખ માને છે, તેમનું સંયમગ્રહણ (સ્વીકાર) નિર્થક છે. અને એવા સંયમ લેનારા, બંનેય લોકમાં દુઃખ અનુભવ કરે છે.

સનાથી મુનિ સાધુપણમાં થનારી અનાથતાનું વર્ણન કરીને, ઉપસંહારમાં કહે છે—

પમેવ હા છંદ કુસીલ રૂવે, મગ્ગં વિરાહિતુ જિણુત્તમાણં ।
કુરરી વિવાભોગ રસાણુ ગિન્દ્યા, નિરઠ્ઠસોયા પરિચાવ મેણ્ણા ॥૫૦॥
ભાવાર્થ:—જેમ ટિટોડી માંસને માટે લાલચુ રહે છે તેમ સાધુ-વેશધારી અસંયમી લોકો રસાદિ ભોગને માટે લાલચુ રહ્યા કરે છે અને સ્વચ્છંદી બનીને, ઉત્તમ જિનમાર્ગની વિરોધતા કરીને, પછી નિર્થક શોક અને પશ્ચાતાપ કરે છે.

સનાથી મુનિ કહે છે—રાજા ! ઘણા કાયર લોકો, સંસારની અનાથતામાંથી નીકળવા વાસ્તે સંયમ લઈને, સાંસારિક ભોગોને છોડી તો દે છે, પરંતુ પછી તેઓએ ત્યાગી દીધેલા ભોગોને માટે આવી રીતે લાલચુ રહે છે, કે જેમ ટિટોડી માંસને માટે લાલચુ રહ્યા કરે છે. સંસારના

આદિ બ્રાહ્મણે મારે નેમો દરબંદ માનવરૂપ કરવા તાવે છે. ને અંધમના પ્રાણિયોનાં પાત્રન ન કરવા છતાં પણ, મુળનીને દેલા હોકાને સમમાં નાખ્યા કરે છે. દરબંદા-પણ વડે તે હોકા, કનમ લિનમાન-અંધમની વિરાધના થી નાખે છે. અંધમની વિરાધના કરવાથી, રચાદિ ભોગોની પકાને વશ થવાથી, નેમને કાંઈ પણ વિચાર પતો નથી, એનું મુખ્યનાં મુખમાં પડવાથી તેઓ ચોક્ક અને પશ્ચાતાપ કરે છે. પદનું છે સત્તા! જમથ વીતી જવાથી, ચોક્ક થયે પશ્ચાતાપ કરવાથી ચો લાભ! પછી તો ચોક્ક પશ્ચાતાપ નિરર્થક જ છે. અંધમની વિરાધના કરતી વખતે તેઓને બૂત, બિચ્ચનો વિચાર કરવો ભેદનો હતો, અને એ ભેદને ભેદનું હતું કે, હું શું કરવા માટે હોયો થયો હતો અને શું કરું છું. તથા એનું કળ શું આવશે? એ વખતે તો વિચાર ન કર્યો, એ વખતે તો સાંસારિક ભોગ તેમજ માનાપમાનાદિ આગળ અંધમનું ધ્યાન ન રહ્યું અને હવે પશ્ચાતાપ શા કામનો? આ નિરર્થક પશ્ચાતાપનું કારણ તો તેઓ પાતે જ છે! એ તેઓ પોતાના ધ્યેયને ન બુઝ્યા હોત, સાંસારિક ભોગોમાં ન પડ્યા હોત, સાંસારના માનાપમાનનો વિચાર કરીને તેમણે અંધમને દુષિત ન કર્યો હોત, તો આખરે તેને પશ્ચાતાપ પણ ન કરવો પડત. અંધમની વિરાધના કરવાથી, પશ્ચાતાપ પણ કવો પડે છે અને અનાયનો અનાય પણ રહે છે.

મોક્ષવાણ મેદાધિ મુખામિય રમં, ઝણુમામિણ નાણગુણોવધેયં ।
મમગ કુમ્ભીટાણ જહાય સઘ્વ, મહા નિયંટાણ થપ પહેણ ॥૨૧॥

43247 *Staph. obscurus* (Gyll.)
 43248 *Staph. obscurus* (Gyll.)
 43249 *Staph. obscurus* (Gyll.)
 43250 *Staph. obscurus* (Gyll.)

[illegible]

અન્ય મુનિ કહે કે—એ સ્વર્ગ! એ જાણુપણી
અનાયનાનું ચર્ચન કોઈની જિજ્ઞાસે માટે નથી થતું. પરંતુ
મંચન વિનાના મનુષ્યના કિલ્લની સિદ્ધિ થતું છે. આ
કુલાસિન તેમજ મનમુગ્ધુજા વિનામનુ પિ. પરમાર
કોટીને, અંતરની અનાયનામાંથી નીકળવા લાગે. સંપત્તિમાં
પ્રવર્તેલા કોઈકે ફરી અનાયનામાં ન પડી જાય, એ માટે જ
આ ઉપદેશ છે. તેની સાથેજ એ કોઈને માટે આ ઉપદેશ
પણ છે કે જેઓ પોતા અનાયનામાં પડી રહ્યા છે, પણ
સનાથતાને સમજે છે, અને સનાથ વ્યક્તિની ઉપાસના
(લક્ષિત-આરાધના) કરે છે. આ બોધથી એવા મનુષ્યોને
સાવધાન કરવામાં આવ્યા છે કે, તમે જેની ઉપાસના
સનાથ સમજીને કરી રહ્યા હો, કહ્યાણ અને મંગળ
કરનારા કહીને, જેને વંદન-નમસ્કાર કરતા હો, અને જેને
તમારા માર્ગદર્શક સમજતા હો, એમની ઓળખાણ
કરી લ્યો કે તેઓ સનાથના વેશમાં અનાથ તો નથી ને?

તેઓ મનાથનાના વેગમાં વળીને, પણ અનાથતામાં પડ્યા છે. તેઓનામાં અનાથતાનાં લક્ષણો વિદ્યમાન છે, તેઓ પોતાનું જ કદયાળુ નથી કરી શકતા, તે પછી તમારું કદયાળુ શું કરશે? તેઓ પોતાને માટે જ અમંજગ છે, તેઓ તમારું માટે અંજગ કરનાર કેમ થશે? એટલા માટે તમે તમારા કદયાળુને માટે જેની ઉપાસના કરો છો, તેમની બાબતર આગળજાણ કરી શ્યો અને એટલે શ્યો કે તેઓ અનાથ છે કે મનાથ? મનાથ વ્યક્તિની ઉપાસનાથી તો તમારું દિત થશે, પરંતુ અનાથ વ્યક્તિની ઉપાસનાથી તમારું દિત નહિ થાય, પણ બદિત થશે. તમે ખીજી વધારે અનાથતામાં દ્રષ્ટાતા જશો, તથા જિનમાર્ગને દુષિત કરનારાઓને મદાય કરવાને કારણે, કર્મનો બંધ કરશો.

રાજા! આ શીખામણ મુલાપિત છે. રાગદ્વેષ વગર, દિતની દિગ્ધે કહેલાં પ્રિય વચનોને મુલાપિત કહે છે. મુલાપિત હોવાની સાથે જ આ બોધ, જ્ઞાન અને ગુણથી સુકત છે એટલે જ્ઞાન-ગુણ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

રાજા! આ બોધિત અને જ્ઞાનગુણસંયુક્ત બોધથી, શુદ્ધિમાન લોકો સારી રીતે વિચાર કરીને, કુશિલોના માર્ગને ત્યાગી દેશે. સંયમ લઈને પણ, જેઓ આચાર પાલનમાં નિર્જળ છે, જેઓનો હેતુ રાગદ્વેષ ઘટાડવાનો નહિ. પણ વધારવાનો છે, જેઓ અંસારની અનાથતામાં પડેલા લોકો દ્વારા ત્યાગ્ય કાર્ય કરવામાં પણ નથી સંકોચાતા, જેઓના બોધને શુદ્ધિમાન લોકો કદાપિ માનશે

નહિ-થ્રહણ કરશે નહિ. બુદ્ધિમાન માણસો, આ શિખા-મણ પર વિચાર કરીને, મહા-નિર્ગન્થના માર્ગને અપનાવીને (માનીને) જેઓ સંયમના વૃત્તનિયમોનું પૂર્ણ રીતે પાલન કરે છે, તેમના અનુશાસનમાં ચાલીને, શુભયુક્ત ચરિત્રનું આચરણ તેમ જ યથાખ્યાત સંયમનું પાલન કરશે. એમ કરવાથી તેઓ નિરાશ્રયી અર્થાત્ કર્મ રહિત બનીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

રાજા ! મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે, જ્ઞાનયુક્ત ચારિત્ર અને ચારિત્રયુક્ત જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આ બંનેય હોવાથી જ મોક્ષ મળે છે. કદાચ આ બેમાંથી એક હોય, અને બીજું ન હોય, તો તે કામનું નહિ. જેમ એક પૈડાથી રથ નથી ચાલતો, તેમ જ્ઞાન અને ચારિત્રમાંથી માત્ર એક હોવાથી, મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. ચારિત્ર વગરનું જ્ઞાન, અને જ્ઞાન વગરનું ચારિત્ર મોક્ષને માટે પર્યાપ્ત (પૂરતું) નથી. જ્ઞાન સહિત પાળવામાં આવતો આચાર જ ઉત્તમ આચાર છે. અને એવો આચાર જ મોક્ષપ્રાપ્તિનો હેતુ છે.

રાજા ! સંસારની અનાથતાથી નીકળવા માટે, સંયમ સ્વીકારવાની જરૂર છે; પરંતુ સંયમ લઈ લેવા માત્રથી સનાથ નથી બની જવાતું. સંયમનો સ્વીકાર કરવો, એ સનાથતાનો માર્ગ અપનાવવા સમાન છે. આ માર્ગને થ્રહણ કરનારા, ભગવાન મહાવીરના ‘ચલે માણે ચલિયે’ સિદ્ધાન્તાનુસાર સનાથ જરૂર કહેવાય છે, એક રીતે તેઓ સનાથજ બની જાય છે. પણ જો તેમણે સંયમ માર્ગને

પરી દોષા, સંયમમાં મનનિયનોની અવલેખના કરી, તો
 નેત્રે દેવી પાછા અનાથતામાં પડી જાય છે, તોટું જ
 બિંદુ પણ સંયમથી જાણે જઈને, અનાથતામાં પડી ગયેલ
 વ્યક્તિ, સામાનિક અનાથતાથી પણ વધારે અનાથતામાં
 પડી જાય છે, જેમ કિડામાં પડી ગયેલા માનુષ, બહાર
 નીકળવા માટે ઉપર ચઢે છે. પરંતુ અધ્યાત્મમાંની લીધે
 કરી પાછા કિડામાં પડી જાય છે, અને પડતાંની માથે જ
 પાતાના શરીરનાં કોઈ અંગો તૂટી જાય છે, અને એ
 રીતે દેવીથી બહાર નીકળતું મુશ્કેલ બને છે, તેમ સંયમથી
 પતિત ધનાર વ્યક્તિ, પોતે પોતાને પહેલાની જેમ વધારે
 અનાથ બનાવી દે છે. કદાચ જો તે સંયમ માર્ગ પર
 સાવધાનીથી ચાલે, પતિત ન થયે, તો તે અના-
 થતામાં નથી પડતો અને છેવટે તે એવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે
 છે કે જ્યાં અનાથતાનો કિંચિત પણ ભય નથી. અનાથતાના
 ભય વગરના સ્થાનનું નામ 'મોક્ષ' છે. મોક્ષ મેળવી
 લેનાર વ્યક્તિ હંમેશાં માટે સનાથ બની જાય છે; પછી
 કોઈ દિવસ પણ તે અનાથ નથી બનતો. જ્યાંસુધી મોક્ષની
 પ્રાપ્તિ નથી થઈ, ત્યાંસુધી સંયમી વ્યક્તિ પણ અસા-
 વધાની અથવા પ્રમાદથી અનાથતામાં પડી શકે છે. એટલા
 માટે સંયમ લઈને સાવધાનીપૂર્વક તેનું પાલન કરવાની
 અને મોક્ષ મેળવવાની જરૂર છે. મોક્ષમાં પહોંચેલો, અર્થાત
 ચિદ્, શુદ્ધ અને મુક્ત બનેલો આત્મા જ પૂર્ણ સનાથ છે.

શ્રી સુધમાં સ્વામી, સનાથ મુનિએ વર્ણવેલી સનાથતાનું
 વર્ણન કરીને શ્રી જમ્બૂ સ્વામી પ્રત્યે કહે છે—

પ્રભુમુખે જિ મહા મયોદન, મહામુની મહાનદી મહાવન /
મહાનિયમિદગ્ધનિમ મહામુખ, ને મહા મહા વિનયગેમ / હમ
ભાવ્યનિ—નિર્દોષને કેવળને કલ્પ કેવળ, ને નેવે પાત્રે, નેવે મનિ,
મહામહાવાન, મહામહા, મહામહા મુનિને આ મહાનિયમ-મહા
માર્ગ નેવે મહામુન, મહેસા મિલાર નેવે મહા મહામુનને કહિ

હે જમ્મુ! જે મહામુની મુનિએ સમ્યક શ્રેણિક પ્રત્યે
આ વર્ણન કર્યું છે, ને મહામુની મુનિ, ઇન્દ્રિયોનું ઉચ્ચત્તમ
દમન કરનારા હતા; ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવાનાં તેઓ
નમ્રતાથી દિગ્વિત્ત પદ્મ કામ ન્હોતા હતા, તેઓ મહા તપના
ધણી હતા, તેમણે અસાધ્યારણ તપશ્ચર્યા કરી હતી. તેઓ
મહામુનિ હતા. સંયમના વ્રત-નિયમો પર તેઓ એટલા
દૃઢ હતા કે તેમને ઇન્દ્ર વગેરે પણ વિચલિત ન્હોતા કરી
શકતા. વ્રતનિયમ પરત્વે અનુપમ દૃઢતાના કારણે તેઓ
મહામુનિ કહેવાતા. તે મુનિ મહા પ્રજ્ઞાવાન અર્થાત
જ્ઞાનવાન હતા. તેમનાં જ્ઞાનનો પાર ન હતો. આ બધા
વિશેષણો હોવાની સાથ, તે સનાથી મુનિ મહા યશસ્વી
હતા. બધે તેમની કોઈ નિંદા કરે કે પ્રશંસા કરે, પણ
તેઓ યશના કાર્યોને ન્હોતા ત્યાગતા. એ સનાથી મુનિએ
આ મહાશ્રુત, શ્રેણિક રાજને વિસ્તારપૂર્વક કહ્યું.

બીજા અધ્યાયો તો માત્ર અધ્યાય જ કહેવામાં આવે
છે, પરંતુ આ અધ્યાયને શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ મહા અધ્યાય
કહેલ છે. કેમકે આ અધ્યાયમાં એ મહા કથાનું વર્ણન
છે કે જે મહાકથા મહામુનિ સનાથીએ મહારાજ શ્રેણિકને

અનાય-અનાય નિર્ણય.

અજ્ઞાતાની હતી. આ કથા એ અનાયતા નેમ જ તે સ્થાનની માર્ગદર્શિકા છે કે જે નિય. અવિચલ નેમજ દુઃખ, અનાય સદિન છે.

શ્રી મુખ્યમંત્રીવાળી કહે છે કે મહામુનિ અનાયીએ, આ મહાકથા મહાનિર્ધન્યના માર્ગ જનાવવા અને તેના પર ૧૬ રાખવા માટે કહી છે. મુખ્યમંત્રીવાળીના આ કથનને એવો અર્થ નથી કે આ કથા માત્ર એજ સાધુઓને કામની છે કે જેઓ મનનિયમોનું ફરી રીતે પાલન કરી રહ્યા છે. જે એમ હોય તો અનાયી મુનિ આ કથન સર્વ પ્રેરણિક કે જે ગુરુદેવ હતો, તેને ન સંભળાવત ? હા, મુખ્યત્વે કરીને આ કથા, નિર્મન્ય માર્ગમાં પ્રવેશવા માટે જ છે, પરંતુ સાધારણ રીતે આ કથાથી જાણ લોકો લાભ લઈ શકે છે મહાનિર્ધન્યના માર્ગ પર ચાલનારા લોકો, (સાધુઓ) આ કથાથી એ જાણી શકશે, કે અમે અમુક અમુક કાર્યોથી જાણતા રહીએ, નહિતો બીજી અનાયતામાં પડી જઈશું. જે લોકો પડી શક્યા છે, તેમને કાઢવા-તેમનો ઉદ્ધાર કરવા પહેલાં, જે લોકો નથી પડ્યા, તેઓને નહિ પડવા માટે સાવધાન કરવાની જરૂર છે. આ દિગ્દિગ્ધિ આ કથા મુખ્યત્વે એ લોકોને માટે છે કે જેઓ મહાનિર્ધન્યના માર્ગ પર ચાલી રહ્યા છે. અથવા તો, તેવા લોકોને સાવધાન કરી દેવામાં આવ્યા છે કે:-તમે અનાયતામાંથી નીકળવાને વાસ્તે જ સંયમમાં પ્રવર્ત્યા છે, માટે વિગતોલુપતા, અનાયતાની કે પ્રમાદથી ફરી અનાયતામાં ન પડશો.

સંયમ માર્ગે પર આકાર લેવાને તારતમ્ય કરવાની આવશ્યક છે. જો કોઈ સંયમ લઈને પડી અનાથતામાં પડી ગયા છે, અનાથ પડી રહ્યા છે. ત્યાં જે કોઈ સંસ્કારની અનાથતામાંથી નીકળીને, સંયમમાં પ્રવર્તિત થઈ રહ્યા છે, અને જે કોઈ સંયમમાં પ્રવર્તેલાઓને પોતાના ગુણ માનીને તેમની ઉપાસના-એવામજિત કરે છે, એ કોઈનાં પણ આ મહાકથાથી વિત્ત થશે. સંયમમાં પ્રવર્તિત થઈને ફરી અનાથતામાં પડી ગયેલા કોઈ, આ કથાથી આ વાત સમજી શકશે કે ‘અમે ફરી અનાથતામાં પડી ગયા છીએ. અમારી પાસે તો કેવળ સંયમનો વેશ જ છે. કે જે વ્રતનિયમ ન પાળવાથી, અમને બીજી અનાથતામાં પડેલી મૂકનાર છે.’ આ વાતને જાણીને તેઓ ફરીથી, અનાથતામાંથી નીકળવાના પ્રયત્નો કરશે. જે કોઈ સંયમમાં પ્રવર્તિત થઈને પણ અનાથમાં પડનાર છે, તેઓ, આ કથાથી સાવધાન થઈ જશે. તેમને ખગર પડી જશે કે અમે તો સંયમ લઈને પણ અનાથતા તરફ અચેત્સર થઈ રહ્યા છીએ. આ ખગર પડવાથી તેઓ પોતાને અનાથતામાં પડતાં બચાવી લેશે. આ પ્રમાણે જે કોઈ, સંસ્કારની અનાથતામાંથી નીકળવા માટે સંયમ લઈ રહ્યા છે, તેઓ આ મહાકથા પર વિચાર કરીને સંયમમાં પ્રમાદ નહિ કરે, પણ સાવધાની રાખશે. તેમને એ યાદ રહેશે કે અમે એક અનાથતામાંથી તો નીકળ્યા છીએ, પરંતુ એક અનાથતા બીજી પણ છે. અમે અસાવધાનીથી તેમાં ન

પરી જઈએ, નહિતો ક્યાંયના (એકેયના) રહીશું નહિ.
 જે લોકો સંયમી લોકોને પોતાના ગુરુ માની તેમની
 ઉપાસના કરે છે, તેઓ આ મહા કથા દ્વારા પોતાના માની
 લીધેલા ગુરુને માટે એ જાણી શકશે કે-અમે જેમને અમારા
 ગુરુ માની રહ્યા છીએ તેઓ ખરી રીતે સંયમ પાળનારા
 અને સન્નય છે, કે સંયમના નામે આજીવિકા કરનારા
 અનાથ છે! માત્ર વેશથી તો સાધુ અસાધુની પરીક્ષા
 થઈ શકતી નથી, કેમકે વેશ તો સંયમ પાળનારા અને
 નહિ પાળનારા એ બંને પ્રમાણ છે, પરંતુ આ
 મહાકથામાં જે લક્ષણો જણાવ્યા છે, એનાથી, અનાથ,
 સંયમનું પાલન નહિ કરનારા અને ખાલી વેશ ધારણ
 કરનારા, જાણખી શકાશે. જેથી તે ઉપાસક લોકો ઠગાય
 નહિ, અને ધર્મ સમજીને પાપમાં પ્રવૃત્ત થાય નહિ.

તાત્પર્ય એ, કે જેમ વૃદ્ધ વાવવાનો હેતુ, ફળ ખાવાનો
 હોય છે, પરંતુ એથી છાયા પણ મળી જાય છે, તેમ આ
 કથા મહા નિર્વ્યાના માર્ગને અપનાવનારા લોકો માટે હોવા
 છતાં પણ, એનાથી, જ્યાં લોકો લાભ ઉઠાવી શકે છે.

શ્રી મુખ્યમો સ્વામી કહે છે—જન્મ, આ મહા કથાનું
 મહામુનિ સ્વામીએ મોટા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું. શ્રી
 મુખ્યમોસ્વામીનાં કથનનો હેતુ એ છે કે, જે જે વર્ણન
 કર્યું છે. તે તો સંક્ષિપ્ત છે, પણ મહામુનિ સ્વામીએ
 તેને વિસ્તારપૂર્વક કર્યું છે.

આજના કોઈ વાતનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન નથી થયું
 અને વિસ્તૃત વર્ણનથી પ્રતિકૃતિની નાથેજ, અન્યથા

પણ જય રહે છે. માન્યતામાં નિર્ણય વાતન વિષયવાદીકે વર્ણન કરવામાં આવે. તે માન્ય થતી હોય અને માન્ય નેતે સ્મૃતિમાં ન રાખી શકે. એટલા માટે માન્યમાં પ્રત્યેક જાણનાનું સંમિશ્રણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. 'સુર' શબ્દનો અર્થ પણ વધુ અમરતાવા અર્થને યોગમાં બતાવવાનો છે. આ સંમિશ્રણ વર્ણનથી વિસ્તૃત રૂપે વ્યાખ્યા કરવી, એ વક્તાનું કામ છે. આ વક્તા એ વિસ્તૃત વ્યાખ્યામાં કોઈ એવી વાત જોડી દેવાનો અભિપ્રાય નથી રાખતો. કે જે શાસ્ત્ર સમ્મત ન હોય, પરંતુ શાસ્ત્રની સંમિશ્રણ વાતની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરવી, અને તે વ્યાખ્યાને સુક્ષ્મ-દૃષ્ટાન્ત વગેરેથી પુષ્ટ કરવી, એ વક્તાનું કામ છે. મહામુનિ સનાથીએ વર્ણવેલી અનાથતાનો રાજા શ્રેણિક પર કેવો પ્રભાવ પડ્યો, એ બતાવવા માટે શ્રી મુખમાંસ્વામી કહે છે—

તુઠ્ઠી ચે સેણિજો રાયા, રૂણ મુદ્દાદુ કયંજલી ।

અનાથયં જહા મુયં, સુદ્ધ મે ઉવદ્ધતિયં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ:—સનાથી મુનિ દ્વારા અનાથની વ્યાખ્યા સાંભળીને રાજા શ્રેણિક ઘણો સંતુષ્ટ થયો. અને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો કે આપે મને અનાથતાનાં સ્વરૂપનો સુંદર ઉપદેશ આપ્યો.

તુભે સુલલ્લં સુ મણુસ્સ જમ્મ, લાભા સુલલ્લાય તુમે મહેસી ।
તુભે સળાહાય સવન્નવાય, જં મે ઠિયા મગ્ગ જિણુત્તમાણં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ:—હે મહર્ષિ, આપને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય જન્મ સદૃશ છે. આપે મનુષ્ય જન્મનો ઘણો સરસ લાભ લીધે. આપનું સુંદર રૂપ અને મનોહર આકાર પણ સાર્થક છે. આપ જિન માર્ગના યથાર્થ

અનાથ-અનાથ નિર્મુખ.

પ્રશ્નક-ઉપાસક હો; એટલા માટે સનાથ અને જન્મુગાંધિયો
કેવળ આપ જ હો.

ત્રેલોક સંતોએ પહેલાં તો એ કહ્યું હતું, કે આ મુંદર
આદૃતિ અને મુંદર સ્વપનાના મુલકે, શ્રદ્ધામ લઈને મનુષ્ય
જન્મનું અપમાન કેમ કર્યું? આ પ્રમાણે સંતો ત્રેલોક,
પહેલાં એજ મનુષ્યજન્મ સાર્થક સમજતો હતો, તેની
આદૃતિ અને તેનું સ્વપ સંકેત માનતો હતો, કે જે સાંસારિક
ભોગ ભોગવવામાં પ્રવૃત્ત હોય. જેને માતા, પિતા, ભાઈ,
બહેન, મિત્ર વગેરે હોય, તેને તે સનાથ સમજતો હતો.
પરંતુ સનાથી મુનિ દ્વારા અનાથ-સનાથની વ્યાખ્યા
સંભળીને, તેની આ માન્યતા બદલાઈ ગઈ. હવે તે આ
વાતને સમજી ગયો કે, જે વસ્તુઓ વિદ્યમાન (હાજર)
હોવાથી, હું મને પોતાને તથા બીજાને સનાથ માનતો
હતો, તે વસ્તુઓ તો અનાથતા વધારનારી છે. આ
સમજવામાં આવી જવાથી તે સંતોષ પામ્યો. અને હાથ
લેટીને સનાથી મુનિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, આપે મને
અનાથતાના સ્વરૂપનો ઘણો સરસ ચિતાર આપ્યો. આપના
ઉપદેશથી જ એ લોકો કે આ સંસારમાં કયાં લક્ષણોવાળા
અનાથ છે અને કોણ સનાથ છે? મેં આપની મારફત
માત્ર ઉપદેશમાં જ અનાથ સનાથનું સ્વરૂપ નથી સંભળ્યું,
પણ તેની સાથે જ, મેં એ પણ જોયું કે આપ અનાથતાનાં
લક્ષણોને ત્યાગી ચૂક્યા હો, અને આ જિનમાર્ગના અનાથક
હો કે જે માર્ગ ખરેખર સનાથતા આપનાર છે. આપ

અનાથતાથી નીકળીને સનાથ થઈ ચૂક્યા છે, એટલા માટે આપનો જ મનુષ્યજન્મ સફળ છે. આપ બંનેય પ્રકારની અનાથતાથી બચી ગયેલા છે, એટલું જ નહિ પણ મનુષ્યજન્મનો લાભ પણ આપે જ લીધો છે. હું અત્યાર સુધી એમ સમજતો હતો, કે મનુષ્યજન્મનો લાભ, ભોગ ભોગવવામાં જ છે, પરંતુ આપના ઉપદેશથી, હું એ સમજી ગયો કે મનુષ્યજન્મનો લાભ, ભોગોને ત્યાગીને, સંયમ લેવામાં જ છે. આપે એમ જ કહ્યું છે, એથી મનુષ્યજન્મનો લાભ પણ આપને જ મળ્યો છે. આપે સંયમ લઈને સુંદર રૂપ અને મનોહર આકૃતિને પણ સાર્થક બનાવ્યા છે. જે સુંદર રૂપ અને મનોહર આકૃતિની પ્રાપ્તિ મહાન પુણ્યનું ફળ મનાય છે, તેને આપે સંયમમાં પ્રવર્તાવીને, સુલબ્ધ વસ્તુઓથી સુલાભ જ લીધો છે. સંસાર તરફની અનાથતામાં પડેલા લોકો આ સુલબ્ધ વસ્તુઓથી સુલાભ નથી લેતા, પરંતુ વધારે અનાથતામાં પડવાના કારણો ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ આપે એ વડે સંયમનો સુલાભ જ લીધો છે. એટલા માટે આપને મનુષ્યજન્મ પણ સુંદર મળ્યો અને એનો લાભ પણ સુંદર મળ્યો.

હે મુનિરાજ ! સાંસારિક ઋદ્ધિ-સંપદાનો સ્વામી હોવાને કારણે, હું અત્યાર સુધી મને પોતાને અનાથ અને આપને અનાથ માનતો હતો તથા એ જ કારણથી, આપનો નાથ બનવા માટે પણ હું તૈયાર થયો હતો, એટલું જ નહિ પણ, મારે માટે આપનો દરેકો શ્રદ્ધ ‘અનાથ’ મને

અમાણ ભણા નિં આ જ કહેલો દોષઃ ૧-૭૧ આપે અનારતા
મનામનાનું જે અપાવ અનામકું. તે મંજરીને, મારી ને
વિશ્વામ અદનામકું નોંધે. દોષે જે નામના મમતના આદ્યમોની
માનેજ મને પેા પાને જાનાને માનું ૧૩ અને આપ જેવા
મવગીને મનામ માનું ૧૩

[illegible][illegible]

સંયમમાં દૃઢ બનવાથી, કષ્ટોનાં કારણોજ મટી જાય છે. કારણ કે, જે કષ્ટ થાય છે, તે પાપકર્મને કારણે જ, અને સંયમથી પાપ-કર્મનો લોપ થઈ જાય છે. જ્યારે કારણ જ મટી ગયું, પછી કાર્ય ક્યાં રહ્યું! એ સિવાય સંયમી મનુષ્યો, કષ્ટોને કષ્ટ નથી માનતા. સાંસારિક મનુષ્યો જેને કષ્ટ (દુઃખ) કહે છે, તેને જ સંયમી મનુષ્યો પોતાને સહાય કરનાર માને છે. સંયમી વિચારે છે કે ‘આ કષ્ટ નથી, પણ અમારા સંયમની પરીક્ષા કરનાર કસોટી છે, અને આ કસોટીની પાછળ જ એ મુખ જૂપાયલું છે કે જેને માટે અમે સંસાર છોડીને સંયમ ગ્રહણ કર્યો છે. કષ્ટ એ નથી, પરંતુ વારંવાર સંસારમાં જન્મવું, મરવું એ જ કષ્ટ છે. જે જન્મમરણનું દુઃખ મટી જાય, અને એ દુઃખ મટવાના બદલામાં અમારે આ શરીર પણ આપી દેવું પડે, તો પણ હરકત નહિ.’ આ વિચારોને લીધે જ સંયમીઓની પાસે દુઃખ તો આવતું જ નથી.

तं सि नाहो अणाहाणं, सव्व भूयाण संजया ।

खामोमि ते महाभाग, इच्छामि अणुसासिउं ॥५६॥

पुच्छिउण मए तुव्वं, ज्ञाण विग्घोय जं कओ ।

निमंतिया य भोगे हिं, तं सव्वं मरिसेहि मे ॥५७॥

ભાવાર્થ:—હે મુનિરાજ! ગયાં અનાથ પ્રાણીઓના નાથ આપજો છે. હે મહાભાગ! હું આપના સદ્બોધને ઇચ્છું છું—સ્વીકારું છું—અને આપને હામા-પ્રાર્થના કરું છું. મેં પ્રશ્ન કરીને આપના

ધ્યાનમાં વિદ્યાર્થી, અને આપને જોગ જોગવા માટે આમંત્રણ કરું, એ તમા અપરાધો દાખા કરો.

હે મુનિરાજ ! હું આપનો જોષ ઇચ્છું છું-સ્વીકારું છું. એમ નથી કે હું આપના જોષને, આપના પ્રભાવથી અંતઃકરણને કે આપને પ્રસન્ન કરવા માટે, અથવા સ્વીકાર ન કરવાથી આપ નારાજ થશો એમ ધારીને સ્વીકારું છું, પણ આપના જોષને મનન કરીને, તેને ઉત્તમ સમજીને જ સ્વીકારું છું મને એ તો ભય જ નથી, કે આપની શિષ્યામણુ ન સ્વીકારવાથી આપ નારાજ થશો. મેં જ્યારે આપને જોગો માટે આમંત્રણ કર્યું, અને આપને અસત્ય-બાપી કરાવ્યા, તે વખતે પણ આપ નારાજ નહિ થયા, તો પછી આપનો ઉપદેશ નહિ માનવાથી આપ નારાજ કેમ થશો ? એ જ રીતે આપનો ઉપદેશ માની લેવાથી, આપને અસાધારણ (અતિશય) પ્રસન્નતા પણ નહિ થાય. કારણકે, મેં જ્યારે આપના સ્વપસંદર્શની પ્રશંસા કરી, ત્યારે આપનાપર મારા કથનથી કાંઈ પણ પ્રભાવ ન પડ્યો અને આપે મને અનાથ કહી દીધો. એટલા વાસ્તે, આપની પ્રસન્નતા અપ્રસન્નતાને દૃષ્ટિમાં રાખીને, હું આપનો ઉપદેશ સ્વીકારી રહ્યાં નથી, પણ આપના ઉપદેશે મારા હૃદયને પલટાવી દીધું. મારી અવગતિ સનમણુ મટાવી દીધી એટલા માટે હું આપના ઉપદેશને સ્વીકારું-અસાધારણ કરું-હું.

હે મહા ભાગ્ય ! આપ મારા અપરાધને દાખા કરો. હું આપ સમાવન છું, અને મારા અપરાધો પર ધ્યાન

હૃદયને શુદ્ધ બનાવવા માટે અને પાપોગી નિવર્તવા માટે
આપને ક્ષમાની પ્રાર્થના કરું છું. આપ મને ક્ષમા આપો.

આમ કહી શ્રી સુધર્માસ્વામી, શ્રી જમ્બૂસ્વામી પ્રત્યે
કહે છે:—

एवं शुणित्ताय स रायसीहो, अणगारसीहं परमाङ्ग भक्तिम् ।
स ओरोहो य स बन्धधो य, धम्माणुरत्तो विमलेण चयसा ॥५८॥

उस्ससियरोमकूपो, काऊणय पयादिणं ।

अमिवद्विऊण सिरसा, अइयाओ नराहिवो ॥५९॥

ભાવાર્થ:—તે રાજસિંહ શ્રેણિક, આ પ્રમાણે ભક્તિપૂર્વક મુનિ-
સિંહની સ્તુતિ કરીને, નિર્મળ મનથી, અંધુઆંધવો અને અંતઃપુર-
સહિત ધર્મનો અનુરાગી (પ્રેમા) થયો. પ્રમન્નતાને કારણે તેનું
શરીર હર્ષથી પ્રકુલ્લિત બન્યું હતું. તે મુનિની પ્રદક્ષિણા તેમજ
મુનિને વંદણા નમસ્કાર કરીને પોતાના સ્થાનકે ચાલ્યો ગયો.

રાજા શ્રેણિક, એ સમયના રાજાઓમાં સિંહની જેમ
શ્રેષ્ઠ મનાતો હતો. ખીજા રાજાઓની અપેક્ષાએ (મુકાબલે)
તેનામાં બળ, બુદ્ધિ, સાહસ, ધૈર્ય, આદિ સદ્ગુણ પણ
વધારે હતાં, રાજ્યવિસ્તાર પણ વધારે હતો, વૈભવ
સંપત્તિમાં પણ અપ્રતિમ હતો. એ પ્રમાણે તે સત્ય વાતને
સ્વીકારવામાં અથવા કહેવામાં પણ ભય કે સંકેત રાખતો
ન હતો. સનાથી મુનિએ, પ્રારંભમાં જ્યારે તેને ‘અનાથ’
કહ્યો હતો, ત્યારે તેણે મુનિને નિર્ભયતાપૂર્વક એમ કહ્યું
હતું કે:— “હું અનાથ કઈ રીતે છું? મુનિએ અસત્ય
તો ન બોલવું જોઈએ ” આ પ્રમાણે નિર્ભયતાપૂર્વક વાત
કહેવાનું સાહસ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં નથી હોય શકતું. તે

શ્રેણિક રાજા પોતાની વાત સાચી માની રહ્યો હતો, એથી મુનિની વાતને ખોટી કહેવામાં તે જરાપણ લાયક્કીત વચો નહિ. એજ પ્રમાણે. જ્યારે તેણે અનાથતાનું સ્વરૂપ સમજી લીધું, ત્યારે પોતે પોતાને અનાથ માનવામાં ચડકાચાયો. પણ નહિ જઈ, સનાથી મુનિનો ઉપદેશ સ્વીકારી લીધો.

રાજા શ્રેણિકે પહેલાં તો મુનિની પાસે જતાં જ, તેમને વંદણા-નમસ્કાર કર્યો હતાં. ત્યારબાદ મુનિદ્વારા પોતાના પ્રશ્નોના ઉત્તરો સાંભળીને, તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરીને, જતી વખતે પણ તેણે હાથ પ્રાર્થના કરી અને પ્રદક્ષિણા તેમજ વંદન-નમસ્કાર કર્યો. આ સાધુઓની પાસે જવા આવવાના તેમજ પ્રશ્ન કરવા વગેરેના સમયે, ઉપગ્રોગમાં દેવાની અતિ સાધારણ અવ્યતા છે. આ અવ્યતા તેમ જ ભક્તિ વગર કોઈપણ સદુપદેશથી અપૂર્ણ કામ પણ મળતો નથી.

સનાથી મુનિએ, રાજા શ્રેણિકને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેમાં તેમણે શદ્ધિ-ગુણ અથવા સ્વર્ગનો લોભ હોતો બતાવ્યો, પરંતુ સાંસારિક વિષયોથી પરંતપ્ત થતવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો હતો છતાં પણ મુનિનો ઉપદેશ સાંભળીને રાજાને અપૂર્વ આનંદ થયો તે વીર મજ સત્યનો જિજ્ઞાસુ હતો. એજ કારણે, મુનિનો ઉપદેશ સાંભળીને તેણે પોતાનું હૃદય પથ્થરાવવામાં જરા પણ વિવર્ણ કર્યો તેમજ પોતાના પૂર્વ-વિચારોને ત્યાગી દીધા અને નવા કોઈપણ પ્રકારની મહિનના રાખ્યા વિના ગુદ

નિઘ્ન-અનાથ નિર્જન.

અંધમના નિઘ્નના પાલન કરવું, તથા યુનિયો યુનિયો દેવું, અને મન, વચન અને ધરીશ્ચી કોઈ પણ છારને દુઃખ ન દેવું, એ તો અંધમનાનું કર્તવ્ય છે જ. છતાં જેથી રીતે સ્વતંત્ર થઈ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફેરવવાનું રહે છે, તેવી જ રીતે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ વિચલના રહેવું કોઈ એક જ જગ્યાએ મોહાપીન બનીને ન રહેવું, એ પણ યુનિયો કર્તવ્ય છે. માત્ર યેલિક, અનાથી યુનિયો ઉપદેશ માનવીને. તેમનો બધા બની ગયો હતો, છતાં પણ અનાથી યુનિયો સજગૃહ નગર (યેલિકની સજગૃહ) અમલ નંદા બાગમાં વધારે વળત રોકાયા નહિ; પરંતુ ત્યાંથી વિદ્યાર કરી ગયા. આ પ્રમાણે અમલ કરતા રહેતા સાધુ જ, અંધમનું પાલન કરી શકે છે. ગૃહાવસ્થા, જિમારી, વગેરે તેમજ સાત્તમોસ સિવાય કોઈ એક જગ્યાએ વધારે વખત યુધી રહેવું, એ યુનિયો કર્તવ્યની વિરુદ્ધ છે.

શ્રી યુધમો સ્વામીએ, શ્રી અનાથી યુનિયો વર્ણવેલું અનાથના અનાથના સ્વરૂપ, શ્રી જગજી સ્વામીને સંબળાવ્યું. આ સ્વરૂપને સમજીને, જે કોઈ અનાથતાનો પરિત્યાગ કરશે, તેમજ જે કોઈ એવી અનાથતાના ત્યાગીઓની ઉપાસના (સિદ્ધાંતજિ) કરશે, તે પરંપરાના ભવ-ગંધનથી છુટીને, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

સમાપ્ત.

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

- ૧ જૈન હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડલ રતલામ.
- ૨ હાગા બુકડિયો ખીયાવર.
- ૩ શા. જીવનલાલ જગતલાલ સંઘવી
પંચભાગની પોળ અમદાવાદ.
- ૪ જીવન કાર્યાલય અજમેર.
- ૫ શાહ બ્રધર્સ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
લલુલાલ ખીલીંગ રાજકોટ.

